

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**ORTA DOĞU'DA BÖLGESEL GÜVENLİK DÜZENİNİN OLUŞUMU:
AKTÖR-YAPI ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AULAA NAJM ABDULLAH ARAB

DANIŞMAN: DOÇ. DR. MURAT ALAKEL

**YALOVA
AĞUSTOS 2022**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

ORTA DOĞU'DA BÖLGESEL GÜVENLİK DÜZENİNİN OLUŞUMU: AKTÖR-
YAPI ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AULAA NAJM ABDULLAH ARAB
197207028

DANIŞMAN: DOÇ. DR. MURAT ALAKEL

YALOVA
AĞUSTOS 2022

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “Orta Doğu’da Bölgesel Güvenlik Düzeninin Oluşumu: Aktör-Yapı Analizi” başlıklı bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

İmza

Aulaa NAJM ABDULLAH ARAB

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması sürecinde, yol gösterici olan, olumlu tavrıyla beni cesaretlendiren, bilgi birikimiyle çalışmama farklı açılardan bakmamı sağlayan beraber çalışmaktan ve her zaman öğrencisi olmaktan gurur duyduğum değerli danışman hocam Doç. Dr. Murat Alakel'e ve bütün değerli hocalarıma sonsuz teşekkür ederim. Son olarak hayatım boyunca benim yanımda olan, aldığım kararları her zaman destekleyen, sadece bu çalışma sürecinde değil tüm hayatım boyunca beni cesaretlendiren ve moral veren annem Nadaa Alsalman, babam Najm Abdullah, teyzelerim İhlas ve Tamather, eşim Ömer Deham Taha ve abim Ömer Najm'a sonsuz şükranlarımı sunar ve teşekkür ederim.

Ağustos – 2022

Aulaa NAJM ABDULLAH ARAB

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
TABLOLAR LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
ÖZET.....	xv
ABSTRACT	xvii
1 GİRİŞ	1
1.1 Çalışmanın Önemi	3
1.2 Çalışmanın Amacı.....	4
1.3 Çalışmanın Yöntemi	5
1.4 Çalışmanın Kısıtlılıkları.....	5
1.5 Araştırma Sorusu	5
1.6 Hipotez.....	6
1.7 Çalışmanın Yapısı.....	7
2 BÖLGESEL GÜVENLİK DÜZENİNE İLİŞKİN TEORİK ÇERÇEVE	9
2.1 Sosyal İnşacılık	15
2.2 Neoklasik Realizm	18
2.3 İngiliz Okulu	20
2.4 Kopenhag Okulu	25
2.4.1 Bölgesel güvenlik kompleksi teorisi	25
2.4.2 Post-kolonyal teori	38
3 ORTA DOĞU'DA GÜVENLİK: İLKELER, DEĞERLER, REJİMLER, AKTÖRLER VE UYGULAMA	43
3.1 Güvenlik Kuramı ve Orta Doğu'da Güvenlik Politikaları	43
3.1.1 Orta Doğu'da konvansiyonel silahlanma	46
3.1.2 Orta Doğu'da nükleer silahlanma	52
3.1.3 Orta Doğu ve Savunma Sanayisine Yönelim	59
4 ORTA DOĞU'DA SİLAHLANMA POLİTİKALARI: MISIR, SUUDİ ARABİSTAN, IRAK VE SURİYE	63
4.1 Mısır.....	63
4.1.1 Mısır'ın II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemdeki konumu	65

4.1.2	Mısır'ın siyasi durumu	67
4.1.3	Mısır'ın iç dinamikleri.....	70
4.1.4	Mısır'ın askeri yapısı	72
4.1.5	Mısır'ın ekonomik yapısı	74
4.1.6	Mısır'ın silahlanması ve bölgesel güvenliğe etkisi	78
4.1.7	Silahlanmanın uluslararası çatışmalardaki rolü.....	80
4.2	Suudi Arabistan.....	82
4.2.1	Suudi Arabistan'ın II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemdeki konumu	84
4.2.2	Suudi Arabistan'ın siyasi durumu	87
4.2.3	Suudi Arabistan'ın iç dinamikleri	88
4.2.4	Suudi Arabistan'ın askeri yapısı.....	89
4.2.5	Suudi Arabistan'ın ekonomik yapısı	91
4.2.6	Suudi Arabistan'ın silahlanması ve bölgesel güvenliğe etkisi	95
4.2.7	Silahlanmanın Uluslararası Çatışmalardaki Rolü.....	96
4.3	Irak	98
4.3.1	Irak'ın II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemdeki konumu	99
4.3.2	Irak'ın siyasi durumu.....	101
4.3.3	Irak'ın iç dinamikleri.....	104
4.3.4	Irak'ın askeri yapısı	105
4.3.5	Irak'ın ekonomik yapısı.....	107
4.3.6	Irak'ın Silahlanması ve Bölgesel Güvenliğe Etkisi.....	111
4.3.7	Silahlanmanın Uluslararası Çatışmalardaki Rolü.....	113
4.4	Suriye	114
4.4.1	Suriye'nin II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemdeki konumu	115
4.4.2	Suriye'nin siyasi durumu.....	117
4.4.3	Suriye'nin İç Dinamikleri.....	118
4.4.4	Suriye'nin Askeri Yapısı	119
4.4.5	Suriye'nin ekonomik yapısı.....	120
4.4.5.1	Suriye'nin silahlanması ve bölgesel güvenliğe etkisi	123
4.4.6	Silahlanmanın uluslararası çatışmalardaki rolü.....	124
5	ORTA DOĞU'DA BÖLGESEL GÜVENLİK OLUŞUMUNUN ANALİZİ.....	126
6	SONUÇ	128
	KAYNAKLAR.....	138
	ÖZGEÇMİŞ	158

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	: Araştırma- Geliştirme
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BK	: Birleşik Krallık
BM	: Birleşmiş Milletler
BP	: Britanya Petrolleri/ Petrolcülük
CBMs	: Güven Sağlayıcı Önlemler
CSBMs	: Güven ve Güvenlik Sağlayıcı Önlemler
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
G20	: Yirmiler Grubu
IGO	: Intergovernmental Organizations/ Hükümetler arası Kuruluş
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IŞİD	: Irak ve Şam İslam Devleti
KDP	: Kürdistan Demokratik Partisi
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
KSA	: Suudi Arabistan Krallığı
KYB	: Kürdistan Yurtseverler Birliği
MENA	: Middle East and North Africa /Orta Doğu ve Kuzey Afrika
MENWFZ:	: Orta Doğu Nükleer Silahsız Bölgesi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NPT	: Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması
NSAB	: Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
PKK	: Partîya Karkerên Kurdistanê
SIPRI	: Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
UDP	: Ulusal Demokrat Parti (Mısır)
Uİ	: Uluslararası İlişkiler
WB	: World Bank

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 2.1 Realist düşünce geleneği öncüleri.....	10
Tablo 2.2 Realizm ve eleştirileri	15
Tablo 3.1. Dünya Üzerindeki Nükleer Güçler SIPRI 2017 Verileri	54
Tablo 3.2. MENWFZ ve MEZFWMD Projelerine Dâhil Olabilecek Muhtemel Aday Ülkelerin İlgili Anlaşmalardaki Durumları	58
Tablo 4.1. Mısır 2011-2012 Parlamento Seçim Sonuçları.....	68
Tablo 4.2. Mısır 2015 Parlamento Seçim Sonuçları	69
Tablo 4.3. Mısır 2020 Parlamento Seçim Sonuçları	69
Tablo 4.4. Mısır'ın Ekonomik Verileri: 2019, 2020, 2021	77
Tablo 4.5. Mısır'ın İthalat ve İhracat Oranları (%).....	77
Tablo 4.6. Mısır'ın Finans Yıllığı (Haziran/Temmuz)	79
Tablo 4.7. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki Ülkeler için Önemli Askeri Harcama İstatistikleri ve Askeri Personel Sayıları, 2019.....	79
Tablo 4.8. Suudi Arabistan'ın Ekonomik Verileri; 2019, 2020, 2021	94
Tablo 4.9. Suudi Arabistan'ın İthalat ve İhracat Oranları (%).....	95
Tablo 4.10. Aralık 2005 Genel Seçim Sonuçları	102
Tablo 4.11. Mart 2010 Genel Seçim Sonuçları.....	102
Tablo 4.12. Mayıs 2018 Irak Genel Seçimleri	103
Tablo 4.13. Irak'ın Ekonomik Verileri; 2019, 2020, 2021	110
Tablo 4.14. Fırat Akarsuyu Potansiyel/Talep Karşılaştırması	114
Tablo 4.15. Suriye'de Parlamento Seçimleri (2012, 2016, 2020).....	117

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1. Dünya Askeri Harcamaları, 1988-2021	60
Şekil 4.1. Mısır'ın Nüfus Dağılımı	78
Şekil 4.2. İran, Katar, Suudi Arabistan, BAE askeri harcamalar 1994-2018.....	95
Şekil 4.3. Suudi Arabistan'ın esas silah tedarikçileri, 1994-2018	96
Şekil 4.4. Körfez Arap Devletleri ve İran'ın Silah İthalatı	112
Şekil 4.5. Irak'ın silah tedarik ettiği ülkeler.....	113
Şekil 4.6. Suriye menşeli taklit ürünlerin hedef ekonomileri, 2011-19	122
Şekil 4.7. Suriye tarafından ihraç edilen taklit ürünlerin ürün kategorileri, 2011- 2019.....	122
Şekil 4.8. Suriye'nin Silah İthalatı (2000-2020)	123

ORTA DOĞU'DA BÖLGESEL GÜVENLİK DÜZENİNİN OLUŞUMU: AKTÖR-YAPI ANALİZİ

ÖZET

Orta Doğu, tarihsel anlamda da askeri anlamda da sınırları belirli ve süreklilik gösteren bir bölge olarak tanımlanmamıştır. Mısır, Suudi Arabistan, Suriye ve Irak'ı günümüze kadar yapılan her tanımda Orta Doğu bölgesinin içerisinde yer almıştır. Bu tez çalışmasında, Mısır, Suudi Arabistan, Irak ve Suriye'de yaşanmış olan iç savaşlar, darbe süreçleri tarihsel sıralama dikkate alınarak incelenmiştir. Bu tezde, “Uluslararası silahlı çatışmaların: Irak, Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan örneğinde Orta Doğu’da bölgesel güvenliğe etkisi nedir? Bu ülkelerin iç dinamiklerinin uluslararası çatışmaların oluşmasındaki rolü nelerdir? Hangi dış dinamikler bu ülkelerde oluşan tehdit algısını ve güvenlik algısını etkilemektedir?” sorularına cevap aranmıştır. Burada en önemli faktör bu ülkelerin, ekonomilerini, iç dinamiklerini, askeri yapılarını, silahlanma süreçlerini doğru bir biçimde anlayıp bu etkenlerin çatışmalardaki olası ve direk etkilerini bilmektir. Bu yüzden de çalışmada tüme varım yöntemine bağlı olarak önce ülke bazında inceleme yapılmıştır. Ele alınan ülkelerin nasıl ekonomik zenginliğe kavuştukları ve daha sonrada bu ekonomiyi silahlanma yarışında nasıl kullandığı incelenmiştir. Suudi Arabistan’ın bu süreci en iyi kullanarak petrol zengini bir devlete dönüşmüş ve bu ekonomik gelirleri hızla silahlanmayla beraber eğitime de aktarmıştır. Burada devreye giren bir diğer aktör ise kuşkusuz iç dinamiklerdir. Suudi Arabistan bu süreçte darbe girişimleri yaşasa dahi etnik ve mezhepsel farklılıkların neredeyse hiç olmayışı ülkede istikrarı sürdürmeyi kolaylaştırmıştır. Mısır’da ise Suudi Arabistan’dan farklı olarak darbelerle birlikte iç dinamikler de ülke politikasına etki etmiştir. Mısır’ın iki kıtada da topraklarının bulunmasına bağlı olarak sorunları da iki kıtaya yayılmıştır. Afrika’da esasen Mavi Nil sorunu ve nüfus dağılımını tüm ülkeye yaymamak gibi hibrit tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. Bunun akabinde Mısır Orta Doğu bölgesinde dış tehdit olarak bir zamanlar İsrail ile rekabet içindeyken daha sonrasında Suudi Arabistan’la Kuzey Yemen’de rakip haline gelmiştir. Müslüman Kardeşler’in ve Arap Baharı sürecinin de etkisiyle ülke istikrarsız dönemler yaşamıştır. Fakat doğrudan ülkede uluslararası çatışma ortamı çıkmasının da önü kapanmıştır. Suriye ve Irak’ta ise etnik, mezhep, aşiretsel kimlik sorunu ile birlikte kuraklığın getirdiği ekonomik ve sosyal sorunlar ülkede istikrarı bozmuştur. İç dinamikleri bu kadar karışık olan her iki devlet, uluslararası çatışmaların yaşandığı bir meydana dönüşmüştür. Bu bağlamda yukarıda belirtilen dört ülkenin hepsi hem klasik hem de asimetrik tehditlerle yüzleşmiştir. Bu tehditleri analiz edebilmek için Kopenhag okulunun güvenlikleştirme teorisi ile Realizmin klasik tehdit algısı kullanılmış ve iki bakış açısına bağlı olarak bölgedeki ülkelerin hem iç hem dış hem de çevresel etkenleri bütünsel olarak çalışmada kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güvenlikleştirme, Mısır, Suriye, Irak, Suudi Arabistan

THE FORMATION OF REGIONAL SECURITY ORDER IN THE MIDDLE EAST: ACTOR-STRUCTURAL ANALYSIS

ABSTRACT

The Middle East has not been defined as a region with definite borders and continuity, neither in the historical sense nor in the military sense. However, Egypt, Saudi Arabia, Syria, and Iraq have been included in the Middle East region in every definition made until today. In this thesis, the civil wars and coup processes in Egypt, Saudi Arabia, Iraq, and Syria were examined by taking into account the historical sequence. In this thesis, answers were sought to the following questions: "What is the impact of international armed conflicts on regional security in the Middle East in the example of Iraq, Syria, Egypt, and Saudi Arabia? What is the role of the internal dynamics of these countries in the formation of international conflicts? Which external dynamics affect the perception of threat and security in these countries? The most crucial factor here is to understand these countries' economies, internal dynamics, military structures, and armament processes correctly and to know the possible and direct effects of these factors in conflicts. Therefore, in the study, depending on the induction method, first a country-based analysis was made. It has been examined how the countries in question achieved economic wealth and then how they used this economy in the arms race. By making the best use of this process, Saudi Arabia turned into an oil-rich state and quickly transferred this economic income to education as well as armament. Another factor that comes into play here is undoubtedly the internal dynamics. Even though Saudi Arabia experienced coup attempts in this process, the absence of ethnic and sectarian differences made it easier to maintain stability in the country. Unlike Saudi Arabia, internal dynamics along with the coups in Egypt have also affected the country's policy. Due to the fact that Egypt has landed on both continents, its problems spread to two continents. In Africa, it has faced hybrid threats such as the Blue Nile problem and the inability to extend the population distribution to the whole country. Subsequently, Egypt once competed with Israel as an external threat in the Middle East region but later became a rival with Saudi Arabia in North Yemen. With the influence of the Muslim Brotherhood and the Arab Spring process, the country experienced unstable periods. However, the emergence of an environment of international conflict directly in the country has also been blocked. In Syria and Iraq, on the other hand, the ethnic, sectarian, and tribal identity problems, as well as the economic and social problems brought on by the drought, destabilized the country. Both states, whose internal dynamics are so complicated, have turned into an arena of international conflicts. In this context, all four countries mentioned above have faced both classical and asymmetric threats. In order to analyze these threats, the securitization theory of the Copenhagen school and the classical threat perception of Realism were used, and both internal, external, and environmental factors of the countries in the region were used holistically in the study, depending on two perspectives.

Keywords: Securitization, Egypt, Syria, Iraq, Saudi Arabi

1 GİRİŞ

Orta Doğu, uluslararası ilişkiler sisteminde önem arz eden belirli bölgelerden biridir. Tarihin neredeyse tüm dönemlerinde bölgede silahlanma, silahsızlanma, güvenlik, iç ve dış çatışmalar yaşanmış ve bu yüzden de bölge hep dinamikliğini korumuştur.

Orta Doğu, doğudan İran, batıdan Mısır, kuzeyden Türkiye ve güneyden Yemen'i içeren bir bölgeyi kapsamaktadır. Orta Doğu, devasa petrol rezervi ve su kaynaklarına sahip 18 bağımsız ülkeyi içermektedir. Orta Doğu'nun jeopolitik konumu, onu büyük güçlerin hakimiyet alanı olarak kullanmasına ve müdahale etmesine sebep olmuş, bölgeyi düzensiz ve kaotik bir sürünceme de bırakmıştır. Dolayısıyla, Orta Doğu bölgesinde daima güvenlik endişeleri var olmuştur. Güvenlik açığı ve endişeleri bölgedeki devletleri hızla silahlanma yoluna itmiştir.

Silahlanma, bir tehdit algısına karşı devletlerin veya grupların vermiş olduğu tepkidir. Bu tepki tehdit nedeninden doğan sonuç olduğu için, bu girişimde hep neden ve sonuç ilişkisi görülmektedir. Orta Doğu gibi karışık ve renkli bir bölgede, Osmanlı dönemi sonrası yaşanmış göçler ve bu göçlerden sonra çıkan çatışmalar silahlanma girişimlerini de önemli ölçüde etkilemiş ve başlatmıştır. Bu yüzden olsa gerek ki, göçlerin birkaç jenerasyon sonrasında etnik çatışmalara yol açtığı görülmektedir. Konjonktür olarak Orta Doğu'da manda yönetiminden devletleşme sürecine girilmesi döneminde, egemenliğin de tehdit edilmesine bağlı olarak da çatışmalar artmıştır.

Orta Doğu bölgesine yapılan göçler sonrasında, Arap-İsrail çatışmalarının bölgede silahlanma girişimlerine etki eden ilk nedenlerden biri olması ve çatışmanın halen çözümsüz kalması, İran'da rejim değişikliği ve olası etkileri, Irak'ın nükleer silahlanma girişimleri ve saldırgan politikası, Arap Baharı ve İran'ın nükleer silahlanma girişimleri gibi çeşitli etkenler ve bölgedeki güvensizlikten dolayı, işbirliği ortamının gittikçe daha da zayıflaması ve büyük güçlerin bölgeye Orta Doğu silah pazarı gibi bakması bölgede silahlanma yarışını aksatmadan ilerletmiştir.

Orta Doğu: Avrupa, Asya ve Afrika'yı Akdeniz üzerinden birbirine bağlar. Bölgedeki gelişmelerin en etkili olanları da Irak işgali (2003) ve Arap Baharı (2011)'dan bu yana bölgede yaşanan güvensizlik krizini önemli ölçüde arttırmıştır. Özellikle, Arap Baharı sürecinde yaşanan ve iç savaş boyutuna gelen karmaşa ve silahlı çatışmalar, bölgede

az olan güvenlik anlayışını iyice azaltmıştır. Ülkelerde var olan otorite mücadelesi, Orta Doğu Bölgesini dış müdahalelere iyice açık hale getirmiştir. Buna bağlı olarak, yasadışı ve gizli ittifaklar, silahlanma ve terörist gruplar artmıştır. Özellikle, 2013 yılında ortaya çıkan IŞİD (Irak ve Şam İslam Devleti), asimetrik savaş yöntemiyle savaşıarak bölgesel güvenliğin sadece devlet bazında olmadığını, aynı zamanda çeşitli sistemli ya da systemsiz gruplarında bölgesel güvenlik kaygılarında önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Bu durum: Orta Doğu'daki güvenlik yapılarındaki değişimi, özellikle bölgenin geçmişteki istikrarsızlığının daha fazla mezhepsel gerilime yol açmasını ve güvenlik sorunları olarak ortaya çıkan güvenlik ikilemlerini açıklamaktadır. Orta Doğu bölgesinde var olan ülkeler için silah üretimi kadar silah ithalatına yönelik diplomatik arayışlarda artmıştır. Silahlanma yarışı, silah tüccarlarının kendi uzun vadeli çıkarlarına hizmet ettiği için çatışma bölgeleriyle bağlantılıdır. Daha öncede belirtildiği gibi, savaş ve çatışmalar sadece geleneksel savaşlarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda milisler ve terör gruplarını kapsamaktadır. Çünkü, güvenlik ve savunma politikalarına yönelik artan yönelim, askeri teçhizat ihtiyacının artmasına neden olmakta ve bu da Orta Doğu ülkelerinin bölgede kendi bağımsız dış politikalarını oluşturmalarına yol açmaktadır. Orta Doğu'da güç kontrolü isteği, askeri teçhizat endüstrisinin motivasyonunun artmasına ve bu tezde ele alınacak ülkeler başta olmak üzere bölge ülkelerinin endüstriyel altyapıya sahip olmasına neden olmuştur. Fakat, Orta Doğu, bir savunma sanayisi kurma konusunda başarıya ulaşamamıştır.

Orta Doğu bölgesindeki gelişmelerin yanında, iç dinamikler, bölgenin sosyal yapısı ve dini özellikleri de güvenlik kaygısını ve iç çatışmaları artıran temel sebepler arasındadır. İsrail'in kuruluşu gibi Orta Doğu politikalarını etkileyen gelişmeler aynı zamanda bölgede dinsel çatışmalara da sebep olmuş, günümüze kadar süren Filistin temelinde Arap ülkeleri ve İsrail arasında çatışmalara zemin hazırlamıştır. Bölgedeki güç dağılımı çok kutupludur ve Orta Doğu'da hiçbir güç merkezi yoktur. Bölgede bulunan herhangi bir ülke diğer Orta Doğu ülkelerine yönelik gelecekteki bir güvenlik tehdidini göz önünde bulundurarak, silahlanma kapasitesini artırarak ve bölgesel istikrara yönelik politikalarını geliştirerek büyük güç olmaya çalışmaktadır. Mısır, Suudi Arabistan, İran ve İsrail gibi bölge ülkelerinde çatışma ve krizlerle bağlantılı güvenlik ve savunma politikaları, bölgede etkiliyken, Irak ve Suriye gibi savaş ve

ihtilaflardan mustarip olan ülkelerde güç çatışmalarının ön saflarında yer almaktadır. Mısır ve Suudi Arabistan gibi dış güçlerin desteği ile bölgeyi etkileyen politikalar üreten ülkeler, kendi çıkarlarına hizmet etmektedir. Orta Doğu'daki çatışma ve çember krizi¹, Orta Doğu ülkelerinin iç ve dış politikalarını tehdit ederken, Irak ve Suriye'de de güvensizliği artırmaktadır. Savunma ve güvenlik geliştirme politikalarına ne kadar fazla harcama yapılırsa, gelecekte bu bölge o kadar istikrarsız olabilecektir. Çünkü, aşırı silahlanma beraberinde çatışma ve savaşı getirmektedir. Bu çalışmanın amacı: Bölgesel güç olarak adlandırabileceğimiz Mısır ve Suudi Arabistan'ın uluslararası çatışma ve güvenlik bağlamındaki rolünü incelemek, istikrarsız yapıda olan Irak ve Suriye'deki dinamiklerin, Orta Doğu güvenliği üzerindeki etkisini araştırmaktır. Mısır, Suudi Arabistan, Irak ve Suriye'nin bölgedeki içsel ve dışsal tehditlere karşı güvenlik ve savunma politikalarının yanı sıra İkinci Dünya Savaşı sonrası silah endüstrisinin gelişimine yapılan harcamalarını incelenmektedir.

Hedeflenen amaca bağlı olarak, ele alınan bu ülkelerin tehditlerle yüzleşmek için geliştirdikleri güvenlik politikalarının neler olduğunu incelemek amaçlanmıştır. Bu çalışma askeri güç, savunma harcamaları, çatışmalar ve güvenlik politikaları üzerinde kurulmuştur. Aynı zamanda, bu çalışmada silahlanma ve savunma stratejileri üretme planları bağlamında tarihsel değişimlere ve olaylara örnek verilmektedir.

1.1 Çalışmanın Önemi

Orta Doğu'da yaşanan her bir olay dünya sistemine doğrudan veya dolaylı yolla etki ettiği için burada yaşanan güvenlik sorunları da tüm sisteme etki edebilmektedir. Bu bağlamda, bölgede güvenlik sorunlarına sebebiyet veren devletlerin kuşkucu yaklaşımları, bölgenin renkliliğinin verdiği uyuşmazlıklar bölgede silahlanmayı arttırmıştır. Osmanlı imparatorluğunun dağılması sonrasında başlayıp, özellikle sert iki kutuplu sistem döneminde bölge silahlanma yarışına girmeye devam etmiştir. SSCB'nin çözülmesinden sonra uluslararası sistemde yaşanan güç boşluğu, bölge ülkelerinin de tehdit algısını etkilemiştir. Bu tehdit, ülkeleri silahlanma yarışına sokmuş ve 'öteki' inşa etmek zorunda bırakmıştır. Ele alınacak bu dört ülke hem iç dinamikleri hem komşuların bölgeye olası etkileri hem de uluslararası sistemin

¹ Çatışmanın çözüme ulaşması, süreç vahşete ve savaşa dönmeden gerçekleşirse çatışma çemberi küçülür. Fakat çatışmanın önlenmesi başarısız olursa, çember büyür.

çarkının dönmesi açısından önemlidir. İki kutuplu sistemin çözülmesine kadarki dönemde Orta Doğu'da silahlanma ve güvenlik tehditleri esasen devletler bazında ilerliyordu. Fakat tek kutuplu sistem ve asimetrik savaş algısıyla bu silahlanma aynı zamanda vekalet savaşları, silahlı veya radikal dini terör örgütleri üzerinden de devam etmektedir. Orta Doğu'nun genel yapısı itibariyle, bölgede yaşanan her yenilik bir iç güvenlik sorununa dönüşmüş, daha sonrasında dünyaya etki etmiştir. Bu yüzden de bölgenin bu kadar önemli olması ve yer verdiğimiz ülkelerin de bölgeye direkt etki etmesi çalışmamızın önemini artırmaktadır.

1.2 Çalışmanın Amacı

Orta Doğu bölgesindeki güvenlik sorunları ve silahlı çatışmalarda Mısır, Suudi Arabistan, Irak ve Suriye bölgede etkin bir role sahiptir. Özellikle bu ülkelerin iç yapıları ve dış politikalarının birbirleriyle rekabeti, uyuşmazlığı ya da ortak çıkarlar ve değerler çerçevesinde yürüttükleri güvenlik politikaları ve silahlanmaların yansımaları araştırmanın konusunu oluşturur. Yapılan bu araştırmada tarihi perspektif, bölgenin iç dinamikleri, dört ülkenin bölgede ve dünyadaki yeri, silahlanma yarışının önemi, tehditlerin neler olduğu ve nasıl değiştiğine değinilecektir. Bununla birlikte; Mısır, Suriye, Irak ve Suudi Arabistan ülkelerinin bölgesel gücünün çatışma ve güvenlik bağlamında rollerini inceleyerek bu çerçevede istikrarsız yapıdaki Irak ve Suriye'nin Ortadoğu üzerindeki etkisini araştırmak çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Ayrıca bu çerçeveye aşağıda belirttiğimiz sorulara da cevap aranacaktır:

Tehdit algıları nasıl oluşuyor?

Tehdit algılarının geleneksel ve orantısız halleri nelerdir?

Devletlerin savunma politikaları genel güvenlik doktrinleriyle uyumlu mudur?

Devletlerin, politikaları (dış politika, savunma politikası, güvenlik politikası), stratejileri (ittifak stratejileri) ve taktikleri nelerdir?

Orta Doğu'da yerli savunma sanayi kurmanın faydaları nelerdir?

Müttefiklik ve silahlanma faaliyetleri savunma ve güvenlik politikalarının oluşumunda nasıl bir rol oynuyor?

1.3 Çalışmanın Yöntemi

Mısır, Suudi Arabistan, Irak ve Suriye'nin öncelikle siyasi tarihinin literatür taraması yapılmış ve sonucu genel hatları ile kısaca ortaya konulmuştur. Bu çalışmada, başlangıçta ele alınan hipotezler dikkate alınarak tümevarım yöntemi uygulanmaya çalışılmıştır. Tez hazırlanırken birincil ve ikincil kaynaklar analiz edilmeye çalışılmış ve ortaya koyulan hipotez desteklenmiştir. Tez çalışması yapılırken, yerli ve yabancı birçok kaynak dikkate alınmış, anlatım farklılıkları değerlendirilmiştir. Bu çalışma için yazılı kaynaklar olan; kitap, dergi, elektronik makale ve gazete gibi birçok kaynaktan faydalanılmıştır. Çalışmada, gazeteci, bürokrat ve siyasi liderlerin mülakatlarından alıntılarına yer verilmiştir. Bunlara ek olarak, silahlanma ve askeri harcama verileri için SIPRI, ekonomik verilere ulaşmak için World Bank ve IMF verilerinden yararlanılmış, devlet doktrinleri için ise resmi devlet sitelerinden yararlanılmıştır. Bu sayede çalışmaya nesnel bir anlatım kazandırılmaya çalışılmıştır. Mısır, Suudi Arabistan, Irak ve Suriye'nin bölgedeki ekonomik, politik ve stratejik gelişimleri nicel bir çalışma sürecinde verilerin değerlendirilmesi ve analizi sistematik olma, genellik ve tutarlılık ilkelerine bağlı olarak yapılmıştır. Türkçe, İngilizce ve Arapça makalelere internet ortamından ulaşılmıştır. Mısır, Suudi Arabistan, Irak ve Suriye'nin Orta Doğu güvenliği ve uluslararası çatışmalar bağlamında ele alındığı bu tez çalışmasında, realizm, Kopenhag okulu teorisine bağlı olarak bölgesel güvenlik kompleksi teorisi ve güvenlikleştirme teorilerinden yararlanılmıştır.

1.4 Çalışmanın Kısıtlılıkları

Orta Doğu'ya has olan Farsça ve İbranice dillerini bilmemem çalışmada kısıtlılık olarak görülebilir. Fakat bunun yerine Arapça, Türkçe ve İngilizce çeviriler ve asıl kaynaklar kullanmaya ve kaynak çeşitliliğini geniş yelpazede tutmaya gayret edildi. Ayrıca tezde kullanılan bazı kaynakların basımlarından dolayı bulunması zor olmuş veya edinilememiştir.

1.5 Araştırma Sorusu

Uluslararası silahlı çatışmaların: Irak, Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan örneğinde Orta Doğu'da bölgesel güvenliğe etkisi nedir? Bu ülkelerin iç dinamiklerinin uluslararası çatışmaların oluşmasındaki rolü nelerdir? Hangi dış dinamikler bu

lkelerde oluşan tehdit algısını ve güvenlik algısını etkilemektedir? Kopenhag Okulu bağlamında çevrenin Arap Baharı sürecindeki etkisi nelerdir ve bu ülkeleri nasıl etkilemiştir?

Tehdit algıları nasıl oluşuyor?

Tehdit algılarının geleneksel ve orantısız halleri nelerdir?

Devletlerin savunma politikaları genel güvenlik doktrinleriyle uyumlu mudur?

Devletlerin, politikaları (dış politika, savunma politikası, güvenlik politikası), stratejileri (ittifak stratejileri) ve taktikleri nelerdir?

Orta Doğu'da yerli savunma sanayi kurmanın faydaları nelerdir?

Müttefiklik ve silahlanma faaliyetleri, savunma ve güvenlik politikalarının oluşumunda nasıl bir rol oynuyor?

1.6 Hipotez

Orta Doğu'da güvenlik sorununu sadece ulusal güvenlik ya da savunma sorunu olarak ele almak doğru değildir. Bölgenin yapısı itibariyle güvenlik sorunu kavramı, altında bir çok ögeyi de barındırmaktadır. İlk akla gelen askeri güvenlik sorunu olsa da; askeri güvenliğin yanı sıra insani güvenlik, ekonomik güvenlik, siyasi güvenlik, toplumsal güvenlik, devlet güvenliği (başarsız devletlerin artması) ve bölgesel güvenlik sorunu gibi çok vektörlü güvenlik sorunları vardır. Küreselleşme, g, radikalleşme, terör, Arap Baharı gibi gelişmeler de Orta Doğu'da klasik konvansiyonel tehditlerin dışında bölgede yapısal, sistemik ve asimetrik tehditlerin etkisi artarak uluslararası silahlı çatışmaların ortaya çıkmasıyla ulusal, bölgesel ve küresel barış ve istikrarı tehdit etmektedir. Bölgenin tarihi geçmişiyle birlikte ele alınan kaotik olaylar ve ideolojik süreçler, Orta Doğu'nun güvenlik sorununun çözümü noktasında savunma sanayi kurmanın önemini de beraberinde getirmiştir. Bu alışma aynı zamanda savunma sanayinin kurulmasının faydalarına da değinmektedir. Bu erevede, Orta Doğu Bölgesi yapısı itibariyle realist, liberal, post-modern teorilerle ya da Kopenhag Okulu gibi güvenlik algısına dayalı teori üzerinden araştırılabilir. Tezin ana sorusu güvenlikle ilgili olduğu için bu hipotez realizm ve Kopenhag Okulu üzerinden inşaa edilmeye çalışılmıştır.

Bölgedeki tüm birimler -ister devlet ister devlet dışı silahlı örgütler olsun- bağımsız, kaotik ya da hızla değişen konjonktüre uygun silahlanma, bölgede önemli coğrafi ve stratejik yerlere hâkim olma isteğiyle sadece kazanmaya odaklanmıştır. Uluslararası silahlı çatışmaların da bu dört ülke bazında bölgede güvenliğe etkileri var mı, varsa nelerdir, yönünde hipotez ilerlemiştir. Bu amaçla, çalışmanın hipotezinde tarihsel yöntem ve nedensel karşılaştırma yöntemleri kullanılmıştır.

1.7 Çalışmanın Yapısı

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Orta Doğu'nun terminolojisi, genel özellikleri, mevcut sınırları ve Orta Doğu'daki siyasi, askeri, tarihi yapı ele alınmış ve silahlanma yarışı yönelimleri kısaca incelenmiştir. Buna ek olarak bölgede ekonomik ve siyasi süreçler değerlendirilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde, bölgedeki savunma politikaları, güvenlik politikaları, silahlanma harcamaları ve ittifak stratejileri ele alınmıştır. Silahlanma, konvansiyonel ve nükleer olarak ayrı alt başlıklarda incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise; Mısır, Suudi Arabistan, Irak ve Suriye'nin II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemdeki konumları, siyasi durumları, iç dinamikleri, askeri yapıları, ekonomik yapıları, silahlanmalarının bölgesel etkileri, uluslararası çatışmalardaki rolleri derinlemesine incelenmiştir.

2 BÖLGESEL GÜVENLİK DÜZENİNE İLİŞKİN TEORİK ÇERÇEVE

Teori, herhangi bir bilim dalı içerisinde ele alınan bir alana dair olgu ve olaylar arasındaki ilişkileri anlamlandırmak ve analiz etmek bakımından gerekli ve yararlı bir araç olarak nitelendirilebilir (Arı, 2018, s. 1). Teoriler, gerçek olguların soyutlaştırılmasında ve basitleştirmesinde kullanılmaktadır (Arı, 2018, s. 14). Kenneth Waltz, teorilerin sadece terimleri tanımlamakla sınırlı kalmadığı, beraberinde yapılacak ya da yapılması beklenen işlerin belirlenmesinde kullanıldığını vurgulamıştır (Waltz, 1982, s. 14). Andrew Heywood, teorilerin biçimsiz ve karmaşık olabilecek bir gerçekliğe, bütünlük kazandırmada ve şekillendirmede etkili olduğunu belirtmiştir (Heywood, 2016, s. 85). Steve Smith de teorilerin aslında olayların nedenlerine dair açıklamalar sunduğunun ve eylem için çeşitli nedenlerin sunulmasının gerekliliği ve farklı varsayımlarında var olduğu gerçeğini hatırlatmaktadır (Smith, 2013, s. 3). Dünyada yaşanan gelişmeleri, olayları ve olguları anlamlandırabilmek için kullanılan teorilere birçok alanda ve araştırmada olduğu gibi, uluslararası ilişkiler alanında da toplumların temel sorunları olan savaş, barış ve güvenlik temelli araştırmalara ihtiyaç duyulduğu açıktır (Arı, 2018, s. 1). Bu bilgiler ışığında, bu tez çalışmasında realist teori ve Kopenhag Okulu çalışmalarından hareketle bölgesel güvenlik kompleksi teorisi ve güvenlikleştirme teorisine bağlı kalınarak bir analiz yapılmaya çalışılmıştır. Uluslararası ilişkiler, barış koşullarını incelemeye ve savaş nedenlerini ele almaya odaklanmış bir disiplindir. Bu çalışmaları ve incelemeleri yapmak için uygun koşullar özellikle iki dünya savaşının devamında ortaya çıkmıştır (Smith, 2013, s. 1). Küresel siyasetin ve uluslararası ilişkilerin ana akım teorilerinden olan realizmin temelleri de Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasındaki süreçte uluslararası ilişkiler disiplininin ortaya çıkmasıyla ilişkilendirilmektedir (Heywood, 2016, s. 86). Realist teori, uluslararası siyaset uygulamaları ve uluslararası ilişkiler disiplinindeki akademik çalışmalar üzerinde etkili olmuştur. Realist teorinin ortaya koyduğu argümana göre, insan toplulukları bulundukları yer ve zamana göre hayatta kalma ve siyasi varlıklarını sürdürmeye çalışmışlar ve sonucunda var olan iktidarlarını sürdürmek için savunmaya ve mücadeleye mecbur kalmışlardır. Karamsar bir bakış açısına sahip olan realist teorisyenler, dünyayı olması istenilen gibi değil de gerçekte var olduğu haliyle tanımlamıştır (Dunne & Schmidt, 2020, s. 131).

Her ne kadar devletlerin farklılıklarına rağmen, devletlerarası ilişkilerin değişmediğine dair ortak bir kanı var olsa da değişim beraberinde kazanımları ve kayıpları da getirebilmektedir. Bu noktada, Elman (2001), devletlerin davranışının yönlendirilmesinde hem liderlerin kusurlu insan doğasının hem de anarşik bir uluslararası sistem yapısının etkili olduğuna vurgu yapmaktadır. İnsanların güç uğruna bencil tutumları veya yaşamsal yeterliliğin olduğu bir dünyada güvende kalabilmek adına birikim yapma ihtiyacı süregelen savaş ve fetihleri açıklamaktadır (Elman, 2001, s. 758). Realist teori, “güç” kavramını uluslararası politika analizi ve dış politika çalışmalarının temeline koymuş ve diğer değişkenleri görece daha az değerlendirmiştir. Realizme göre; uluslararası ilişkiler, sadece güç mücadelesi bağlamında değerlendirilerek, iş birliği ve bundan doğan fırsatları göz ardı edebilmektedir (Arı, 2016, s. 15). Realist teorinin özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında gösterdiği gelişimin eski yüzyıllarda var olan realist düşünce geleneğine dayandığı varsayılır. Dunne ve Schmidt (2020)’e göre, Realist düşünce geleneği Thucydides (c.460–406 bc), Niccolò Machiavelli (1469-1527), Thomas Hobbes (1588-1679) ve Jean Jacques Rousseau’nun (1712-78) katkılarıyla gelişim göstermiş ve günümüzdeki kabul gören çağdaş realist teoriyi oluşturmuştur (Dunne & Schmidt, 2020, s. 132).

Tablo 2.1 Realist düşünce geleneği öncüleri

Düşünür	Ana Metin	Büyük Fikirleri	Çevre
Thucydides	Peloponez Savaşı’nın Tarihi	Uluslararası siyaset, kökleri insan doğasında olan sonsuz bir güç mücadelesi tarafından yönlendirilir. Adaletin, hukukun ve toplumun ya yeri yoktur ya da sınırlandırılmıştır.	Yunan şehir devleti sistemi
Machiavelli	Prens	Politik realizm, ilkelerin politikalara tabi olduğunu kabul eder: Bir devlet liderinin nihai becerisi, dünya siyasetindeki değişen siyasi ve güç konfigürasyonlarını kabul etmek ve bunlara uyum sağlamaktır.	İtalyan şehir devletleri
Hobbes	Leviathan	İnsanoğlunun güç için doyumsuz bir şehveti vardır. Dünya siyasetinin durumuna benzeyen doğa durumunda yaşam, şiddetli ölüm korkusu ve endişesiyle doludur.	İngiliz iç savaşı
Rousseau	The State of War	Korkuyu, kıskançlığı, şüpheyi ve güvensizliği besleyen insan doğası değil, anarşik sistemdir.	Avrupa devlet sistemi

Kaynak: Dunne & Schmidt, 2020

Tablo 1.1’de görüldüğü gibi, realist düşünce geleneğinin dayandırıldığı bu düşünürler farklı zaman dilimlerinde ve farklı politik ve sosyal koşullarda yaşamışlardır. Buna rağmen, her düşünürde ve yaşadığı dönemde uluslararası siyasetin temelinde bir güç mücadelesinin var olduğu, doğa durumunun dünya sistemi ile benzer olduğunun, sistemin anarşik bir yapıda olduğunun altı çizilmiştir.

Yaşadığı dönemde bir tarihçi olan Thucydides, küresel siyaset aktörleri ve liderler arasındaki ilişkilere realist önermeler getirmiş ve bu önermelerden hareketle açıklamalar yapmıştır (Ray& Kaarbo, 2011, s. 4). Realizmin geleneksel görüşünün bir sonraki en önemli ismi olan Niccola Machiavelli (1469-1527), siyasi istikrarın sağlanamadığı bir dönemde yaşamış ve düşünceleri siyasi düzenin kurulması üzerinden şekillenmiştir. Realizme, "Prens" adlı eserinde, herhangi bir hükümdarın devletin çıkarları lehine pragmatik davranması gerektiğine vurgu yapmıştır. Bir karar alma durumunda, ahlaki olarak hareket etmek ile devletin hayati çıkarlarını korumak için hareket etmek arasında bir seçim yapma durumunda, devletin ve devletin çıkarlarının her zaman üstün tutulması gerektiğini vurgulamaktadır (Lawson, 2015, s. 37). Siyasal realizm, aslında siyasal eylemlerde ahlaki olarak karar vermenin önemini farkındadır. Bunu bilmekle beraber, ahlaki değerlere dayalı hareket etmek ile başarılı siyasi eylemin gerektirdiği gibi hareket etmek arasında kaçınılmaz bir gerilimin olduğu da bilinmektedir. Realizm, devletlerin eylemlerinde evrensel ahlaki ilkelerin uygulanamayacağını, zaman ve mekânın somut koşullarının da dikkate alınması gerektiğini savunur (Snyder ve diğerleri, 2019, s. 51).

Realizm sadece Yunan şehir devletlerinde değil aynı zamanda Avrupa’da da liderler arası ilişkileri anlamak için başvurulmuş argümanlara sahipti. Öyle ki, on yedinci yüzyıldan yirminci yüzyılın başlarına kadar Avrupa'daki liderler uluslararası ilişkileri realist düşünce üzerinden temellendirip anlamaya çalışmıştır. Modern uluslararası sistemin gelişimi de büyük ölçüde realist fikirlere dayalı bu uygulamalara bağlı olarak şekillenmiştir. Özellikle, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, uluslararası ilişkiler araştırmacıları, küresel siyaseti açıklamak için realizmi temel perspektif olarak benimsemişlerdir. Realist uluslararası siyaset teorisinin baş savunucusu, modern realist düşüncenin babası olarak kabul edilen Hans J. Morgenthau idi. Morgenthau, “Milletler Arasında Politika: Güç ve Barış için Mücadele” adlı eserini II. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonra yayımlanmıştır. Bu eserde, daha sonra birçok

uluslararası ilişkiler akademisyenin benimseyeceği realist teorik perspektifi dikkatlice tanımlamıştır. Realist teorinin bu baskın ve etkili konumu nedeniyle, küresel siyaseti ve uluslararası ilişkileri anlamaya yönelik ortaya koyulan diğer tüm teorik perspektifler, birçok yönden realizme tepki ve eleştiri olarak ortaya çıkmıştır (Ray& Kaarbo, 2011, s. 4).

Realist teori, devleti uluslararası sistemin temeline koymaktadır. Öyle ki, devleti belirli bir bölge veya sistemde en yüksek veya egemen otoriteyi kullanan birim olarak tanımlar. Bu noktada egemenliğin tanımlanmasına da ihtiyaç vardır. Egemenlik, devletin yasal olarak kendi toprakları üzerinde nihai otorite olması ve uluslararası sistemdeki diğer hiçbir aktörün devletlerin içişlerine karışmaya yasal hakkı olmamasıdır. Realistler için, kilit aktör olarak uluslararası kuruluşları, liderleri, vatandaşları veya çıkarları besleyen ticari ilişkiler değil, devletlerdir. Realizm, devletlerin istemesi durumunda sayılan diğer aktörleri (uluslararası kuruluşlar, liderler, vatandaşlar ve ticari ilişkiler) kontrol altında tutabileceğini vurgulamaktadır. Bu bilgiler ışığında, realizmin devlete baskın ve merkezi bir konum yüklediği açıktır. Realizme göre devletler, çıkarlarını güç olarak tanımlayarak bu gücü maksimize etmeye çalışmaktadır. Devletlerin eyleminin nedenine bakıldığında, çıkarların ahlaki değerlerden, devletlerin değerlerinden veya ideolojik tercihlerden üstün tutulması gerektiği görülmektedir. Bu sebeple, gücün maksimize edilmesi ile devletin çıkarlarının korunması arasında doğru orantı vardır. Bir devletin hareketlerinin tümü, diğer devletlere karşı gücünü koruma veya artırma isteği ile açıklanabilir (Ray & Kaarbo, 2011, s. 4-5). Devletin kararlarının ahlakiliği, meşru bir zemine oturtulup oturtulamayacağı konusunda Orta Doğu bölgesinde birçok örnek olay gerçekleşmiş ve devletlerin çıkarları ile güç maksimizasyonu temel alınarak anlamlandırılmıştır. Bu olaylara örnek olarak; 2011 yılında Libya'ya yapılan askeri müdahalenin ² meşruiyeti ve etkinliğine dair sorun ele alınabilmektedir. Yine benzer şekilde, Irak Savaşı'nda yaşananlar, sivil halk ve hükümetler arasındaki ilişkileri aşındırmıştır ve geri dönüşü olmayan hasarlara sebebiyet vermiştir.

Smith (2013), bu belirtilen türde askeri müdahalelere sebebiyet veren koşulların değerlendirildiği anlatıların varlığına dikkat çekmektedir. Bu anlatılardan biri, herhangi bir devletin askeri gücünü kontrolsüz bir şekilde geliştirmesine izin verilmesi durumunda, devletlerin kendileri için ölümcül bir tehdit oluşturabilecek

kişilere karşı önleyici savaşlar yapma hakkının var olduğunu öne sürmektedir. Bu iddianın en önemli savunucularından biri de George W. Bush'tur. Bush yönetimi, özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında bu iddiayı güçlü bir şekilde savunmuş ve müdahalesi için meşru zemin oluşturmaya çalışmıştır. Smith vurguladığı başka bir anlatıda, devletlerin herhangi bir vahşet karşısında sivilleri korumak adına insani savaşlarda yer alması ve savaşması gerektiğini vurgulamaktadır (Smith, 2013, s. 1).

Realist teoriye göre, güç maksimizasyonu ve güç kullanımı konusunda başka örnekler de mevcuttur. Yine Orta Doğu Bölgesi'nde daha eski bir tarihte gerçekleşen Kuveyt'in işgali³ örnek verilebilmektedir. Bu işgal, o dönem Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin ile veya onun kişiliğiyle alakalı değildir. Öte yandan, Orta Doğu'da var olan Batı karşıtı görüşlerin veya Irak siyasal sisteminin otoriter yapısıyla da alakalı değildir. Realist teoriye göre bu işgal, Irak'ın bölgedeki aktörlere ve Kuveyt'e karşı gücünü en üst düzeye çıkarmasının tek şansıydı. Bu noktada Irak'ın devlet çıkarları diğer tüm faktörlerden daha baskın olabilmekteydi ve bu işgal Irak'taki lider, siyasi sistem veya inançlardan bağımsız olarak gerçekleşmişti. Buna karşılık olarak Kuveyt'in işgalinde ABD'nin tutumu da benzer temeller üzerinden değerlendirilebilmektedir. ABD'nin askeri bir çabayla Irak'ı Kuveyt'ten çıkarma kararı, ABD'nin bölgedeki çıkarlarının korunması ve gücünün maksimize edilmesi üzerinden okunabilmektedir (Ray & Kaarbo, 2011, s.5).

Bu tez çalışmasında, bölgesel güvenlik algısı üzerinden analiz yapılacağı için realist teorinin ortaya koyduğu devlet merkezli bakış açısıyla 'güç, kapasite, hayatta kalma ve çıkar' kavramlarına odaklanılacaktır. Öte yandan, Kopenhag Okulu bağlamında gelişen güvenlik çalışmalarına değinilecektir. Bary Buzan ve arkadaşlarının da (1998) ele aldığı gibi, güvenlik bu tezde sadece askeri alanda ele alınmaktan ziyade; siyasi, sosyal, ekonomik ve çevresel etkileriyle beraber ele alınacaktır. Dolayısıyla, Realizmin ortaya çıkmasından başlanılan bu teorik çerçeve bölümünde, neden realizm

² 17 Şubat 2011'de Libya lideri Muammer Kaddafi iktidarına karşı reform talebi ile düzenlenen geniş çaplı sivil gösterilerin güvenlik kuvvetleri tarafından şiddetle bastırılması sonucu meydana gelen sivil kayıplarını gündemine alan BM Güvenlik Konseyi ortaya çıkan durumun "uluslararası barış ve güvenliğe tehdit" oluşturduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. BM Güvenlik Konseyi bu çerçevede Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın VII. bölümünde yer alan 41. ve 42. maddelere atıfta bulunarak 1970 ve 1973 sayılı kararları benimsemiş ve Libya'ya karşı askeri müdahalenin önünü açmıştır.

³ 1990 yılının Ağustos ayında, Irak Kuveyt'i işgal etmiştir.

ve Kopenhag Okulu'na bağlı teorik analiz yapıldığını anlamlandırabilmek adına diğer uluslararası ilişkiler teorilerine de kısaca değinmekte fayda vardır. Daha öncede bahsedildiği gibi uluslararası ilişkilerin teorilerinin geneli realizme eleştiri ve tepki olarak ortaya çıkmıştır, bu eleştirilerin hangi noktalarda yapıldığı, görüş ayrılıklarının nasıl temellendirildiği ve dolayısıyla güvenlik çalışmalarının uluslararası ilişkilerin hangi teorisine veya ekolüne bağlı ele alınabileceğini anlamak, tezin ortaya koyduğu hipotezi savunmayı kolaylaştıracaktır. Realizme eleştiri olarak ortaya çıkan ve en belirgin alternatif uluslararası ilişkiler anlayışına farklı düşünce biçimleri sunan teoriler sırasıyla: Liberalizm, idealizm, neo-marksizm, constructivism (yapısalcılık) ve feminizmdir. Uluslararası ilişkilere farklı bakış açısı kazandıran bu teorileri ve realist teoriye karşı yapılan eleştirileri, Kaarbo ve Ray'ın "Global Politics" kitabında yer alan eleştiriler tablosunda görebilmek mümkündür.

Tablo 2.2 Realizm ve eleştirileri

Realizm ve Eleştirileri					
<i>Temel Eleştiriler</i>					
Temel Realist Önergeler	Liberalizm	İdealizm	Neo-Marksizm	Sosyal İnşacılık	Feminist perspektif
Egemen devletler, en önemli aktörlerdir.	Ulus ötesi ve devlet altı aktörler giderek daha önemli hale geliyor.		Ekonomik bölünmeler, siyasi/devlet ayrımlarından daha önemlidir.		Kadınlar, erkek liderliğindeki devletlere odaklanılarak dışlanan önemli aktörlerdir.
Devletler, güç olarak tanımlanan çıkarlarının peşinden koşarlar.	Güç, artık doğası gereği öncelikle askeri değildir. Ekonomi önemlidir.	Devletler, ahlak ve değerler tarafından motive edilir.		Güç, diğer tüm kavramlar gibi öznel olarak inşa edilmiştir.	Askeri güç ve bireysel devlet çıkarları, erkeksi düşünme biçimleridir.
Devletler, anarşik bir dünyada kendilerini korumak için gücü en üst düzeye çıkarırlar. Çatışma kaçınılmazdır.	Karşılıklı bağımlılık, devletlerin çıkarlarının iç içe geçtiği ve işbirliğinin muhtemel olduğu anlamına gelir.	Devletler, barış gibi daha ileri değerler için iş birliği yapar.	Sosyal sınıflar ve merkez ile çevre arasındaki ekonomik çatışma kaçınılmazdır.	İş birliği ve çatışma, devletlerin sosyal anlayışlarına bağlıdır.	Güvenlik çok boyutludur ve iş birliği ile sağlanır.
Küresel siyasette zaman içinde büyük bir süreklilik vardır.	İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya çok farklıdır.		Kapitalizmin ve emperyalizmin gelişimi gibi tarihsel süreçler küresel siyaseti etkilemeye devam ediyor.		
Metinde belirtildiği gibi, alternatif teorilerin hepsi Realizmin her önermesini eleştirmez. Bunun yerine, uluslararası ilişkiler hakkında farklı düşünme yolları sunarak Realizmin belirli noktalarına odaklanırlar.					

Kaynak: Ray & Kaarbo, 2011

2.1 Sosyal İnşacılık

Sosyal İnşacılık, sosyal dünyanın kültürel temelini, dinamik ve olumsal durumunu tanımlayarak 1980'li yıllarda Uluslararası ilişkilerin alanına ve konularına yaklaşmıştır (Adler, 2012, s. 114). Bu noktada, sosyal inşacılığın bir uluslararası ilişkiler teorisi oluşturmadığı, realizm, liberalizm, Marksizm ve eleştirel teoriden farklı bir yaklaşım sergilediğini belirtmekte fayda var. Sosyal inşacılık, bir teori olmaktan ziyade bir meta-teorik girişim olarak tanımlanabilmektedir. Ayrıca bir politika teorisi olarak değil de uluslararası ilişkiler teorileri başta olmak üzere

teorilerin üretilme şeklini analiz etmektedir. Daha da derinleştirilecek olunursa, sosyal inşacılığın gerçekliğin kuramlaştırılması konusunda kendine has metotları olduğu açıktır. Bu teori, dünya siyasetinde var olan aktörlerin önce kendileri hakkında daha sonra da diğer aktörler hakkındaki algıların nasıl oluşturuldukları üzerinde durur. Süreç içerisinde, aktörlerin çıkarlara ve kimliklere göre bu algılarının nasıl değişim gösterdiği ve yeniden şekillendiği üzerine analizler yapmaktadır. Dolayısıyla da teori, düşünme biçimi üzerinde etkili olmuştur. Sosyal inşacı teorisi, düşünsel olanı vurgularken, zaman zaman materyal olanı da reddetmeyi göze almaktadır (Ruggie, 1998, s. 11). Sosyal inşacılık, özellikle araştırmalarının merkezine kimliklerin analizini koyma konusunda realist ve liberal teoriden ayrılmaktadır. Bu teoriye göre, özneler arası roller önemlidir. Bu bağlamda da failer dikkate alınırken failerin rolleri ve performansları üzerine normlar ortaya koyulmaktadır. Dolayısıyla, sosyal inşacılık, aktörlerin aralarında iletişim kurmalarında etkilidir ve aktörlerin üstlendiği rollerin de bu normlara bağlı somutlaştırıldığı görülmektedir. Bu bilgilere dayanarak, aktörlerin dış politikalarını analiz edebilmek için; üstlendiği rolleri, bunların süreç içerisindeki değişimini ve bu rollerin birleşmesinden oluşan tutum ve kuralları anlamak gerekmektedir (Lebow, 2016, s. 91). Modern sosyal inşacılık, daha eski dönemlerde yaşayan akademisyenlerin çalışmalarında da görülmüştür. Bu teorinin önde gelen iki akademisyeni Karl Deutsch (1912-1992) ve Ernst Haas (1924-2003)'dır. Deutsch, “güvenlik toplulukları” üzerine araştırmalar yapmış ve aynı zamanda uluslararası alanda sosyal işlemler ve iletişimin geliştirilmesinin temelini barışçıl ulus ötesi kolektif kimliklerin geliştirilmesiyle ilişkilendirmiştir. Haas ise, neo-işlevselcilik biçimi üzerine araştırmalar yapmıştır. Bu araştırmalar bağlamında, uluslararası iş birliğinin sosyal öğrenme ve kolektif kimliğe dayalı yönlerini incelemeye çalışmıştır. Bu çalışmayı somutlaştırmak adına da Avrupa entegrasyonunu örnek vermiştir (Adler, 2012, s. 118-119). Sosyal inşacı teorisyenler, yukarıda da belirtildiği gibi birkaç konuyu ön plana çıkarmaktadır. Bunlardan birincisi, bir nesnel gerçekliğe odaklanmak yerine bağlamlar arasındaki farklılıklara ve sosyal inşa fikrine önem vermektedirler. Aktörleri ve aktörler arası ilişkileri uluslararası düzeyde ele almaktadır. Geleneksel Uluslararası İlişkiler teorileri zamansal ve mekânsal bağlamda bakıldığında bir benzerliğin olduğunu varsayarlar, bu teoriler ortaya genel bir tanım koyabilmek adına genellemelerden yararlanmaktadır. Fakat Soğuk Savaş sonrası

süreçte yaşanan gelişmeler, tarihsel bağlamın önemini ortaya çıkarmakla kalmamış aynı zamanda çatışmadan iş birliğine geçişi ya da barıştan savaşa geçişle ilgili soruları gündeme getirmiştir. İkinci olarak; sosyal inşacılar, uluslararası ilişkilerin ve aktörlerinin sosyal boyutlarını vurgu yapmış ve bu sosyal boyutlar bağlamında sosyal yapıyı oluşturan normları, kuralları ve dili ele almışlardır. İnşacı teorisyenler, uluslararası ilişkilerde yaşanan gelişmelerde sosyal faktörlerinde önemli olduğunu birkaç örnekle ortaya koymaktadır. Gorbaçov'un "Yeni Düşünce"si Soğuk Savaş'ın bitirilmesi noktasında önemli bir örnektir. Yine bu süreçte insani müdahale normlarının önemi artmış, bununla birlikte liberal demokratik değerlerin yayıldığı gözlemlenmiştir. Bu örneklerin yaşandığı uluslararası sistemde realist teorinin maddi çıkarlara ve güç kavramına özel vurgusu hakkında önemli ve eleştirel sorular gündeme getirilmiştir. Bu bilgilerden hareketle, sosyal inşacılık, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası politikanın bazı önemli sorunlarını açıklayamadığı açıktır ve bu noktada farklı olasılıklar ve sonuçlar olsa dahi daha iyi ve daha kapsayıcı bir açıklama sağlama amacıyla maddi ve düşünsel faktörlerin birleşimi ve etkilerinin analiz edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Üçüncü olarak, sosyal inşacı teorisyenler, uluslararası politikanın aslında “bizim yarattığımız bir dünya” olduğu ve nesnel bir gerçeklikten uzak olduğunu savunurlar (Onuf, 1989).

Neo-realist ve neoliberal teori de, yapının kapsamlı ve net belirlenmeye çalışılmasına bir yanıt niteliğinde, faillik ve etkileşim sürecinin de etkili olduğu fikrini öne sürmektedir. Bu bağlamda, uluslararası bir aktörün koşulların oluşmasında ve seçilmesinde özgür bir tutum sergileyemeyeceği, başka aktörlerle var olan ve devam eden etkileşimi sonucu bir seçim yapabileceği ve bu seçimlerde de tarihsel, kültürel ve politik olarak farklı temellerin ortaya çıkarılması gerektiği açıktır. Bu da uluslararası ilişkilerin realizmden farklı olarak insani anlamları ve eylemleri merkezine koymadığı, bağımsız olarak var olmaktan ziyade toplumsal bir inşa süreci olduğunu belirtmektedir. Devletler ve diğer aktörlerin sadece rasyonel bireyler olarak tepki göstermediği, beraberinde anlamlı bir dünyada etkileşim gösterdikleri görülmektedir (Fierke, 2013, s. 189).

2.2 Neoklasik Realizm

Neoklasik realizm, devletlerin anarşik bir koşulda olmasından ziyade insan doğasının bu ilişkilere etkisini de dikkate almaktadır. Bunun akabinde anarşiyi inkâr etmeyen neoklasik realizm insan faktöründen ortaya çıkmış ideolojiler, kişilikler, algılar, yanlış algılamalar ve dış politikalar gibi kavramları iç dinamiklerle birleştirmeye çalışmaktadır. Aslında, tanımı gereği iç faktörleri hesaba katan dış politika analizinin yapısal gerçekçilikle birleştirilmesidir. Giden Rose, klasik realizmde yer alan bazı konuları sistemleştirip güncelleştirerek bunlara neoklasik realizm ismini vermiştir (Lawson, 2015, s. 99). Gideon Rose'un terimleriyle, bu neoklasik realistler grubu, uluslararası sistemin devletlere açık sinyaller gönderdiğini belirtmektedir. Fakat bu sinyallerin doğrudan ulusal politika tepkilerine dönüşmeden önce, liderlerin algılaması ve iç politika süreçlerinden geçmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır (Rose, [1998](#)).

Neoklasik realizm teorisi, maliyet ve risklerin hesaplanmasına dayanan bir teoridir. Öyle ki, bu teori çalışanları devlet yönetimini basitçe “belirli bir sistemik çevre tarafından sunulan belirli jeostratejik risklere ve fırsatlara” bir yanıt olarak algılamazlar. Neoklasik realizm dört asal faktöre bağlı şekillenen ve sonuçlanan bir teoridir. Bunlardan birincisi, seçkinlerin tercihleri ve dış çevre algıları; ikincisi, politika oluşturmada hangi tercihlerin ve algıların gerçekten önemli olduğu; üçüncüsü, belirli dış politika tercihleriyle bağlantılı iç riskler ve dördüncüsü ise, ulusal seçkinlerin değişken risk alma eğilimleridir. Bu faktörler “birim düzeyinde” oluşturulduktan sonra, birim düzeyindeki nedenlerin ve yapısal düzeydeki nedenlerin sistemik sonuçlar üretmek için nasıl etkileşime girdiğini açıklamak için kullanılmaktadır. Bunun için yapısal-sistem düzeyindeki girdileri (devlet stratejileri ve tercihleri) kullanmak verimli sonuçlar doğurmaktadır (Schweller, 2006, s. 46). Lawson ‘a (2015) göre, bütün bu yaklaşım, devletlerin, hayatta kalmayı garantilemek için kabul edilebilir bir güç dengesini sürdürmek için öngörülebilir şekillerde hareket eden tutarlı, rasyonel ve birlik aktörleri olduğu temel yapısal realist varsayımına aykırıdır (Lawson, 2015, s. 100).

Kısmen neo-realist ve anti-indirgemeci aşırılıkları olarak algılananlara (Snyder, 1991, s. 19) yanıt veren neoklasik gerçekçilik, devletlerin yaptıklarının büyük ölçüde yerel

olarak türetilmiş tercihlere bağılı olduğunu öne sürmektedir. Örneğin, Schweller (1993), farklı devlet motivasyonlarını kabul etmenin ve dahil etmenin gerçekçiliğe en iyi şekilde hizmet ettiği noktasında ısrar etmektedir. Neoklasik realizm, bireylerin de dış politikaya etki ettiğini fakat bu etkiyi dengeleyen iç faktörlerin de olduğunu söylemektedir. Randall'a göre de devletler sadece birbirlerine karşı korku ve bencillik hissiyle politika üretmezler. Bu politikaları etkileyen sosyal faktörler de mevcuttur (Schweller, 1994, ss. 98-100). Neoklasik realizm kapasite ve güç dağılımının uluslararası ilişkilerde nedensel üstünlüğe sahip olduğunu belirseler de buradan gelen baskıların ara değişkenlere aktarım kuşağından (transmission belt) geçtikten sonra politik çıktılara (output) dönüştüğünü vurgulamışlardır (Schweller, 2004, ss. 163-165).

Neoklasik realistler ayrıca Statüko ve revizyonist devletler arasındaki ayrımı vurgulamanın yanı sıra, kaynak donanımlarını ve gücü birbirine bağlayan yerel “iletim kuşağına” da odaklanırlar (Schweller, 2006, s. 6). Neoklasik realistler, maddi yeteneklerin ve gücün dağılımının, uluslararası sonuçların analizi için başlangıç noktaları olduğu konusunda hemfikirdir. Bununla birlikte, devlet özelliklerinin ve liderlerin gücün nasıl kullanılması gerektiğine dair görüşlerinin, yapısal kısıtlamalar ve davranış arasında araya girdiğinde ısrar etmektedirler. Buna göre, dış politika yapıcılarının dış politika hedeflerine ulaşmak için kaynak çıkarma yetenekleri gibi iç politik özellikleri de araştırırlar. Örneğin, Schweller (2006) şunu ileri sürer:

Devletler, kısmen kendi iç yapılarının ve siyasi durumlarının bir sonucu olarak dış çevrelerindeki değişiklikleri değerlendirir ve bunlara uyum sağlar. Daha spesifik olarak, karmaşık iç siyasi süreçler, dış güçlere (öncelikle göreceli güçteki değişiklikler) yanıt olarak politika çıktılarını kanallı eden, aracılık eden ve (yeniden) yönlendiren aktarım kuşakları olarak hareket eder. Bu nedenle devletler, benzer sistemik baskılara ve fırsatlara genellikle farklı tepkiler verirler ve tepkileri, yerel faktörlere kıyasla sistemik düzeydeki faktörler tarafından daha az motive edilebilir (Schweller, 2006, s. 6).

Klasik realist düşünceden alınan belirli içgörülerini güncelleyerek ve sistemleştirerek hem dış hem de iç değişkenleri açıkça içerir. Neoklasik realizm savunucuları, bir ülkenin dış politikasının kapsamının ve hırslarının, her şeyden önce uluslararası sistemdeki yeri ve özellikle göreceli maddi güç yetenekleri tarafından yönlendirildiğini savunmaktadırlar. Bununla birlikte, bu tür güç yeteneklerinin dış politika üzerindeki etkisinin dolaylı ve karmaşık olduğunu, çünkü sistemik baskıların birim düzeyinde araya giren değişkenler aracılığıyla çevrilmesi gerektiğini ileri sürerler. Bu yüzden neoklasiktirler. Neoklasik realistler göreceli maddi gücün bir ülkenin dış politikasının

temel parametrelerini oluşturduğunu; Thucydides'in formülünde, "güçlüler ellerinden geleni yapar ve zayıflar, yapması gerekenin acısını çeker" derler (Rose, 1998, s. 146).

2.3 İngiliz Okulu

Bir grup bilim insanı 1950'lerde toplanarak Uluslararası Politika Teorisi İngiliz Komitesi'ni kurmuştur. Bu komite uluslararası ilişkilerde etkili olan İngiliz Okulu'nun temellerini oluşturmuştur (bkz. Dunne, 1998). Bu gruba dâhil olan üyeler makaleler ve kitaplar hazırlamıştır. Bu çalışmalarda özellikle uluslararası anarşinin var olduğu bir alanda nasıl istikrarlı bir düzen oluşturulabileceği ve adaletli bir düzenin hangi şartlarda gerçekleşebileceğine dair sorulara cevap aranmaktadır (Lawson, 2015, s. 199).

Uluslararası İlişkiler disiplini genellikle bir Amerikan sosyal bilimi olarak kabul görmektedir. 1977 yılında Stanley Hoffman'ın ortaya koyduğu görüşün aksine uluslararası ilişkiler disiplininin artık Amerikan sosyal bilimi olmadığı, bu algısında özellikle İngiliz Okulu'yla birlikte değiştiği açıktır. Dunne (2008), uluslararası ilişkilerin artık küresel bir disiplin haline geldiği ve dünyanın birçok yerinde okutulduğuna vurgu yapmaktadır. Öyle ki, uluslararası ilişkiler alanında İngiliz Okulu, "Uluslararası ilişkiler, Amerikan sosyal bilimidir." algısına bir cevap ve rakip niteliği taşımaktadır. İngiliz Okulu'nun önde gelen isimleri: 1950 ve 1980 arasındaki klasik dönem için Charles Manning, Herbert Butterfield, Hedley Bull, Adam Watson ve R. J. Vincent'tır. 1990 yılından sonrasında klasik sonrası dönem olarak algılanan süreçte Barry Buzan, Andrew Hurrell, Robert Jackson, Edward Keene, Andrew Linklater, Richard Little, James Mayall, Hidemi Suganami ve Nicholas J. Wheeler'ın çalışmalar yaptığı görülmektedir. Ortaya çıktığı dönemde İngiliz Okulu'nun uluslararası ilişkilere farklı ve sistematik bir yaklaşım oluşturduğuna dair tartışmalar mevcuttur. Çünkü dönemin uluslararası ilişkiler disiplinine bakıldığında realizm, çoğulculuk ve yapısalcılık paradigmalarının öne çıktığı ve bu açıdan İngiliz Okulu'nun uluslararası ilişkilere farklı bir bakış açısı kazandırdığı iddiasının kabul görmesi zordur (Dunne, 2008, s. 267). Soğuk Savaş döneminde, Birleşik Krallık bağlamında bakıldığında iki ana yönde Uluslararası İlişkiler Okulu'nun varlığı söz konusuydu. Bugün uluslararası ilişkiler disiplininde kabul gören İngiliz Okulu, davranışçı meydan okumayı reddetmekle kalmayıp, aynı zamanda geleneksel

yapısalcı bir yaklaşım olarak insan anlayışına, yargısına, normlarına ve tarihine dayanmaktadır. Realizm ve liberalizmin keskin uluslararası ilişkiler görüşleri arasındaki ayrımı da reddetmektedir (Jackson & Sorensen, 2013, s. 50-51). İngiliz Okulu'nun her ne kadar uluslararası ilişkiler üzerinde önemli bir etkisi olduğu kabul görse de ve İngiltere üzerinden isimlendirilse de okul dünyanın çeşitli yerlerinden gelen analizlerle beslenmiştir. Birleşik Krallık bu nokta da ortaya atılan görüşler için ortak bir çatı ve tek ses olarak isimlendirilebilir. Bu dönemde sadece Birleşik Krallık ve Kıta Avrupa'sı değil, aynı zamanda ABD, Kanada, Avustralya, Çin ve Hindistan'daki çalışmalar da büyük ilgi görmüştür. Buradan da anlaşılaacağı üzere, adından ima edilenin aksine, İngiliz Okulu hiçbir zaman tamamen İngiliz olmamıştır. İngiliz Okulu teorisine bir ilginin olması ve bu ilginin zaman zaman yeniden canlanmasına rağmen, okulun önderliğin yapılan girişimin kavramsal olarak az gelişim gösterdiğini vurgulayan birçok karşıt görüş mevcuttur. Bunlar, ekolün dünya halklarını etkileyen siyasi ve sosyal koşulların karşısında kayıtsız bir tutum sergilediğini öne sürmektedirler. İngiliz Okulu kavramsal manada az gelişmiş görünse dahi, uluslararası ilişkiler disiplinde farklı bir yaklaşım olarak kabul görmekte ve görmeye de devam etmektedir (Dune, 2013, s. 133). İngiliz Okulu'nun isminin aksine daha küresel bir çalışmacı perspektifi olduğu için Jackson ve Sorensen eserlerinde onu “uluslararası toplum” olarak isimlendirmektedir. Uluslararası toplum teorisini olarak da iki ismin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlar, Martin Wight ve Hedley Bull'dur (Jackson & Sorensen, 2013, s. 50-51). İngiliz Okulu'nun tarih yazımlarından en eskilerinin temel özelliği olarak, okulun uluslararası toplumu “ayrıt edici gücü” olarak savunması olarak görülmektedir (Wilson, 1989). İngiliz Okulu, sadece bir devletin toplumu nasıl ve neden oluşturduğuna dair güçlü bir açıklama yapmasının gerekli olmadığını, bununla birlikte uluslararası ilişkilerin dünya toplumu ile nasıl ilişkili olduğunu da göstermesi gerektiğini savunur. Bu noktada, Barry Buzan, İngiliz Okulu'nun ayrıt edici gücü bağlamında bir açıklama yapmıştır. Dunne ise, dünya siyasi sisteminin üç önemli sütunu olan sistem, devletlerarası toplum ve dünya toplumunun bir araya gelmesi konusunda yapılan açıklamayı sentetik bulmaktadır (Dunne, 2008, s. 271). İngiliz Okulu teorisyenlerinin kaygıları sadece yapısal değil aynı zamanda normatif meseleleri de içermekteydi. Bu sebeptendir ki, bu teorinin ortaya koyduğu fikirler hem realizm hem de liberal teori ile benzer temeller üzerinden

şekillenmiştir. (Lawson, 2015, s. 199). Uluslararası Toplum teorisyenleri, realizmde olduğu gibi uluslararası ilişkilerde gücün önemini kabul etmektedirler. Devletle birlikte devlet sistemine de odaklanmaktadır. Fakat Hobbes'un savunduğu doğa durumuna vurgu yapan dar realist görüşü reddetmektedirler. Uluslararası toplum teorisyenleri, devletin bir Machtstaat (güç devleti) ve bir Rechtsstaat (anayasal devlet) birleşiminden oluştuğunu iddia ederler ve özellikle güç ve hukuk kavramlarının uluslararası ilişkiler bağlamında önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. Devletlerin üzerinde bir üst otoritenin olmaması aslında uluslararası ilişkilerde anarşiyi de beraberinde getirmektedir. Bull (1995) bu üst otoriteyi, "dünya hükümeti" olarak adlandırmakta ve eserlerinde bu kavrama yer vermektedir. Fakat uluslararası anarşinin anti-sosyal bir durum olmaktan ziyade sosyal bir durum olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu da dünya siyasetinin anarşik bir toplum olduğunu doğrular niteliktedir (Bull, 1995). Uluslararası toplum teorisyenleri de bireyin önemli bir aktör olduğunu belirtmektedir ve bazı teorisyenler, zaman zaman bireyin devletten daha önemli ve öncelikli olduğunu varsaymaktadır. Yalnızca realizmin güç, insan doğası ve devlet merkezci yapısına yaptığı vurgular eleştirilerle kalmamış, aynı zamanda liberal teorinin temel aldığı IGO ve STK'larını da ele almıştır. Dünya siyasetinin merkezine koyulan bu organizasyonlar, uluslararası toplum teorisyenlerince marjinal olarak görülmektedir. Bu okul teorisyenleri, ulus ötesi ilişkilerin önemini küçümserken, devletlerin ilişkisine vurgu yapmaktadırlar. Uluslararası toplum teorisyenleri, aynı realist teorisyenler gibi güç ve ulusal çıkarların önemli etkenler olduğunu belirtmektedir. Fakat realizmin özellikle üzerinde durduğu güç üzerinden devletler güç politikası oyunu oynamaya devam etmeye devam edecekler; saf anarşide, karşılıklı güven ilişkisi veya bağı olamayacaktır. Jackson ve Sorensen, bu görüşü yanıltıcı bularak eleştirmektedir. Jackson ve Sorensen'e göre; savaşlar var olsa dahi devletler sürekli olarak bir diğer devletin gücüne odaklı değildir, bu gücü yalnızca tehdit olarak algılamak yanlış olacaktır. Yukarıda da belirtildiği gibi realizm ve liberalizm arasında keskin bir ayrım yapmayan bu teorisyenler, liberal görüşün ortaya koyduğu devletlerarası ilişkilerin karşılıklı saygı ve hukukun üstünlüğü üzerinden temellendirildiğine dair görüşleri de yanıltıcı bulmaktadır. Bu noktada, devletlerin uyması gereken genel kuram ve normlar var olmuştur ve bunlar da uluslararası bir toplumda devletler arasındaki ilişkilerin bir bütününden oluştuğu

görüşünü desteklemektedir. Fakat var olan bu norm ve kurallar hiçbir iş birliğini garanti etmez, aynı zamanda uluslararası uyumun sağlanacağı konusunda da kesin veriler sunmamaktadır. Bunun arkasında yatan sebep de realist görüşün ortaya koyduğu güç ve güç dengesi kavramlarının daima ön planda olması ve anarşik bir toplum yapısında önemini koruyacağıdır (Jackson & Sorensen, 2013, s. 50-51).

Tablo 2.3. Uluslararası Toplum (İngiliz Okulu) ve Savunduğu Görüşler

Uluslararası Toplum (İngiliz Okulu)	
Metodolojik Odak	Uluslararası Sistemdeki Temel Unsurlar
Anlama	Güç, ulusal çıkar (gerçekçi unsur)
Yargı	Kurallar, prosedürler, uluslararası hukuk (liberal unsur)
Değerler	Evrensel insan hakları, herkes için bir dünya (kozmpolit unsur)
Normlar ve tarihsel bilgi	
Teorisyen içinde konu	

Kaynak: Sorensen, Jackson, & Möller, 2022

Uluslararası Toplum teorisi, güç ile birlikte hukukun da varlığını işaret etmektedir ve bu iki kavrama bağlı egemen devletler dünyasına dair bilgiler sunmaktadır. Öngörü etiği ve ulusal çıkar aslında devletlere hem uluslararası prosedür ve kurallara uyma sorumluluğu tanır hem de bunu bir görev olarak edindirmektedir. Dünya siyasetine bakıldığında bir devlet bütünü görülmektedir. Başka bir bağlamda, insanların bir bütünü olarak da görülebilmektedir. Her iki açıdan da bakıldığında, ortak bir talebe veya ortak bir iddiaya ulaşmak zor veya imkânsıza yakındır. Bu bağlamda uluslararası toplum teorisinin temeline yerleştirdiği unsurları, Tablo 1.4'te görmek mümkündür (Jackson & Sorensen, 2013, s. 52).

Bununla birlikte, uluslararası alanda siyasetin sosyal yönlerine yapılan vurgu, İngiliz Okulu teorisyenlerini bu daha geleneksel yaklaşımlardan ayırdı ve onları düzen ve adaleti destekleyen dinamiklere dair yeni anlayışlar geliştirmeye yöneltti. Bir 'devletler toplumu' veya 'uluslararası toplum' fikri, İngiliz Okulu müzakerelerinin merkezini oluşturmaya başladı ve önde gelen bir Avustralyalı üye olan Hedley Bull (1932–1985), The Anarchical Society'de bu fikri kapsamlı bir şekilde ele aldı: Dünya Siyasetinde Düzen Üzerine Bir Çalışma (1977). Bull burada, düzenli etkileşimin devletleri diğer devletlerin davranışlarını dikkatle gözlemlemeye ve hesaplamaya yönlendirdiği bir devletler sistemi ile çıkarların, normların ve değerlerin bir yaklaşması ve bunları ortaya çıkaran kuralların ve kurumların gelişimi ile

karakterize edilen bir devletler toplumu arasında ayırım yapar. Hem düzeni hem de adaleti sağlar (Lawson, 2015, s. 199).

1980'lerde kendilerini İngiliz Okulu teorisyenleri olarak tanımlayan bilim adamları tarafından çok az çalışma yapılırken, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve uluslararası ilişkiler disiplinindeki diğer gelişmeler, onun ana temalarına ilginin yeniden canlandığı görüldü ve yeni nesil bilim adamları bunları detaylandırmaya başladı. Bu tür akademisyenler kendilerini uluslararası toplum fikriyle ve dolayısıyla uluslararası alanın sosyal doğasıyla ilgili ortak bir ilgi geleneğini paylaşan kişiler olarak tanımlamışlardır. Bunun yanı sıra, hem pozitivist bir araştırma tarzına karşı yorumlayıcıya yönelik ortak bir metodolojik yönelimi hem de bir yönlendirmede açıkça normatif olarak uluslararası teoriye bağlılığı temel almışlardır (Bellamy, 2004, s. 5).

Metodolojik olarak, İngiliz Okulu teorisyenleri, pozitivism iddialarına ve doğa bilimlerini taklit etme girişimlerine karşı oldukça şüpheciydiler. Martin Wight (1913–1972) gibi bazıları felsefe, diplomatik tarih ve hukuka dayanan yorumlayıcı bir yaklaşımın öncülüğünü yaptı. Grotian fikirlerini kullanarak, bu uluslararası düzen arzusunu tamamen akla dayalı bir şey olarak gördü. Başka bir deyişle, hem uluslararası ilişkilerin anarşik alanına düzen getiren hem de şiddetli çatışma eğilimini azaltan bir devletler toplumu kurma ve sürdürme arzusu son derece rasyoneldir. Öyle olsa bile, İngiliz Okulu teorisyenleri, devletler toplumunun “savaş halinin” her zaman var olan gerçekleri tarafından tehdit edildiğinin (Dunne, 1998, s. 8) kesinlikle farkında oldular. Bu, dünya siyasetinde başlıca aktörler olarak devletlere yapılan vurguyla birlikte, bazen İngiliz Okulu teorisyenlerinin yönelimde esasen gerçekçi olarak damgalandığını gördü. Ancak uluslararası ilişkilerin sistemik doğasından ziyade normlara, değerlere ve toplumsal olana vurgu yapmaları bu tür iddiaları baltalamaktadır (Lawson, 2015, s. 200).

İngiliz Okulu, devlet kimliğinin oluşumunu açıkça ele almaz. Ancak uluslararası sistemi ortak normlar tarafından yönetilen bir toplum olarak ele alır ve Timothy Dunne, bunun çağdaş yapılandırmacı uluslararası ilişkiler teorisinin bir öncüsü olduğunu ikna edici bir şekilde savunmuştur (Dunne, 1995, ss. 367-389).

2.4 Kopenhag Okulu

2.4.1 Bölgesel güvenlik kompleksi teorisi

Uluslararası ilişkiler disiplinde güvenlik kavramının çok yaygın kullanıldığı görülmektedir ve çoğu zaman net bir kavramsallaştırma olmaksızın kullanılan bir kavramdır. Buzan'ın tanımlamasıyla güvenlik; "tıpkı aşk, özgürlük ve güç kavramları gibi tartışmalı ve oldukça muğlak bir kavramdır". Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi teorinin anlamı üzerine pek çok teorik tartışma ve çözülmemiş ihtilaf mevcuttur (Buzan & Wæver, 2003, s. 11). McSweeney ise güvenliğin tanımlanması zor bir kavram olduğuna dair argümanı da destekleyerek, onu "barış, onur, adalet gibi bir dizi başka kavramla ilişkilendirilebilen, ancak tanımlanmaya direnen bir terim" olarak açıklamıştır. Baldwin, çeşitli güvenlik kavramlaştırmalarını sorgulayarak buna "tartışmalı" demeyi tercih etmiştir ve bunun yerine "kolaylıkla karıştırılabilen ve yeterince açıklanamayan bir kavram" ifadesini kullanmıştır. Baldwin'e göre güvenlik, iki temel sorunun cevapları dikkate alındığı takdirde daha kolay tanımlanabilmektedir. Bu sorular; "Kimin için güvenlik?" ve "Güvenlik hangi değerler içindir?" şeklindedir. Güvenlik kavramının tanımındaki bu belirsizliğe rağmen, en genel anlamda güvenlik, "temel değerlere karşı tehdidin olmaması" olarak tanımlanabilir. Ayrıca birçok araştırmacı, "öteki" veya "tehdit" olmadığında kavramın anlamsız olduğunu savunarak, nesnel ve öznel güvenlik arasında bir ayrım yapmaktadır (Walsh, 2020, s. 303-305). Örneğin, Wolfers'a göre güvenlik, nesnel olarak sahip olunan bir değere yönelik herhangi bir tehdidin olmaması anlamına gelirken; öznel olarak bu değerın saldırıya uğrayacağı korkusunun olmaması anlamına gelmektedir (Wolfers, 1952, s. 483). Uluslararası ilişkiler disiplini gibi uluslararası güvenlik çalışmalarının da kökeni Batı'dan gelen ve temelleri çoğunlukla Kuzey Amerika, Avrupa ve Avustralya'da bulunan bir alandır. Bu çalışma alanı, bugün kullandığımız şekliyle, İkinci Dünya Savaşı sonrasında devletleri savaşın yıkıcı etkilerinden korumayı amaçlamaktadır. Savaştan önce güvenlik çalışmalarına bakıldığında, "savaş çalışmaları", "askeri çalışmalar" ve "strateji" başlıkları altında incelenmiş olduğu görülmektedir (1945 yılından sonra ayrı bir çalışma alanı haline gelmiştir). Bu süreçte, akademik literatürde güvenlikle ilgili birçok açıdan önemli gelişmeler ve değişimler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler bağlamında, geçmiş

güvenlik çalışmalarının odağında, “savaş” ve “savunma” kavramları varken, günümüzde hepsini kapsayan “güvenlik” kavramı kullanılmaktadır. Bu kavramsal genişleme, güvenlik çalışmalarının askeri güvenlik tekelinden arındırılmasına da katkıda bulunmuştur (Midford, 2018, s. 443). Soğuk Savaş'ın başlamasından bu yana, devleti ana referans nesnesi ve güvenlik sağlayıcısı olarak alan Realizm temelli yaklaşım, güvenlik çalışmalarına egemen olmuştur. Bu yaklaşım bugün "geleneksel yaklaşım" olarak adlandırılmaktadır. Geleneksel yaklaşımda askeri tehdit, bir güvenlik tehdidi olarak anlaşılmaktadır: Devletin bekası, korunması gereken en önemli değer olarak karşımıza çıkmaktadır. 1970'lerin başından itibaren yeni algılar ve yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yeni sesler, Soğuk Savaş döneminin dayattığı askeri ve nükleer saplantılar sonucunda güvenliğin dar bir alanda yürütülmesinden kaynaklanan memnuniyetsizlikten doğmuştur (Rumley, 2012, s. 3). 1970'li yıllarda "barış çalışmaları"nın ana akım teori çalışmalarına bir eleştiri olarak ortaya çıktığı görülmektedir ve bu ana akım teori çalışmalarının nükleer koşullarda devlet temelli bakış açılarının ahlaki sonuçları konusunda özeleştiri yapmadığından yakınılmıştır. Yine bu yıllarda uluslararası ilişkilerin gündeminin sadece askeri konular ve kaygılardan ibaret olmadığı, bununla beraber çevre sorunları ve ekonomik durumların da önemli kaygılara yol açtığı görülmektedir. Richard Ulman, 1983 yılında "Güvenliği Yeniden Tanımlamak" isimli bir makale yayınlamıştır. Bu makalede, güvenliğin çevresel ve ekonomik konuları kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiğini savunmuştur (Ullman, 1983, s. 132).

Bölgesel güvenlik kompleksi kavramı ilk olarak Barry Buzan'ın 1983 yılında yayınladığı bir kitapta ortaya atılmıştır. Daha sonra bu kavram, Barry Buzan'ın çalışmalarına Ole Waever'ında katılmasıyla geliştirilmiş ve daha kapsamlı bir hal almıştır. Kopenhag Okulu'nun güvenlik yaklaşımlarından biri olan bu çalışma bölgesel güvenlik teorisi olarak kuramlaştırılmıştır. Güvenlik kompleksleri, bölgesel güvenlik kompleksleri teorisinin Kopenhag Okulu bünyesinde formüle edilip geliştirilmiş olması ve temel argümanlarının bu Okulun varsayımları üzerine inşa edilmiş olması, bu teoriyi incelemeden önce Kopenhag Okulu'nun güvenlik çalışmalarına ilişkin temel yaklaşımlarına kısaca değinmeyi gerekli kılmaktadır (Rumvel, Doyle & Chaturvedi, 2012, s. 5).

Kopenhag Okulu'nun temelleri, Avrupa Güvenlik Çalışma Grubu'nun "Avrupa Güvenliğinin Askeri Olmayan Boyutları" başlıklı projesinin 1985 yılında Kopenhag Üniversitesi bünyesinde kurulan "Barış ve Çatışma Araştırma Merkezi"nde uygulanmasıyla atılmıştır. Okul, Barış ve Çatışma Araştırma Merkezi'nde güvenlik üzerine çalışan Jaap de Wilde, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre ve Elzbieta Tromer gibi bilim adamlarından oluşmaktadır. 1980'lerden sonra okul, güvenlik çalışmaları alanında gelenekçiler/realistler ile yenilikçiler/genişleticiler arasında devleti tek güvenlik aktörü olarak gören ve sadece askeri güvenliğe odaklanan gelenekçi/realist yaklaşıma karşı bir tavır olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, bu tartışmada, kendilerini geniş güvenlik gündeminin realistleri ve yandaşları arasında üçüncü bir yol olarak konumlandılar. Bireylerin varlığını ve refahını etkileyebilecek herhangi bir şeyi bir güvenlik sorunu olarak nitelendiren genişleme yaklaşımını reddettiler. Onlara göre, her konuyu bir güvenlik sorunu olarak görmek, o sorunu politikacıların önceliği haline getirecek ve devletin normal siyasi süreçlerde uygulamadığı bir dizi acil önlemin önünü açacaktır. Bu durum da sürekli bir alarm durumuna, baskıcı ve müdahaleci politikaların artmasına sebep olacaktır. Buzan'ın öne sürdüğü bölgesel güvenlik kompleksi teorisine göre, bölge ülkelerinin bir güvenlik kompleksinin oluşmasında veya bir güvenlik sisteminin oluşturulmasında rol oynayan faktörler şu şekildedir: (I) Ülkelerin coğrafi konumlarının birbirine yakınlığı, (II) bölgedeki devletlerin güvenliği birbirine bağlılığı, (III) bölge ülkeleri arasında jeostratejik çıkarların örtüşmesi ve bu bağlamda karşılıklı güç ilişkileri veya rekabet ilişkilerinin varlığı, (IV) bölge ülkeleri arasında komşuluk, savunuculuk, destek, şüphe veya korku içeren güçlü ilişkilerin varlığı (Buzan & Waever, 2003, ss. 18-20).

Bunlara ek olarak, Kopenhag Okulu'na bağlı çalışmalar yürüten Buzan ve arkadaşları, Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenliğin yeni koruma alanlarını beş alt kategoride sınıflandırmış ve arak güvenlikleştirme teorisi ile yeni bir uyarılma geliştirmiştir. Bu beş sektör: (I) askeri güvenlik (kuvvet temelli baskı ilişkileri), (II) siyasi güvenlik (güç, yönetim ilişkileri), (III) ekonomik güvenlik (ticaret, üretim, finans ilişkileri), (IV) sosyal güvenlik (kimlikle ilgili ilişkiler), (V) çevre güvenliği (gezegendeki insan faaliyetleri ve çevre sorunları)'dir (Buzan, 2008, s. 16).

Kopenhag Okulu, güvenlik çalışmaları alt disiplinine üç yaklaşım getirmiştir ve bu üç ana yaklaşım Kopenhag Okulu'nun özünü oluşturmaktadır. Bunlar, güvenlikleştirme kavramı, güvenliğin sektörel analizi ve bölgesel güvenlik kompleksleridir. Bunlar arasında güvenlikleştirme kavramı, Kopenhag Okulu'nun hemen hemen tüm araştırmalarının ve varsayımlarının temelini oluşturmaktadır. Güvenlikleştirme yaklaşımına göre; güvenlik, nesnel bir durum değil, belirli sosyal süreçlerin sonucudur. Sorunlar, bir sosyal inşa süreci içinde belirli söz edimleri aracılığıyla güvenlik tehditleri olarak sunulmakta ve tanımlanmaktadır. Buna göre, güvenlikleştirme aktörü tarafından sorun, yaşam hakkı iddiasında bulunan ve güvenlik sorununa dönüşen belirli bir öznenin varlığına yönelik tehdit olarak tanımlanmaktadır (Buzan, 2008, ss. 16-20). Böylece güvenlikleştirici aktör, belirli bir konuyu özel güvenlik alanına çekerek, bu tehdide karşı normal kuralların ve siyasi süreçlerin ötesine geçmektedir. Böylelikle gerekli her türlü olağanüstü önlemi alma hakkını elde etmektedir. Kopenhag Okulu, güvenliği bu şekilde tanımlayarak, hangi konunun hangi koşullarda, kim tarafından ve ne zaman güvence altına alındığına odaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Kopenhag Okulu'na göre; güvenlik tehditleri nesnel gerçekler değil, söylem temelli toplumsal inşa sürecinin sonunda güvence altına alınan öznel yaratımlardır. Bu yaklaşımdan yola çıkarak şu anlaşılmaktadır: Söylemde bahsedilmeyen hiçbir şey güvenlik tehdidi olarak kabul edilmeyecektir (Williams, 2003, s. 514). Kopenhag Okulu'nun güvenlik çalışmalarına getirdiği bir diğer yaklaşım ise, güvenlik konularının içerik açısından sektörel bir analiz çerçevesinde ele alınmasıdır. Buna göre analiz çerçevesinde ele alınan konular; askeri, ekonomik, sosyal, çevresel ve politik sektörler bağlamda incelenmektedir. Her sektör, tehditlerin içeriği, tehdit edilen nesne ve güvenlik ilişkileri açısından farklılık gösterir. Buna göre; “Askeri kesim, kuvvete dayalı baskı ilişkileri: Siyasi sektör, otorite ile ilişkiler, yönetim durumu ve tanınma; ekonomik sektör, ticaret, üretim ve finans ilişkileri: Sosyal sektör, kolektif kimlik ilişkileri ve çevre sektörü: İnsan faaliyetleri ile gezegenin biyosferi arasındaki ilişkilerle ilgilidir.” (Buzan, 2008, s. 22). Bu çalışmanın ana konusunu oluşturan ve Kopenhag Okulu tarafından ortaya konulan üçüncü bir yaklaşım bölgesel güvenlik kompleksleri teorisi, ilk olarak Barry Buzan tarafından ortaya atılmıştır. Buzan'a göre, bölgesel güvenlik kompleksi “ulusal güvenliğin birbirinden ayrı düşünülemeyeceği şekilde temel güvenlik endişeleri

yakından ilişkili olan bir grup devlet''i tanımlamaktadır. Buzan'ın bu ilk tanımı 2003 yılında Buzan ve Waever tarafından devlet dışı aktörleri ve diğer güvenlik sektörlerini kapsayacak şekilde genişletilerek çok devlet merkezli ve çok devlet merkezli olması nedeniyle yeniden formüle edilmiştir. Bu revize edilmiş tanımda, bölgesel güvenlik kompleksleri “temel güvenlileştirme veya güvenliksizleştirme süreçleri, güvenlik sorunları ayrı ayrı anlaşılamayan veya çözilemeyen aktörler (birimler)” olarak tanımlanmaktadır (Buzan & Wæver, 2003, s. 27).

Bölgesel düzeyde güvenlik ilişkilerinin analizi hatta genel olarak bölgesel düzeyde uluslararası ilişkilerin sistematik analizi, uluslararası ilişkiler disiplininin uzun yıllar ihmal ettiği bir analiz düzeyiydi. Realist kuramın yapısalcı yaklaşımının küresel boyuta odaklandığı ve bu gecikmenin nedenleri arasında bölgesel düzeyde analize önem vermediği gösterilse dahi aslında liberalizm ve eleştirel teori, bölgesel sistemden çok küresel sisteme odaklanmıştır. Uluslararası ilişkiler çalışmalarında ilk bölgeselci eğilim, 1960'ların sonunda ve 70'lerin başında, Vietnam Savaşı'nın ve Bretton Woods krizlerinin başarısızlığa uğraması sonucunda ABD hegemonyasının sarsılmaya başladığı zaman ortaya çıktı. Yeni bölgecilik akımı, Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu dünya sisteminin sona ermesi ve 1990'lı yıllardan itibaren Güney ülkeleri üzerindeki süper güç egemenliğinin ortadan kalkmasıyla etkisini göstermeye başlamıştır (Buzan, 2008, s. 31). Ole Waever ve Barry Buzan da bölgesel güvenlik komplekslerine yaklaşımlarını geliştirirken böylesi bir tarihsel ve sistemik okumadan hareket etmişlerdir. Sömürge döneminde denizaşırı sömürgeleri olan emperyal güçler, dünyayı kendi toprakları olarak algılamış ve onlarda bağımsız bölgesel güvenlik dinamiklerinin kapsamı oldukça sınırlı kalmıştır (Buzan & Wæver, 2003, s. 28). Bu bilgiden hareketle, bu tezde ele alınan dört ülkede de (Mısır, Suriye, Suudi Arabistan ve Irak) sömürge geçmişinin olması, bölgesel güvenlik kompleksi yaklaşımının gelişmesi önündeki en büyük engellerden biridir. Soğuk Savaş döneminde iki hegemonyanın kendi etki alanlarındaki bölgelere hâkim olması, bağımsız bölgesel girişimlerin kapsamını daraltmıştır. Öte yandan, Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu, Afrika ve Asya'da bazı bölgesel oluşumlar teşvik edilse dahi aslında bu oluşumları destekleyen hegemon devletler bölgesel ilişkilere daha kolay nüfuz etmeyi amaçlanmaktaydı (Buzan, 2008, s. 31).

Sömürge sonrası dönemde, yeni bağımsız devletlerin büyük devletlerden bağımsızlık kazanması ve onları dünya siyasetine dâhil etmesiyle birlikte, bölgesel güvenlik hem daha özerk hem de uluslararası siyasetin daha önemli bir konusu haline gelmiştir. Soğuk Savaş sonrası iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesi bu durumu daha da belirgin hale getirmiştir. Bölgelerin özerkliğini ortadan kaldıran büyük güç rekabetinin yokluğunda, yerel güçler yeni dönemde daha fazla siyasi manevra alanı bulmaya başlamıştır. Ayrıca Soğuk Savaş sonrası dönemde büyük ve süper güçlerin, bölgelerinin dışındaki güvenlik meselelerine karışma konusunda daha isteksiz davranış sergilediği görülmektedir. Bu durum, bölgesel güvenlik dinamiklerinin kendi içlerinde daha bağımsız hale gelmesinin ve bölgesel güçlerin kendi bölgelerinde güvenlik konularında daha fazla sorumluluk almalarının ve etkinlik kazanmalarının önünü açmıştır.

Öte yandan, küreselleşme olgusunun 90'lı yıllardan itibaren ulus devletlerin egemenlik, ekonomi ve kimlikleri üzerindeki baskısı, hem devlet düzeyinde hem de bölgesel düzeyde küreselleşme karşıtı bir güvenlikleştirme sürecini beraberinde getirmiştir. Özellikle yenedünya düzeninde küreselleşmenin Amerikan hegemonyasının ya da kültür emperyalizminin bir aracı olarak algılanması, küreselleşmenin etkilerine karşı bölgesel düzeyde işbirliği süreçlerini hızlandırmıştır. Bölgesel ittifakların oluşmasıyla birlikte devletler, hem küreselleşmenin sosyal, ekonomik ve güvenlik tehditlerine karşı direnmeyi hem de küresel sistemde daha güçlü olmayı amaçlamışlardır.

Soğuk Savaş sonrası dönemin en önemli tartışmalarından biri, sistemin yapısı ve bu yapının geleceği üzerine şekillenmiştir. Yeni dönemin tek kutuplu bir küresel sisteme mi yoksa çok kutuplu bir küresel sisteme mi evrileceği üzerine çok fazla tartışma yapılmaktaydı. Öncelikle Buzan ve Waever, neo-realistlerin devletleri küresel sistem düzeyinde yalnızca kutuplar olarak gören yaklaşımını eleştirir. Aynı zamanda birden çok devletin ve devletlerin ittifaklarının küresel düzeyde bir kutup olarak nitelendirilebileceğini savunurlar. Buzan ve Waever, AB'nin zaman içinde uluslararası sistemde tek bir aktör olarak yer aldığı gerçeğinden hareketle, Neo-realistlere getirilen bu eleştirinin haklılık payına vurgu yapılmış ve de küresel sistemde önemli bir aktör olarak var olabilecek bölgesel ittifaklara zemin

hazırlanmıştır (Buzan & Wæver, 2003, s. 30). Onlara göre dünya siyasetinde etkili olabilecek devletler üç kategoride değerlendirilmelidir: küresel düzeyde etkili olabilecek askeri, ekonomik ve siyasi kapasiteye sahip süper güçler ve büyük güçler, bölgesel bağlamda etkili olan bölgesel güçler. Bu okumadan hareketle Soğuk Savaş dönemini iki süper gücün (ABD ve SSCB) ve üç büyük gücün (Çin, Almanya, Japonya) etkili olduğu (2+3) bir dönem olarak tanımlanmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönem bir süper güç (ABD), dört büyük güç (İngiltere/Almanya/Fransa-AB, Çin, Japonya ve Rusya) ve bölgeler olarak tasvir edilmektedir (Buzan, 2008, s. 33). Bu sistemli okumaya paralel olarak, Buzan ve Wæver, Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgecilik ve bölgesel güvenlik ilişkilerinin önemini iki temel varsayıma bağlarlar. Buna göre, öncelikle Soğuk Savaş sonrası dönemde süper güç rekabetinin ortadan kalkması, küresel güçlerin dünyanın diğer bölgelerindeki nüfuz arayışlarını azaltmıştır. İkincisi, küresel güçlerin iç kamuoyu, devletlerinin dünyanın diğer bölgelerindeki sorunlu bölgelerle askeri müdahale ve stratejik rekabet yoluyla etkileşime girmesini istememektedir. Bu iki durum, bölge devletlerinin ve güçlerinin kendi coğrafyalarındaki büyük güçlerin egemenliğinden nispeten uzak bir ortamda siyaset üretmelerine olanak sağlamaktadır (Buzan & Wæver, 2003, s. 34-36). Bölgesel güvenlik kompleksleri teorisinin üzerine inşa edildiği temel önerme şudur: Tehlikeler kısa mesafelerde uzun mesafelere göre daha kolay yayıldığından, bölgesel güvenlik komplekslerinde karşılıklı güvenlik bağımlılığı doğal olarak çok daha yoğun olacaktır. “Tarihsel olarak, tüm devletler komşularının kapasiteleri ve niyetleri hakkında daha fazla endişe duymuştur. Güvenlikleştirme süreçleri ve dolayısıyla karşılıklı güvenlik bağımlılığının derecesi, bu komplekslerdeki aktörler arasında, dışarıdaki aktörlerden daha yoğun olmuştur.” Güvenlik, bölgeciliğin yani ortak bir coğrafyayı paylaşmaktan kaynaklanan faktörlerin güçlü bir şekilde etkilendiği bir alandır. Coğrafi yakınlık, güvenlik ilişkileri üzerinde en etkili faktördür ve bu faktörün etkileri güvenliğin tüm askeri, siyasi, sosyal ve çevresel sektörleri için geçerlidir. Başta ekonomik ve çevresel olmak üzere bazı güvenlik unsurları bölgeciliği aşan bir karakter gösterse de bölgecilik birçok güvenilmezlik dinamiğinin merkezinde ve belirleyicisi olmaya devam etmektedir (Jackson, 2014, s. 184). Gerçekten de güvenlik çalışmaları iki analiz düzeyine hâkim olmuştur: Ulusal güvenlik ve küresel güvenlik. Güvenlik ilişkilerinin karşılıklı olduğu düşünüldüğünde, ulusal güvenlik tek başına

düşünülebilecek bir şey değildir. Ulusların güvenliği sadece devletin kendisinden kaynaklanan dinamiklerle ilgili değildir, genellikle kendi dışlarından gelen tehditler ulusal güvenliğin en önemli parçası haline gelmektedir. Bu tehditlerin kaynağı olarak da komşu ülkeler veya yakın coğrafyalar olması da en sık rastlanan durumdur. Öte yandan, küresel güçlerin diğer bölgelerde girdiği güvenlik etkileşimleri bir yana, dünya küresel güvenlik ilişkileri açısından tam anlamıyla bütünleşmiş değildir. Dolayısıyla Buzan ve Weaver'a göre küresel güvenlik kavramı bir gerçeği ifade etmekten uzaktır. Bu iki analiz seviyesinin aksine, bölgesel düzeyde, devletlerin ve diğer aktörlerin güvenliği, ayrı ayrı düşünülemeyecek kadar ilgili ve iç içedir. Bölgesel güvenlik kompleksi teorisi, bölgeleri yalnızca güvenlik penceresinden ele alır. Bu nedenle bölgesel güvenlik komplekslerinin sınırları belirlenirken sadece güvenlik ilişkileri dikkate alınmaktadır. Bu bağlamda, bölgesel güvenlik komplekslerinin sınırları, ilgili alanın doğal, gerçek, kültürel, coğrafi veya tarihi sınırları ile her zaman örtüşmeyebilir. Bir bölgenin bölgesel güvenlik kompleksi olarak nitelendirilebilmesi için, bir grup devletin veya diğer aktörlerin/birimlerin kendilerini çevreleyen güvenlik bölgelerinden farklılaştıracak ve birbiriyle ilişkili bir bütün haline getirecek karşılıklı bir güvenlik bağımlılığına sahip olması gerekir. Devletlerin bölgesel bir kompleks içindeki güvenlik ilişkileri, bölgedeki güç dağılımı, köklü tarihi ilişkiler, sınır anlaşmazlıkları, etnik ilişkiler, ortak kültür gibi özel konular, doğabilecek dostluk veya düşmanlıklar etrafında gelişebilmektedir. Diğer bir deyişle bölgesel güvenlik kompleksinin oluşmasında bölgenin aktörleri arasındaki rekabet, güç dengesi, iş birliği gibi faktörlerin herhangi biri etkili olabilir. İster dostluk, ister işbirliği, ister düşmanlık, ister rekabetçi ilişkiler geçerli olsun, burada önemli olan bölgesel güvenlik kompleksini oluşturan aktörlerin güvenlik etkileşimlerinin bir şekilde birbiriyle ilişkili olmasıdır (Jackson, 2014, s. 188-189). Bölgesel bir güvenlik kompleksi, güvenlikleştirme dinamiklerini kendi içinde barındırmalıdır. Bu durum genellikle kompleksteki aktörlerin birbirini güvenlik altına almasıyla ortaya çıkar. Ancak bölgesel aktörlerin birbirini bir güvenlik tehdidi olarak algılamadığı, başka bir deyişle güvenliksizleştirme sürecinin etkili olduğu durumlarda da iş birliğine dayalı bölgesel güvenlik toplulukları oluşturulabilmektedir. Diğer bir deyişle, bölgesel güvenlik komplekslerinde bölgesel düzeyde aktif bir güvenlikleştirme süreci olmalıdır. Bir bölgedeki güvenlik ilişkileri kalıplarının

oluşmasında, bölgesel aktörlerin bir sorunu ortak bir güvenlik tehdidi olarak algılayarak kolektif güvenlikleştirmesi (pozitif güvenlikleştirme) ve bölgesel aktörlerin doğrudan birbirlerini güvenlik tehdidi olarak yapılandırması (negatif güvenlikleştirme) de etkili olabilir. Buzan ve Waever'in eserlerinde bahsedilmese de aslında hem pozitif hem de negatif güvenlikleştirme bölgesel bir güvenlik kompleksinde aynı anda etkili olabilir. Bölgesel aktörler ortak bir sorunu güvenlik altına alarak işbirliği yaparken, bölge içindeki güç dağılımı, etnik, kültürel ve tarihi faktörler gibi nedenlerle de birbirlerini güvenlik altına alıyor olabilirler. Hatta bir devlet, diğer bölgesel rakiplerini kontrol etme veya sınırlama aracı olarak ortak güvenlikleştirmenin etkinliği ile kurulan güvenlik topluluklarını kullanma eğiliminde olabilmektedir. Buzan ve Waever'e göre küresel sistemin bir alt sistemi olan bölgesel güvenlik komplekslerinde de tıpkı küresel sistem gibi tek kutupluluk, iki kutupluluk veya çok kutupluluk hâkim olabilmektedir. Bu durum, kompleksin içinde yer alan aktörler arasındaki güç dağılımı ile ilgilidir. Bölgedeki aktörler arasında rekabete veya iş birliğine dayalı güvenlik ilişkileri ile bölgesel bir güvenlik kompleksi oluşturulabileceği gibi, dış güçlerin etkisi sonucu da oluşturulabilir. Genellikle, küçük devletler kendilerini komşularıyla birlikte bir güvenlik kompleksinde sıkışıp kalmış bulabilirler. Ancak büyük güçler birden fazla bölgesel güvenlik kompleksine girme yeteneğine sahipken, süper güçler tüm coğrafyalarda faaliyet gösterebilmektedir. Bölgesel güvenlik kompleksleri, güç dağılımı ve onları oluşturan aktörlerin nitelikleri açısından Buzan ve Waever tarafından sınıflandırılmıştır. Buna göre bölgesel güvenlik kompleksleri standart, merkezli, büyük güç kompleksleri ve süper kompleksler olmak üzere dört ana kategoride incelenmektedir. Standart bölgesel güvenlik komplekslerinde güvenlik ilişkileri, bölgesel güçler arasındaki etkileşime dayanır ve bölgesel güçler bu çok kutuplu komplekslerin kutuplarını oluşturur. Merkezi kompleksler, tek bir gücün hâkim olduğu tek kutuplu komplekslerdir. Bunlar, bir süper gücün (Kuzey Amerika), bir büyük gücün (eski Sovyet coğrafyası), bölgesel bir gücün ve kurumsal merkezleşmenin (AB) egemen olduğu bölgesel güvenlik kompleksleri olarak dörde ayrılır. Büyük güç kompleksleri ise küresel düzeyde etkili olan birden fazla büyük gücü içeren iki kutuplu bölgesel güvenlik kompleksleridir. 1945 öncesi Avrupa ile Çin ve Japonya'nın birlikte etkili olduğu Doğu Asya kompleksleri örnek olarak gösterilmektedir. (Buzan & Wæver, 2003, s. 35-37). Son

olarak, büyük bir gücün aynı anda komşu bölgelere sızması sonucunda bölgeler arasında güçlü güvenlik dinamiklerinin oluşmasıyla süper kompleksler ortaya çıkabilmektedir. Örnek olarak, Güney ve Doğu Asya bölgesel güvenlik kompleksleri, Çin faktörü nedeniyle yavaş yavaş bir süper kompleks haline geldi. Birden fazla büyük gücün etkin olduğu büyük güç komplekslerinde meydana gelen değişiklikler sonucunda da süper kompleksler ortaya çıkabilir. Bir bölgesel güvenlik kompleksi içinde, tüm bölgesel kompleksin paylaşmadığı ancak bir grup devleti ilgilendiren farklı güvenlik algıları ve bağımlılıkları çeşitli alt kompleksler oluşturabilir. Bunun dışında Buzan ve Waever, bölgesel güvenlik komplekslerinin hem iç hem de dış nedenlerle zaman içinde dönüşebileceğini belirterek, değişime açık kapı bırakmışlar ve statik bir yapı algısını reddetmişlerdir. Buna göre, bölgesel güvenlik komplekslerinin hem yapısı hem de sınırları zaman içinde değişebilmektedir. Kompleksin sınırları, yeni üyelerin eklenmesi veya çıkmasıyla genişleyebilmekte veya daralabilmektedir. Ayrıca iki bölgesel güvenlik kompleksinin birleşmesi veya bir kompleks içinde iki yeni kompleksin ortaya çıkması ile bölgesel güvenlik komplekslerinin sınırları zaman içinde değişebilmektedir. Buzan ve Waever, bölgesel güvenlik kompleksleri teorisinin inşasında hem neo-realizmin hem de yapılandırmacılığın varsayımlarından ve okumalarından yararlanmaktadır. Yazarlar, bölgesel güvenlik kompleksleri teorisinin bölgesel düzeyde vurgulanmasının, neo-realizmin yapısal şemasına hem uygun hem de tamamlayıcı olduğunu söylemektedirler (Buzan & Wæver, 2003, s. 40). Teorisyenler, neo-realistlerin aksine, küresel bir yapıya değil, bölgesel bir altyapıya odaklanmaktadır. Bölgesel analiz düzeyine uygun olsa da, bölgesel güvenlik kompleksleri teorisinin temel amacı, uluslararası sistemin yapısal görünümünde bölgeciliğe alan açmaktır. Dolayısıyla onların çıkış noktası neo-realistlerde olduğu gibi küresel yapıyı açıklama, resmini verme çabasıdır. Bunu yaparken de yeni dönemin yükselen değeri olan bölgelere küresel bir yapı açarak neo-realistlerin yapısal okumalarını geliştirmeye ve katkıda bulunmaya odaklanan bir arayış mevcuttur. Ayrıca, bölgesel güvenlik komplekslerinin iç dinamiklerini açıklarken kutupluluk, anarşi ve bölgesel güç dağılımı gibi realist yaklaşımları kullanmaları, Buzan ve Waever'in teorilerini büyük ölçüde realizmin etkisi altında ve realizmin temel varsayımları üzerine inşa ettiklerinin güçlü bir göstergesidir. Yukarıda da görüldüğü gibi bölgesel güvenlik

kompleksi tek kutuplu, iki kutuplu veya çok kutuplu olabilmektedir. Bölgesel düzeydeki güç dağılımı ve güç dengelerinin, bölgesel güvenlik ilişkileri üzerinde önemli bir etkisi var olmakla birlikte bölgesel güvenlik komplekslerinin önemli bir etkiye sahip olduğu söylenmiştir (Buzan & Wæver, 2003, s. 42). Neo-realist yaklaşımın etkileri, teoriyi ilk geliştirdiğinde Buzan'ın eserlerinde daha da baskındır. 2003 kitabında devlet merkezli bakış açısının gözden geçirilmesine ve güvenlik sektörlerinin çeşitlendirilmesine rağmen, bölgesel güvenlik kompleksleri teorisinde devlet merkezli bir bakış açısı ve askeri-politik güvenlik sektörleri daha baskın olmaya devam etti. Ek olarak, bazı yazarlar, geçmişte benzer yaklaşımlar geliştiren ve klasik realizmin ilham kaynaklarından biri olan Carl Schmitt'in, Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme teorisinde güvenlik tehdidinin var olup olmadığına veya güvenlik tehdidinin ne olacağına karar veren otorite olduğuna inanmaktadır. Schmitt'e göre baskın faktör, mevcut düzene yönelik bir tehdit olup olmadığına ve bu düzeni sürdürmek için normal kuralların ve süreçlerin ne zaman askıya alınması gerektiğine karar veren otoritedir. Kopenhag Okulu'nu Schmitt'in yaklaşımından ayıran en önemli şey, güvenlikleştirme sürecinin üçüncü unsurunu dikkate alması, yani ilgili izleyicinin, aktörlerin söylem yoluyla güvenlikleştirmesini kabul etmesidir. Bu anlamda güvenlikleştirme teorisi, söylem yoluyla neyin güvenlikleştirileceğine karar verme açısından aktörü/otoriteyi merkezi bir konuma yerleştirse dahi bu toplumsal inşa sürecinde egemen otoriteyi tek karar verici olarak görmemekte ve aktörün onayını kabul etmektedir. İlgili kitleyi menkul kıymetleştirme sürecinin vazgeçilmez bir parçası olarak görmektedir (Buzan & Wæver, 2003, s. 50). İkincisi, yapılandırmacı teorisinin bazı varsayımları, bölgesel güvenlik kompleksleri teorisinin inşasında Buzan ve Wæver tarafından da kullanılmıştır. Bu anlamda, Kopenhag Okulu'nun temel varsayımlarından biri olan güvenlikleştirme teorisi, bölgesel güvenlik kompleksleri içindeki güvenlik ilişkilerini açıklamada en çok atıf yapılan unsur olmuştur. Buna göre, bölgesel güvenlik komplekslerinde bölgesel düzeyde aktif bir güvenlikleştirme süreci olmalıdır. Bölgesel güvenlik kompleksleri içindeki aktörler, bir sorunu ortak bir güvenlik tehdidi olarak algılayarak toplu olarak bir sorunu güvence altına alacak ya da doğrudan birbirlerini bir güvenlik tehdidi olarak inşa edeceklerdir. Bölgesel güvenlik kompleksleri teorisi üzerinde etkisi olan bir diğer yaklaşım, Buzan'ın tarihselci İngiliz Okulu yaklaşımıdır. Tarih ve coğrafya, İngiliz Okulu'nun (British

School) yerel güvenlik ilişkileri üzerinde etkili olduğunu öne sürdüğü iki tipik faktördür. Buzan ve Waever bölgesel güvenlik kompleksleri içerisinde güvenlik dinamiklerini belirleyen faktörler arasında tarihsel süreç içerisinde şekillenen toplumsal algılar, kimlik ve rekabet ilişkileri de önemli bir yer tuttuğunu belirtmiştir. Çalışmalarında Buzan'ın bölgesel güvenlik kompleksi kavramını kullanmayı tercih eden Lake ve Morgan, Buzan'ın tarih ve coğrafya temelli okumasını eleştirmektedir. Bölgelerin bölgesel güvenlik kompleksi teorisi kapsamında sadece güvenlik ilişkilerinin ortaklığı açısından değerlendirilmesi ve bu işlevsel yaklaşıma göre sınırlarının belirlenmesi konusunda Buzan, Lake ve Morgan'ın tanımları arasında bir fikir birliği vardır. Günümüzdeki somut güvenlik tehditlerinin etkilerinden çok belirleyici olduğunu öngörülmekteydi. Lake'e göre, herhangi bir ortak güvenlik tehdidi, devletleri bir bölgede bir araya getirebilir. Küresel sistem kapsamındaki tüm sistemler bölgeseldir ve bölgesellik coğrafi yakınlık kriterlerine göre belirlenmez. Devletlerin artık komşulara ihtiyacı yoktur veya devletler karşılıklı olarak güvenliğe bağımlı olmak için çok fazla tarihi ortaklığa sahip değillerdir. Bazı devletler (çoğunlukla süper ve büyük güçler), bir bölgeye komşu veya yakın olmasalar bile, belirli tehdit algılamaları sonucunda bölgesel güvenlik kompleksinin bir parçası olabilmektedirler (Lake & Morgan, 1997, ss. 19-21). Geleneksel güvenlik anlayışının temelleri realist teoriye dayanmaktadır. Uluslararası ilişkilerde realizm, klasik realizm, neo-realizm ve neoklasik realizm gibi her biri kendine özgü yapılara sahip dallara ayrılrsa dahi her birinin paylaştığı üç temel varsayım vardır. Bunlar “devletçilik”, devletlerin temel amacının anarşi altında “hayatta kalma” ve “kendi kendine yardım”dır. Bu varsayımlardan da anlaşılacağı gibi, geleneksel güvenlik yaklaşımlarına göre birincil "referans nesne" (ya da korunmaya çalışılan şey) devlettir. Ayrıca, ulusal bağımsızlık, toprak bütünlüğünün ve egemenliğin korunması, gelenekçilerin devlet temelli anlayışının ana değerlerini oluşturur. Ayrıca güvenlik, askeri-politik terimlerle tanımlanmaktadır. Örneğin gelenekçi yaklaşıma yakın olan Walt, güvenliği “tehditlerin incelenmesi ve askeri gücün kullanımı ve kontrolü” olarak tanımlamıştır. Gelenekçi anlayışın bir başka örneği olarak Miller, devletlerin ulusal güvenliğinin diğer devletler tarafından tehdit edildiğini ve bu tehditlerle baş etmenin yolunun askeri müdahale gerektirdiğini vurgulamaktadır. Gelenekçi güvenlik anlayışı, nesnelci bir güvenlik algısını temsil etmektedir. Realistler, bireyleri

gözlemlemekten bağımsız olarak dışarıda nesnel ve bilinebilir bir dünya olduğunu iddia etmektedirler. Onlar için güvenlik de öncelikli ve dilden bağımsız olarak "dışarıda bir yerde" konumlandırılmıştır. Buzan'ın vurguladığı gibi, alternatif yaklaşımlar, gelenekçi güvenlik yaklaşımlarının bir eleştirisi olarak ortaya çıkmıştır. Gelenekçi yaklaşımların yarattığı memnuniyetsizlik "Ne/kim güvenli kılınır?", "Hangi tehditlere karşı?" ve "Neyle?" sorularına farklı cevapların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeni bakış açılarının ortaya çıkması gelenekçiler ile yayılmacıların derinleştiriciler arasındaki tartışmayı da beraberinde getirdi. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve dolayısıyla iki kutuplu dünya düzeni, genişleticiler ve derinleştiriciler kampını güçlendirmiş, güvenlik çalışmaları alanına yeni yapıcı yaklaşımlar girmiştir. Gittikçe daha fazla bilim insanı çevre, kültür, kimlik, etnisite, ekonomi ve sağlık konularını incelemeye başladı. Daha sonra yapıcı güvenlik yaklaşımı ana akım ve eleştirel yaklaşımlar olarak ikiye ayrılmış; Kopenhag Okulu ve kritik güvenlik çalışmaları gibi belirli alanlar ortaya çıkmıştır (Buzan, 2008, s. 42). Jeffrey Lewis'in işaret ettiği gibi, uluslararası ilişkilerde güvenliğe yönelik yeni yaklaşımlar iki gruba ayrılabilir (Lewis, 2014, s. 130): Birinci grup; derinleştiriciler, güvenlik alanına durum dışında yeni referans nesneleri ekleyerek geliştirdi. Bu yeni referans nesneler genellikle devletten farklı analiz seviyelerinde (bireyler, toplum, tüm insanlık, vb.) bulunur. Bu grup "Kim / Ne İçin Güvenlik?" sorusunun cevabına odaklanmıştır. Diğer grup; uzantıcılar, "tehdit" üzerine odaklanmaktadır. Bu grup, askeri tehdit dışındaki tehditleri devreye sokarak güvenliğini artırmayı amaçlamaktadır. Bu yeni tehditler çevreden sağlık ve ekonomiye kadar uzanmaktadır. Özetle, yayılmacılar yeni tehdit türlerinden bahsederek devleti referans nesne olarak tutmaya devam ederken; derinleştiriciler, yeni referans nesneleri (özellikle bireyleri) merkeze alarak güvenlik algısını iyileştirir. Genişlemeci-derinleşen kanatta yapılandırmacı ve eleştirel yaklaşımlar arasında önemli farklılıklar olsa da hepsi "güvenliğin nesnel olmayan bir durum olduğunu: Tehditlerin sadece maddi güçlerle ilgili olmadığı ve güvenliğin sabit değil, değişen bir kavram ve durum olduğu varsayımlarını paylaşıyor". Bu varsayımlar, bu yaklaşımların sosyal ontoloji anlayışını paylaşımlarından kaynaklanmaktadır. Bu fikre göre, dünya siyasetinin gerçekliğini oluşturan unsurlar (örneğin egemenlik, devlet, güç ilişkileri, barış, savaş, anarşi vb.) bir sosyal etkileşim

sürecinde inşa edilir. Benzer şekilde güvenlik ve güvenlik ilişkileri, karşılıklı etkileşim sürecinde çeşitli aktörler tarafından inşa edilen “sosyal durumlar”dır.

2.4.2 Post-kolonyal teori

Post-kolonyal teori yaklaşımları genellikle, batı deneyimlerine ve söylemlerine dayanmaktadır ve uluslararası ilişkiler disiplinine dair yorumlamalarda etkili olmuştur. Post-kolonyal teori uluslararası ilişkilerin bu Batı merkezli karakterinin tanınmasından yola çıkarak şekillenmektedir. Chakrabarty’a (2008) göre, post-kolonyal teori ‘güney’i ve ‘madun’u yani alt grup kolonileri analizlerin merkezine yerleştirerek çağdaş dünya düzenini yeniden üretme çabasına girişmiştir. Post-kolonyalizm teorisyenleri sömürge yönetiminin kültürel bağlamdaki boyutunu ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Bunu genellikle Batı-dışı ve bazen de Batı-karşıtı düşünce, kültür ve geleneklere meşruiyet vererek yapmaya çalışmaktadır (Heywood, 2013, s. 109). Post-kolonyal teori çalışmaların ben ve öteki ikilisi ve kimlik oluşumunda etkin kullanılan bu ilişkilerin kültürel temsillerini ve güç ilişkilerini nasıl desteklediğini ele almaktadır. Bu sebeple de post-kolonyal teoride hem emperyalizm hem de sömürgecilik çalışmalarına yönelik yaklaşımlara yer verilmiştir. Kimlik inşası süreci ve kimlik siyasetinde önemli bir etken olan ben/öteki kimliğinin inşası, post-kolonyalizmde Avrupalı ve Batılı bir benlik üzerinden şekillenir. Bunun temel sebebi ise post-kolonyalizmin Avrupa emperyalizmi ve sömürgeciliği ile ilgili olmasından kaynaklanmaktadır (Lawson, 2015, s. 282). Yani post-kolonyalizm, Batılı olmayan bir 'öteki' ile ikili bir ilişkiyi merkezine yerleştirmektedir. Post-kolonyal teorinin temelinde tanımlanan ve Batı/Batı-dışı ikilemine dönüşen belirli ben/öteki ikilisi aynı zamanda uygar/barbar, üstün/aşağı çağrışımlarını hatırlatır. Bu çağrışımlar sadece maddi bir anlam içermekten öte Batı’nın tarihsel gücünün düşünsel anlamda da üstünlüğüne atıf yapmaktadır. Öyle ki bu anlam geçmişte etkili ve var olan kolonyal süreçten post-kolonyal bir geleceğe taşınmıştır. Önde gelen bir post-kolonyal tarihçi, madunların Avrupa düşünce tarihi ve Avrupa aydınlanmasının etkilerinin hem devletin kurumlarında hem bürokraside görüldüğüne vurgu yapmaktadır. Vatandaşlık, kamusal alan, insan hakları, yasal eşitlik, birey, halk egemenliği, sosyal adalet, bilimsel rasyonalite ve benzer konular üzerinde de aynı etki görülmektedir (Chakrabarty, 2008, s. 4). Evrensel olmaktan uzak olan post-kolonyal yaklaşımlar,

Batılı bir etnosentrizm özelliği taşımakla beraber Batı'nın kendine has birçok tarihsel ve kültürel deneyimlerini de içerisinde barındırmaktadır (Lawson, 2015, s. 282).

Uluslararası ilişkiler alanında post-kolonyal teoriye daha derin bakılacak olunursa, özellikle sömürge sonrası süreçte edebi ve kültürel çalışmaların arttığı ve bunun küresel siyaset çalışmalarına doğrudan ve dolaylı katkıda bulunduğu görülmektedir. Çünkü bu çalışmalara bağlı olarak, güney yani madun daha görünür bir hale gelmiştir. Bunlara ek olarak, bu çalışmalar geleneksel yaklaşımların Batı merkezli bazı temellerinin ortaya çıkarılmasında etkili olmuştur. Post-kolonyal analizler, kolonyal süreçte ve günümüzde post-kolonyal süreci anlamının ve bunu uluslararası ilişkiler disiplinine yedirmenin aslında Kuzey ve Güney ilişkisine yani batılı/ öteki ilişkisine bakmakla sağlanacağını ortaya koymaktadır. Burada Batı/batı-dışını birbirine bağlayan çoklu ve çeşitli güç ilişkilerinin dikkatli bir şekilde hesaplanmasının önemi büyüktür. Bu sebeple, post-kolonyal teori, uluslararası ilişkiler disiplininin yeniden geleneksel devletler, ordular ve diplomasi alanından insanlara, kimliklere ve direnişe yönelmesini ve odaklanmasını teşvik eder (Abrahamsen, 2007, s. 111). Bu bilgilerden hareketle bu tezde ele alınan dört ülkenin bir kolonyal geçmişinin var olup olmadığına bakılmış ve gelişimleri yeniden değerlendirilmiştir. Tezde ele alınan ülkelerden biri olan Mısır'ın kolonyal bir geçmişe sahip olması ve 1956 yılında gerçekleşen Süveyş Krizi'ne kadar da Büyük Britanya'nın etkisinde olması dikkate alınmıştır. Yine tezde incelenen Suriye ve Irak örneklerinde de Osmanlı İmparatorluğu sonrasında kolonyal bir sürecin yaşandığı görülmektedir.

Wolf (1982), post-kolonyal teorideki bulunan 'post' kelimesinin kavramı belirsiz bir yapıya soktuğunu belirtir. Post-kolonyalizmin kesin anlamı ve zamanı bakımından hala tartışmalar devam etmektedir. Post-kolonyal teorisyenler, araştırmalarına genellikle kolonyal süreç karşılaştırması ile başlamaktadırlar. Bu araştırmalarda sosyal bilim yine Avrupa-merkezci bir tutumla ortaya koyulur ve "yükselen alanlar" olarak adlandırılanlar ötekiler "tarihsiz insanlar" olarak sunulur (Wolf, 1982). Ayrıca, post-kolonyalizm'in "post"unu sadece basit bir zamansal belirteç olarak almak hatalı sonuçlar doğurmaktadır. "Post" ekinin farklı bir tarihi vizyonu ve arka planı ifade ettiği dikkate alınmalıdır. Çünkü uluslararası ilişkilerin diğer teorilerinde kullanılan eklerden ziyade post-kolonyalizmdeki 'post' daha farklı kullanılmıştır. 'Post' eki,

sömürgeciliğin sonu anlamına geliyor gibi görünse de küresel bir hegemonik güç sistemi olarak kabul edilen

“emperyalizm sonrası” bir dönemi ima etmemektedir (Young, 2001). Spivak ve Bhabha, ‘post’ ekine yüklenen emperyalizmin sonuna dair görüşlerde farklı bakış açılarına sahiptir. Spivak (1990), “Sömürge sonrası, yeni-sömürgeleştirilmiş bir dünyada yaşıyoruz” diyerek bu sürecin farklı bir şekilde devam ettirildiğine vurgu yapmıştır (Spivak, 1990, s. 166-167). Bhabha (1994) ise post-kolonyaliteyi neo-kolonyal ilişkilerin bir hatırlatıcısı olarak görmektedir. Çünkü yenedünya düzeni ve çok uluslu iş bölümü bir çeşit yeni kolonyal ilişkiler ağı doğurmaktadır (Bhabha, 194, s. 6). Bu bilgilerden hareketle aslında post-kolonyalizmdeki ‘post’un zamansal bir işareten ziyade bir sürekliliği belirttiğini ve günümüzde farklı şekillerde devam ettirildiğini belirtmekte fayda vardır. 1930’lu yıllara gelindiğinde, koloniler ve eski koloniler dünyanın kara yüzeyinin beşte dördünden fazlasını kaplamaktaydı (Loomba 1996). Dolayısıyla sömürgecilik sadece sömürgeci için değil aynı zamanda sömürgeleştirilmiş olanlar için de önemli bir dönüşüm aracı olmuştur. Sömürge iktidarının uygulamaları çok geniş çapta etkili oldu. Bu uygulamalar sadece yönetim ve yönetenle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda sömürgeleştirilmiş insanların bu sömürge durumuna verebileceği tepkiler ve gösterecekleri tahakküm bağlamında da etkili oldu. Örneğin, ulus-devletin alanı ve milliyetçilik söylemi, etkili direnişin temeli olarak giderek daha fazla hegemonik bir statü işgal etmeye başladı (Chatterjee, 1986). Batı emperyal gücünün küresel sistem üzerindeki erişim kapasitesi, dünya kapitalist ekonomisine yeni alanlar açtı. Öyle ki dünya kapitalist sistemine kazandırılan bu alanlarda siyasal bağımsızlık gelse dahi ekonomik bağımsızlık tam anlamıyla kazanılamadı ve bağımsızlığını kazanan sömürgeler oluşturulan bu ekonomik sistem içerisinde kalmaya zorlandılar (Spivak, 1988, s. 211-313). Bu noktada hatırlatmakta fayda var ki, bu sömürge dönemi aniden sonlanmamış ve bağımsızlık süreçleri oldukça uzun ve kanlı olabilmıştır. Günümüzde de hala farklı kültürlerin ve zamansallıkların karmaşık bir karışımı ve devamı olarak kabul edilmektedir. Post-kolonyal teori, sabit zamansal ve coğrafi dönemlere ve alanlara işaret etmek yerine, ekonomik, politik ve kültürel olarak sürekliliklere, akışkanlığa ve birbirine bağlılığa dikkat çekmektedir. Kuzey ve Güney’in/Batılı ve Batılı olmayanın kurucu ilişkisi, birbirlerinin kimlik inşasındaki önemleri ve etkileri, post-kolonyal süreçteki temel

kavrayışlar, ilgi alanları üzerinde etkili sonuçları da beraberinde getirmiştir (Abrahamsen, 2007, s. 113-114).

Post-kolonyal teori çalışmalarında üzerinde durulan bir ayrıma da yer vermek gerekmektedir. Bu ayrım, "emperyalizm" ve "sömürgecilik" terimleri arasında yapılmalıdır. Bu iki terim her ne kadar eş anlamlı olarak kullanılmasa da farklı anlamlar taşımaktadır. Emperyalizm, askeri ve/veya ekonomik araçlar kullanarak bir ulusun veya ülkenin bir başkası tarafından kontrolünü meşrulaştırmaya çalışan bir ideoloji veya söylem olarak tanımlanmaktadır (McLeod, 2000, s. 7). Heywood (2013) ise emperyalizmi bir politika olarak tanımlamaktadır ve bu politikanın bir imparatorluk kurma yoluyla devletin güç ve yönetimini sınırları ötesine genişletmesini kapsadığını belirtmektedir (Heywood, 2013, s. 58). Yine Heywood (2013), sömürgeciliği yabancı bir ülke üzerinde kontrol kurarak onu sömürgeye dönüştürmenin teori ve uygulaması olarak tanımlamaktadır. Heywood'un bu tanımlarından hareketle, sömürgeciliğin spesifik bir emperyalizm türü olduğu söylenebilmektedir. Sömürgecilik, genellikle yerleşim ve ekonomik hâkimiyetle fark edilir. (Heywood, 2013, s. 228). Dolayısıyla, sömürgeciliğin ve kapitalizmin birbirleriyle karşılıklı olarak destekleyici bir ilişkiye sahip olduğu açıktır. Peter Childs ve Patrick Williams, emperyalizmin bir ulusun bir başkası tarafından ekonomik ve askeri kontrolünün meşruiyetini destekleyen ideolojik bir kavram olduğuna vurgu yapmaktadır. Childs ve Williams da Heywood'a benzer şekilde sömürgeciliğin, emperyalizm ideolojisinden kaynaklanan ve özellikle bir grup insanın yeni bir yere yerleştirilmesiyle ilgili olan pratik bir uygulama biçimi olduğunu belirtmektedir. Childs ve Williams'a göre, emperyalizm askeri denetimler vasıtasıyla ticaretin genişlemesini sağlamaktadır (Childs ve Williams, 1997, s. 227).

Helen Tiffin, post-kolonyalizmi birbiriyle ilişkili iki şekilde karakterize edilebileceğini ileri sürmektedir. Bunlardan ilki Avrupa sömürgeciliğine vurgu yapan ve Avrupalı güçlerin inşa ettiği toplumları kapsamaktadır. Diğeri ise, sömürgeciliği ve sömürgeci ideolojilere karşı direnişi içeren pratikleri kapsamaktadır (Childs ve Williams, 1997, s. 232). Post-kolonyal teorinin önde gelen teorisyenlerinden biri olan Edward Said, "Oryantalizm/Şarkçılık" olgusunu geliştirmiştir. Bu kavramla, Batı'nın hem dünyanın geri kalanı üzerinde hem de Orient (Doğu) üzerindeki kültürel ve siyasal hegemonyasını, Batı-dışı halk ve kültürleri küçük düşüren ve aşağılayan

özenli basmakalıp kurgularla sürdürdüğünü vurgulamıştır (Young,1993). Heywood, sömürgeciliğin ürettiği kültürel ön yargıların yalnızca eski sömürgeleri etkileyip kontrol altına almadığı, aynı zamanda dünyanın birçok dezavantajlı bölgesini de etkilediğini vurgulamaktadır. Öyle ki, Batılı devletler, kendilerini uluslararası toplumunun merkezi olarak görüp, dezavantajlı bölgeler açısından düzen kurucu olarak yetkilendirebilmektedir (Heywood, 2013, s. 109-110) Edward Said, oryantalizm vurgusu yaptığı kitabında, bir marjinalleşme çabasına girmeyip, araştırmalarını kolonyal söylemler ve bu söylemlerin etkisi üzerine yoğunlaştırmıştır (Young, 1993). Kolonyal sürecin son dönemlerine bakıldığında, dünyanın iki büyük siyasi sisteme bölündüğü, bir blokta kapitalizmin diğer blokta ise sosyalizmin etkin olduğu görülmektedir. Bu iki siyasi sistem birinci ve ikinci dünyaları oluştururken, arta kalan kısım üçüncü dünyayı yani Bağlantısızlar Hareketi'ni oluşturmaktaydı. 'Bağlantısız' uluslar, daha önce emperyal güçlerin kolonisi olup yeni bağımsızlığına kavuşmuş ülkelerden oluşmaktaydı. 1955 Bandung Konferansı'nda, Mısır, Gana, Hindistan ve Endonezya dâhil olmak üzere, çoğunlukla yeni bağımsız 29 Afrika ve Asya ülkesi, bağlantısız hareket olarak bilinen hareketi başlattı. Kendilerini siyasi, ekonomik ve kültürel küresel önceliklere ilişkin yeni bir 'üçüncü dünya' perspektifiyle bağımsız bir güç bloğu olarak gördüler (Young, 2003, s. 16). Post-kolonyal teori, bu dünyada var olan tüm insanların aynı maddi ve kültürel refaha sahip olma hakkını talep etmektedir. Fakat unutulmamalıdır ki, günümüzde dünya bir eşitsizlik dünyasıdır. Bu eşitsizliğin temelinde batılı olanlar ile batılı olmayanlar arasında ayırım ve gelişim farkı yatmaktadır. Bu bölünmenin başlangıcı 19. yüzyılda Avrupa İmparatorluklarının genişlemesine kadar uzanmaktadır. Avrupa İmparatorluklarının genişlemesi ile yerkürenin tüm kara yüzeyinin onda dokuzuna hâkim olmuş ve kontrol altında tutmuştur (Young,2003, s. 2). Karşılaştırılabilir bir şekilde, post-kolonyal teori, Batı dışında geliştirilen ihtiyaçlar kadar bilgi perspektiflerine yönelik kavramsal bir 'yeniden yönelimi' içerir. Dünya nüfusunun büyük bir bölümünün günlük yaşamlarını sürdürdüğü sömürü ve yoksulluk koşullarını dönüştürmeye ahlaki olarak bağlı bir siyasi pratiğin itici fikirlerini geliştirmekle ilgilenir (Young, 2003, s. 5-6).

3 ORTA DOĞU'DA GÜVENLİK: İLKELER, DEĞERLER, REJİMLER, AKTÖRLER VE UYGULAMA

3.1 Güvenlik Kuramı ve Orta Doğu'da Güvenlik Politikaları

Güvenlik kuramının Latince kelime kökenine kadar geriye gidecek olursak, se (olmaksızın) ve cura (endişe) gibi kelimelerden türemiş securitas kelimesinin değişmiş halidir (Lewis & Short, 1879, s. 1656). Dikkatli bir şekilde çevrilirse securitas, “endişenin olmayışı ve sükûnet” anlamına gelmektedir. “Endişenin olmayışı”, kavramı objektif bir temele dayanmayabilir. Bu temelin mevcut olduğu dönemde, securitas, özellikle eski Romalılarca “tehlikeden kaçınma, emniyet ve güvenlik” olarak kullanılmıştır. Eğer bu temel yoksa o zaman, “dikkatsiz olmak, gaflete düşmek ve ihmal etmek” anlamlarına gelmiştir. Bu durum dahi, securitas kavramının, aslında Avrupa geleneğinin en başlarından itibaren hem olumlu yönde hem de olumsuz biçimlerde anlaşıldığını göstermektedir. Bu da bir kavramın tarihte bile birden fazla anlamda kullanıldığı ve zamansal çerçevede değişime uğradığını gösterir (Arends, 2009, s. 3-33). Güvenlik anlayışı insanoğlunun varoluşundan günümüze kadar farklı biçimde hayatımızda yerini edinmiş ve farklı disiplinler bağlamında da değerlendirilmiştir. Maslow’un da belirttiği gibi, güvenlik kavramı kendisinin oluşturduğu insan motivasyonu teorisinde insanın fiziksel ihtiyaçlarından hemen sonra piramidin üçüncü kademesinde yer alarak güvenliğin insan hayatındaki önemine vurgu yapmıştır (Maslow, 1943, s. 376). Güvenliğin tanımı da zamansal olarak insanoğlunun gelişmesiyle değişim göstermiştir. En genel haliyle güvenlik: bireylerin, grupların, ülkelerin veya bütün dünyanın “korku, tehdit ve tehlikelerden uzak olma durumu” şeklinde tanımlanabilir ve bu kavram sadece uluslararası ilişkiler disiplinine has bir konu değildir (Pirinççi, 2010, s. 9). Daha geniş kuram olmasından dolayı, öncesinde sadece gücün bir fonksiyonu olarak ele alınmıştır (Buzan, 1984, s. 110). Sonrasında ise özellikle Soğuk Savaş döneminde güvenlik kuramı devlet, strateji, bilim ve statüko gibi kavramların alt başlığı gibi literatürde mevcut olmuştur (Williams, 2008, ss. 2-3). Peter Hough’a göre ise güvenlik iki temel başlıkla “genişletici” ve “derinleştirici” olarak ele alınmaktadır. Genişletici yaklaşım esasında devleti de kapsayan ve neo-realizmi de içeren bakış açısı olsa da derinleştirici başlık daha plüralist yaklaşım olup liberal görüşleri de almış ve güvenliğin merkezinden

devleti alıp yerine insanı koymuştur (Hough, 2008, s. 11-20). Kopenhag Okulu yazarlarının üzerinde tartıştığı ve mutabık kaldığı gibi güvenlik siyasi anlamda egemenliğin tehdit edilmesinin en az askeri alanda yaşanan tehlikeler kadar güvenlik tehdidi oluşturmaktadır. Örneğin; sosyal anlamda “biz” i oluşturan devlet kimliğinin öteki karşısında tehlikeye girmesi, ekonomik anlamda nüfusun neredeyse tamamını etkileyecek bir krizin oluşması, çevresel anlamda ise insanın da dâhil olduğu tüm canlıların hayatının kaybı ya da iklim değişikliği gibi tehlikeler (Pirinççi, 2010, s. 11). Güvenliğin bu kadar geniş anlamda kullanmasından ziyade Singer’e göre, onu basite indirgeyip formüle etmek mümkündür ve tehdit algılamasını kapasite ve niyetin çarpmasına eşitlemektedir. Bu teori ele alındığı zaman iki kutuplu sistem hâkim olduğu için ABD ve SSCB’nin niyeti de dikkate alınmıştır (Singer, 1958, s. 93-94). Güvenliğe yönelik başka bir açıklamayı da Walter Lipmann vermiştir. Lipmann’a göre devletin savaştan kaçınarak aynı zamanda kendi hayati değerlerinden de ödün vermemesi durumuna güvenlik denir (Wolfers, 1952, s. 484). Toparlamak gerekirse, güvenliğe iki tür yaklaşım mevcuttur. Bunlardan biri yukarıda da bahsedildiği üzere “güç yoğunlaşması” kavramıdır ki, buna göre güvenliği sağlamak için asker sayısını artırmak gerekir ve hatta güvenlik satın alınabilir bir kavramdır. Diğer yaklaşım daha geniş anlamda güvenlik kavramını ele almaktadır. Örneğin, devletlerin hayatta kalabilmesi için gereken her ince detayı güvenliğe ekler ki buraya küresel ısınma, epidemi, yoksulluk gibi kavramlar da dâhildir (Pirinççi, 2010, s. 17). Orta Doğu, dünya siyasetinin merkez bölgesi olduğu için burada güvenliğin ne denli bir öneme sahip olduğunu anlamak gerekmektedir. Bunun içinse Orta Doğu’da tarihsel çerçevede güvenliği oluşturan dinamiklerin nasıl çalıştığına dikkat etmek gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılması sonrasında öncelikle İngiltere ile Osmanlı, devam eden süreçte de ABD ile SSCB arasında sıkışan bölge olarak kendi güvenliğini de buna göre şekillendirmek zorunda kalmıştır. Örneğin, 1948’de İsrail Devleti’nin kuruluşu bölgede güvenlik endişelerini etkilemiş, Arap milliyetçiliğini yükseltmiş ve iki süper gücün karşıt tarafları desteklemesiyle de durum daha da çözümsüz bir hal almıştır. Bu milliyetçilik 1973’e kadar sürmüştür, daha sonra gerilemiştir ki, bu da özellikle Mısır’ın dış politikasında ABD ile yakınlaşmasına neden olmuştur (Kuduoğlu, 2018, s. 105). Diğer bir değişim ise yine 70’lerde İran devrimi ve sonrasında Suudi Arabistan ile İran arasında oluşan gergin ilişkilerdir. Bu

durum bölgesel rekabeti ve güvenlik algısını da etkilemiştir. İki kutuplu sistemin dağılmasına kadar Irak, ABD açısından büyük güvenlik kaygısı olarak görülmesi de tek kutuplu sistem döneminde Irak bölgede revizyonist ülke konumuna gelmiş ve bu da onu hedef haline getirmiştir. Irak'ın zayıflaması ile Suudi Arabistan bölgesel çekim merkezi olmayı başarmıştır ve ABD'de Körfez'e asker göndermiştir (Yeşiltaş & Öncel, 2020, s. 19-21). Tüm bu sebeplerden dolayı bölgede güvenlik hep kırılgan olmuş, bir etkenin değişmesi sonucunda güvenlik algısı da bütünüyle değişmek durumunda kalmıştır. Bölge devletlerinin içyapısında yönetenler ile yönetilenler arasındaki mezhepsel farklılıklar, toplumsal istikrarsızlığın bir diğer nedeni olmuş ve güvensizliği artırmıştır. 2003 savaşına kadar Irak'ta mezhepsel olarak Şii çoğunluğun Sünni azınlık tarafından yönetilmesi, Lübnan'da siyasi model olarak Maruni Hristiyan azınlığın başkan olup Müslüman çoğunluğu yönetmesi, Suudi Arabistan'da Vehhabi mezhepli Suudi ailesinin yönetimi, yine Ürdün'de Filistinli nüfusun Haşim'i ailesince yönetimi, Suriye de ise çoğunlukta olan Sünni kesimin, Nusayri azınlık tarafından yönetilmesi gibi uyumsuzluklar ülkelerde yaşanan toplumsal istikrarsızlığın örneklerini oluşturmaktadır (Yıldız, 2000, s. 51). Orta Doğu'da güvenlik politikaları ele alınırken içsel nedenlerden ziyade köktenci dini gruplara da değinmekte fayda var. Bunun için Orta Doğu'nun neredeyse tamamına yayılmış "Siyasal İslam" kavramına değinilerek, bunun bölge üzerinde özellikle güvenlik üzerinde etkilerinden de bahsedilmesi gerekmektedir. "Siyasal İslam" kavramı, devleti yönetenlerin kendi amaçlarına ulaşabilmek için İslam dinini anlama ve yorumlama girişimleridir. Bundan farklı olarak Devrimci İslam kavramı ise, İslam dininin köklü ve temel değişikliklere uğramasını savunanların kullandığı bir tabirdir. Bu kavramı kullananlar İslam dininin kendinde birçok devrimci ilke ve prensibini barındırdığını savunmaktadırlar. Bu yüzden devrimci İslam ve radikal İslam kuramları birçok kez birbirlerinin yerine geçebilmektedir (Çaha, 1999, s. 53-76). Radikal hareketlerin oluşması için zemin hazırlayan dış ve iç nedenlerin neredeyse tamamı bölgeye has niteliktedir. Bu yüzden de demokratikleşme süreci sekteye uğrayan Orta Doğu ülkelerinde, radikal İslam insanların askeri bağlamda örgütlenmesine neden olmuştur. İslami militarist grupların hızla yayılmasında başka bir önemli neden ise bu oluşumların dini metinlerin anlamlarını literatür olarak okumaları ve gerçek anlamdan kopmaları olmuştur (Bodur, 2005, s. 65-88). Bu yüzden de birçok yapı ortaya çıkmış ve devletlerin iç

güvenliğini, bölgesel güvenliği tehdit etmekle kalmamış aynı zamanda küresel açıdan da güvenlik sorunları oluşturmuştur. Sonuç olarak, bu tür radikal İslamcı grupların ideolojik ve siyasi hedeflerine bakıldığı zaman, dini değerleri kendi hedefleri doğrultusunda yorumladığı ve günümüze tatbik ederek şiddeti meşrulaştırma, şiddeti bir araç olarak kullanma ve bölge halklarını kendi nüfuzları altına alma amacıyla kullanmışlardır. Batı kökenli her türlü değer, yargı, gelişim ve dönüşüme karşı olan bu gruplar cihat anlayışını yaygınlaştırıp istismar etmiştir. Hatta terörist eylemlere başvurmayla da meşrulaştırma yoluna gitmişlerdir. Kendi siyasi bakış açıları ve dini inançlarının dışında kalmış herkesi tekfir etmiş bir nevi açık hedef haline getirmiş olan bu örgütler, yine Batı menşeli askeri silahlara ve teçhizatları kullanarak Batı tarafından kapalı bir biçimde desteklenmişlerdir. Bu durumda konunun paradoksal tarafını gün yüzüne çıkarmakla kalmayıp aynı zamanda Batı'nın politik alanındaki yozlaşmasını da gözler önüne sermektedir (Bozan, 2016, s. 11).

3.1.1 Orta Doğu'da konvansiyonel silahlanma

Silahlanma bir tehdit algısına karşı devletlerin veya grupların vermiş olduğu tepkidir. Bu tepki tehdit nedeninden doğan sonuç olduğu için, bu girişimde hep neden ve sonuç ilişkisi görülmektedir. Orta Doğu gibi karışık ve renkli bölgede, Osmanlı dönemi sonrası yaşanmış göçler ve bu göçlerden sonra çıkan çatışmalar silahlanma girişimlerini de önemli ölçüde etkilemiştir. Bu yüzden olsa gerek ki, göçler birkaç kuşak sonrasında etnik çatışmalara dönüşmektedir. Konjonktüre uygun olarak Orta Doğu'da manda yönetiminden devletleşme sürecine girilmesi döneminde egemenliği de tehdit ettiği için çatışmalar artmıştır (Pirinççi, 2018, s. 288-289). Arap-İsrail çatışmalarının bölgede silahlanma girişimlerine etki eden ilk nedenlerden biri olması ve çatışmanın halen çözümsüz kalması, İran'daki rejim değişikliği ve olası etkileri, Irak'ın nükleer silahlanma girişimleri ve saldırgan politikaları, Arap Baharı ve İran'ın nükleer silahlanma girişimleri gibi çeşitli etkenler ve bölgedeki güvensizlikten dolayı, işbirliği ortamının gittikçe daha da zayıflaması ve büyük güçlerin bölgeye silah pazarı gibi bakması bölgede silahlanma yarışını aksatmadan ilerletmiştir (Ağır & Bilgenoğlu, 2021, s. 245). Dünya genelinde silahlanma süreci iki ana akım üzerinden yürütülmektedir. Bunlardan birincisi, geleneksel silahlar olan top, tüfek gibi konvansiyonel silahlanma; diğeri ise, caydırıcılık kapasitesi yüksek olan ve

kullanılmasında balistik füzelere gerek duyulan kitlesel imha silahlarıdır ki bunlara da nükleer, biyolojik, kimyasal silahlar dâhildir. Konvansiyonel silahlanma ve devletlerarası rekabete yansımaları tüm dünya genelinde çok eskiye dayanmaktadır. Buna ek olarak son yüzyılda ortaya çıkan kitle imha silahları hem yok etme potansiyeline sahiptir hem de caydırıcılık bağlamında nitelikli bir etki alanı vardır. Bu silahların, Orta Doğu bölgesine yayılmasının ortaya çıkaracağı tehdit algısı üzerine düşünülmesi gereken önemli konuların başında gelmektedir (Waltz, 1990, s. 730-745).

Bölge ülkelerinin nükleer silahlara sahip olma konusunda neler yaptıklarına bakmadan önce şunu belirtmemiz gerekir ki, bu tezde ele alınan ülkelerin hepsi nükleer çalışmalara girişmeye yeltenmemiş ve bu konuda da etkin politikaları takip etmemiştir. Bu konuda bölgede en aktif olan ülkeler var olma mücadelesi veren: Mısır, İran, Irak, Suriye, Suudi Arabistan ve İsrail'dir (Pirinççi, 2018, s. 290). Orta Doğu bölgesini nükleer teknoloji ile tanıştıran ilk ülke ABD'nin kendisidir. ABD başkanı Eisenhower'ın "Barış için Atom" çerçevesinde başlatmış olduğu girişim bağlamında, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılarak yeni bir kalkınma çağı yaşanacağı vurgulanmıştı ve bu enerjinin de özgür dünya tarafından kullanılmasına ABD'nin yardım edeceği belirtilmişti. Bunun sonucunda ABD bölgeye, küçük kapasiteli araştırma reaktörleri kurmuş ve bölgeyi nükleer teknolojiyle tanıştıran devlet olmuştur (Cohen, 1998, s. 41-44). Orta Doğu'da resmi verilere göre nükleer silaha sahip bir ülke bulunmasa da nükleer silah kazanma girişimlerinin oluşması Arap-İsrail Savaşları'na kadar dayanmaktadır. Ekim 1973'te, Mısır ve Suriye'nin İsrail ile giriştiği Yom Kippur Savaşı (Ekim Savaşı olarak da bilinir) sırasında, saldırıları püskürtmek ve yıkılmaktan kurtulmak için İsrail yönetiminde "nükleer seçenek" üzerinde tartışmalar olduğu bilgileri üzerine Sovyetler Birliği'nin Arap müttefiklerine karşı İsrail'in nükleer silah kullanması durumunda misliyle karşılık vereceği tehdidini ortaya koymuştur. Bu durum da İsrail'in nükleer silahları o tarihte geliştirmiş olduğunun bir kanıtı olarak siyasi çevrelerde kabul görmüştür (Kıbaroğlu, 2012, s. 4). Bu başlangıcın verdiği tehdit olgusu ve SSCB'nin tavır alması, olaylara ABD'nin de bir şekilde dâhil olmasına sebep olmuş. Nihayetinde de oluşan güvensizlik nedeniyle Arapların petrol ambargosu politikasıyla birlikte artan petrol gelirleri de bölgenin bir başka petrol ülkesi olan İran'ın da elini rahatlatmıştır. Bu yüzden olsa gerek, Mart

1979’da, İran şahı nükleer enerji alanında bir vizyon ileri sürmüş, “20 senede 20 bin Megavat Kurulu Nükleer Güç” hedefi belirlemiştir (Kıbaroğlu, 1998, s. 33-37). Bu olaylar kümesi Orta Doğu bölgesindeki denklemin ne denli zor olduğunun ve bir değişkenin nasıl tüm bölgedeki güç dengesini kısa sürede etkileye bildiğini göstermektedir. Bu sebeple, bir yanda nükleer alana muazzam yatırımlar yapacağını açıklayan ancak niyetlerinin “sadece barışçıl amaçlı” olduğunu ispat etmek isteyen İran’ın ve diğer yandan da İran’ın nükleer güç sahibi olmasını önlemek ve olası girişimlerini kontrol edebilmek isteyen Mısır’ın ortak girişimleriyle, 1974 yılında BM Genel Kurulu’na sunulan bir öneri sonrası Ortadoğu’nun Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge (NSAB) olarak ihdas edilmesi önerilmiştir (Kıbaroğlu, 2012, s. 4).

Bu girişim birçok ülke tarafından destek görse, güvensizliğin verdiği endişe ile Arap dünyası İsrail’in bir nükleer güçle geliştiğine şüphe ederek, bu girişime de kuşkuyla yaklaşmıştır. Arap devletlerin öne sürdüğü en temel koşul İsrail’in (sahip olduğunu resmen kabul etmese de olmadığı yönünde güvence de vermediği) nükleer silahlarını ortadan kaldırması ve diğer bölge ülkeleri gibi NPT’ye Nükleer Silaha Sahip Olmayan Devlet Statüsü ile taraf olarak bütün nükleer tesislerini uluslararası denetime açması idi (NPT, 1967, s. 5). Nükleer silah öyle bir caydırıcılığa sahip ki, onu kazanmak zor ama kazandıktan sonra savunma şemsiyesi altında saldırılamaz ülke konumuna getirmektedir. Ayrıca bir kez İsrail’in bu silaha sahip olma söylentileri kamuoyunda çıktığı için bir daha güven koşulları sağlanamazdı. Bundan ziyade nükleer silah tesisleri kapatılmak ya da patlatılmakla bu silahları tamamen yok etmek mantıksızdır. Çünkü bu silah bir bilimsel altyapının buna müsait olduğunda ortaya çıktığı için, bir kez kazanıldıysa hep var olacak anlamına gelir (Pirinççi, 2018, s. 289-292). Arap-İsrail savaşlarından sonra bölgede silahlanma sürecine etki eden nedenlerin başında İran-Irak Savaşı ve bu savaş döneminde Irak’ın nükleer enerjiye erişmesindeki yakınlık ve sonrasında Kuveyt’e saldırması olmuştur. Orta Doğu’da dengelerin değişmemesi, ya da Irak’ın kazanacağı halde Arap ülkeleri arasında lider kartı oynamasından endişe eden İsrail, 1982’de Osirak üssünü yok etmiştir. Bununla beraber, ABD merkezli olarak her ne kadar sistemsiz fark olsa da İran’ın kazanmasına çalışılmıştır ki, bu da dönemsiz olarak İsrail’in Arap olmayan Müslümanlarla iyi geçinme politikasının ana çizgilerindendir (Boudreau, 1993, s. 21-37). Soğuk Savaş döneminde her iki bloğun da bölgedeki ülkelerin nükleer silahlar elde etmesinde

hevessiz olma nedenlerinden biri de bu silahı kazanan ülkelerin blok dâhilinde daha bağımsız olabileceği endişesi olmuştur. Örneğin blok dâhilinde nükleer tekele sahip olmak daha katı ve ast-üst ilişkili bölünme ortaya çıkarmıştı. Fakat Fransa ve Çin'in de nükleer güç olmasından sonra bu otorite sarsılmış ve daha az katı iki kutuplu sistem dönemine geçilmiştir (Freedman, 2003, s. 435). Savaş sonrası, Irak'ın Kuveyt'e saldırarak hem savaş maliyetlerini ödemek istemesi hem de bölgesel dengeler açısından çok zayıflamasını örtbas etmek istemesi, ABD'nin Körfez Savaşı politikasını gündeme getirmiştir. Bu savaşı pekiştiren bir diğer nedense dünyada bir kutbun tamamen çökmesi ve ABD'nin kendine yeni antitez oluşturma çabaları gibi de okunabilir. Bölgesel rekabet ve nükleer silahlanma yarışında neredeyse hiç görülmeyen Türkiye de bilinenin aksine, bölgede toprakları dâhilinde nükleer silah bulunduran bir ülke olmuştur. Bu nükleer başlıklar NATO, özellikle de ABD'nin isteği üzere SSCB ile doğrudan sınıra sahip Türkiye'de konuşlanması istense de bu nükleer şemsiye Türkiye'yi Orta Doğu'daki savaşlar ve rekabetten uzak tutmayı başarmış ve aynı zamanda SSCB'nin de tehditlerinden korumuştur. Bu yüzden de zaten dâhilinde somut olarak var olan bir caydırıcı silahı kendisinin çabasıyla da kazanmak için pek de çaba gösterilmemiştir. Türkiye'nin bu yüzden Orta Doğu ülkeleri içinde neredeyse silah sanayide nükleer silah yapılmasından ziyade nükleer enerjiden barışçıl amaçlarla istifade devri bile çok geç başlamıştır (Yaycı, 2019, s. 335). Ortadoğu'daki savunma harcamaları ve silahlanma girişimleri her ülkenin kendine özgü güvenlik, tehdit ve çıkar algısına dayalı olarak şekillenmektedir. Her ne kadar kategorik bir şekilde genelleme yapmak mümkün olmasa da Ortadoğu'da klasik anlamda dış tehditlere dayalı askeri güvenliğin yanı sıra rejim güvenliğinin sağlanması ön planda yer alan bir önceliktir (Pirinççi, 2018, s. 291). Bu da şüphesiz ki, bölgede meydana gelen gelişmelerin güvenlik, tehdit ve çıkar algılarında bazı değişimlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Orta Doğu ülkelerinin her birinin iç dinamikleri ve sosyal yapısı da devletlerde oluşan tehdit algısını pekiştirmektedir. Örneğin, Holokost yaşadktan sonra, hep varoluşsal tehditle yaşayan Yahudi halkı bu algıyı devlete de kazandırmış ve Arap-İsrail Savaşları'nda, özellikle de 1973 Savaşı'nda bir yok oluş tehdidi o kadar yakın ki, İsrail bölgede nükleer silah kullanma algısının fitilini çekmiş olmuştur. Bunun ardından Irak'ın saldırgan tavrı Suudi Arabistan ve BAE gibi Arap ülkelerinin de Kuveyt gibi hedef tahtası olacağı

korkusuna yol açmış ve İran'ın nükleer dokunulmazlık kazanmak istemesi de bu silahlanma yarışında önemli etkenlerden olmuştur (Aydın, 2011, s. 523-524). Bunlardan ziyade, Orta Doğu'da mezhepsel ve dini farklılıklar da bu silahlanma yarışında önemli etkenlerden biridir. Örneğin İsrail Yahudi, Suudi'ye selefi İslam, İran Şii İslam, Türkiye Sünni İslam olarak nitelendirilen dini yapıya sahip ülkedir. Ayrıca, Kudüs gibi her üç semavi din tarafından kutsal şehrin bir din yönetiminde kalması diğerleri ile çatışma nedeni ve ortamı hazırlamıştır. Orta Doğu öylesine zorlu bir ülkedir ki, bir tarafın kazancı mutlaka başka bir tarafın kaybına yol açar. Üst otoriter gücün olmayışı, örneğin Osmanlı döneminde bu güç Osmanlı'ydı, rekabet ve çatışma ortamını büyötmektedir. İran'dan kaynaklanan başka bir tehdit algısı ise Irak'ın 2003'te ABD öncülüğündeki işgali ve oluşan kaotik ortam zamanı görölmüştü. Kuveyt'i işgalinden sonra bile Irak'ın devlet kimliği Sünni Arap kimliği olarak ön planda olmuşsa da savaş sonrası Irak'ta gittikçe İran merkezli Şiilik daha etkili olmuş ve bu da İran kaynaklı tehdit algılarının artmasına sebebiyet vermiştir (Şahin & Nişancı 2017, s. 58-59). Meselenin başka bir boyutu ise, Irak'ın devlet olarak egemenliğinin sekteye uğramasından sonra radikal dini unsurların da bu ülkeye gelmesine ve ideolojilerini yaygınlaştırmasına neden olmuştur. Bu ideolojik akım merkezi yönetiminin mezhepçi ve baskıcı politikalarıyla birleşerek radikal unsurlara daha geniş bir zemin bulmuş ve Orta Doğu'da olan kuşku sürecini artırmıştır. Her ne kadar, kuşku süreci Arap-İsrail Savaşı'yla başlamış olsa da Camp David anlaşmalarından sonra Mısır'ın politika değişimi bölgede savaşları bir müddet dizginlemiş olmuştur. Bunun akabinde Filistin sorunu Arapların politikasında araç olmaktan kurtulmayı kısmen başarsa da devrim sonrası İran'ın Müslüman dünyada nüfusunun artması, Filistin sorunu konusunda silahlı yapılanmalarda da onu ön planda tutmuştur. Değişen dengeler dolayısıyla, Hizbullah ve Hamas gibi örgütlenmeler İran'ın desteklediği ve diğer bölgesel tehdit olan İsrail'e karşı bir araç olmasına neden olmuştur (Duman, 2021, çevrimiçi kaynak). İlk faktör olarak ele alınabilecek olan halk hareketleri, Tunus ve Mısır örneğinde iktidar değişikliklerine neden olmuş ve bu durum, diğer bölge ülkelerinin barışçıl da olsa halk hareketleri karşısında daha katı önlemler almasına neden olmuştur. Örneğin Libya'da Kaddafi, Suriye'de Esad, Yemen'de Abdullah Ali Salih, Bahreyn'de Hamad bin İsa el Halife gibi kişiler, söz konusu halk hareketleri karşısında sert önlemler alarak rejimlerini korumaya çalışmış,

bunlardan Şam ve Manama haricindeki yönetimlerde değişikliklerin önüne geçilememiştir. Bu ülkelerdeki halkların da ayaklanması süreci yine de bölge dışı etkenlerin bölgede Irak'ı istikrarsızlaştırması sonrası, Arap Baharı girişimleriyle bağlantılı olmuştur (Pirinççi, 2018, s. 295).

Ferhat Pirinççi'nin de dediği gibi, bölgede istikrarsızlık artmış, bunun akabinde radikal kutuplaşma da artmıştır. Orta Doğu'da bir şekilde çalışan çarklar, dış müdahaleler, dolaylı ya da doğrudan büyük veya bölgesel güçlerin hegemonik müdahaleleri sonucunda tersine dönmüş, istikrar yaratayım derken, istikrarsızlık ve radikalleşme getirmiştir. Her ne kadar bu radikalleşme ve mezhepçiliğin artması sonucunda Orta Doğu'da terör grupları gibi lanse edilmeye çalışılan aktörler ortaya çıkmış olsa da bunlara aktör demek de tamamen doğru bulunmaz. Bu tür örgütlenmeler de zaman zaman büyük güçlerin vekâlet savaşlarını yürüttükleri kendi iradelerinin bir parçasını taşıdığı kurumlar olarak nitelendirilebilir (Pirinççi, 2010, s. 130-136).

Yine de bu tür yapılanmaların nereden bu kadar silah aldıkları bilinmese de hangi silahları kullanmaları, bir ipucu niteliğinde kullanılabilir. Örneğin, Arapların Filistin politikasındaki başarısızlığı sonrası, EMEL ve Hizbullah gibi yapıların Güney Lübnan'da İsrail'e karşı ayaklanması ve kullandığı silahların birçoğunun İran'dan gelmesi ya da IŞİD envanterinde Rus ve ABD silahlarının kullanılması gibi olaylarla, ABD'nin NATO üyesi olan Türkiye'ye F-35 savaş uçaklarını satmaması ve bir ülkeye kendisi vermediği halde bu ülkenin bu silahı bir yol ile elde edemeyeceği gibi olaylar bağdaştırıldığı zaman, bu tür yapıların aslında vekâlet savaşlarında yönetilen bir araç oldukları görülmektedir (Erdem, 2018, s. 38).

Bir diğer neden ise petrol fiyatlarındaki artış olarak nitelendirilebilir. 2008 yılında dünya ekonomik krizle baş başayken, birçoğundaki petrol ekonomisi olan Orta Doğu ülkelerinde para akışı artmaktaydı. Bu durumda da birinin silahlanmaya ayırdığı fazla para, diğerlerini de silahlanma yarışına itmiştir. Konvansiyonel silahlanma ile nükleer silahlanma arasında bir diğer önemli fark aslında bu silahların fiyat ve reaksiyon süreçlerindedir. Örneğin sıradan konvansiyonel silahların bir caydırıcılığı bulunmaz, maliyeti yüksektir, hangi ülkeden ithal edilirse o ülkeye bağımlı hale getirir. Eskimişliği durumunda bakımı da dâhil her şeyde ithalci ülkeye bağımlı olursunuz. Nükleer silah ise caydırıcılığa sahiptir. Çok büyük ordu tutmak daha masraflı iken

nükleer silahlar aynı caydırıcılığı daha az fiyatla göre bilir. Örneğin Kuzey Kore'nin nükleer başlıklara sahip olması, çok büyük askeri ordu yükünü bir nebze de olsa azaltmıştır ve ülkeyi saldırılmaz hale getirmiştir (Pirinççi, 2018, s. 295-297). Bu yüzden de silahlara, özellikle caydırıcılığı olan silahlara her kes ulaşmak isterken, buna sahip olan ülkeler ise bunun tam tersi, başka birinin de bu silaha sahiplenmemesi için çalışır. Bu yüzden de yukarıda da bahsedildiği üzere, ekonomisi ve altyapısı nükleer silah yapmaya yakınlaşmış ülkelerde ya da bu ülkelerin sınırında istikrarsız ortamların oluşturulması ve yapıların bu ülkelerin de silahlanma yarışında konvansiyonel silahlar ithaline geri dönmesine neden olur. Çünkü savaş kapıdayken teknolojik yatırımdansa hazır silah kullanmak daha mantıklı görülmektedir. Bu yüzden de savunma sanayi açısından Orta Doğu ülkeleri, Arap Baharı'ndan 10 sene sonra, yani şimdiki dönemde bu alana daha fazla dikkat etmeye başlamıştır. Kazanımlarını da Türkiye örneğinde gösterebiliriz.

3.1.2 Orta Doğu'da nükleer silahlanma

Atom çekirdeği üzerinde yapılan özel işlemlerle elde edilen nükleer silahlar, tüm yıkıcı gücünü patlama ve patlama sırasında yaymış oldukları ısı, ışık, radyasyon, enerji ve materyallerden alırlar. Bu bağlamda, atom çekirdeğinin parçalanması yani nükleer fizyon yoluyla hazırlanmış silahlar -elde edilen enerji esasında direk atomun çekirdeğinden (nucleus) geldiği için çoğu zaman “atom bombası” olarak anılırken, birden fazla atom çekirdeğinin birleştirilmesi yani nükleer füzyon yoluyla elde edilen silahlarsa -elde edilen ve teorik olarak sınırsız olan enerji esas olarak hidrojen izotopları arasındaki etkileşimden geldiği için- genellikle “termonükleer bombalar” ya da “hidrojen bombaları” olarak adlandırılmaktadır (Singh & MacWhinney, 1989, ss. 28-32).

Soğuk Savaş sonrası dönemde 1990'lı yılların ilk yarısında İranlı liderler İran'ın gelişen askeri unsurlarını stratejik bağlamda avantaja çevirmek için yumuşak başlı caydırıcılık ve yumuşamaya dayalı güvenlik politikaları yürütmeye başlamıştır. 1990'lı yılların sonunda ise ABD'nin Orta Doğu'da askeri varlığını sürdürmesi, İsrail'in füze programlarını olgunlaştırması, Hindistan ve Pakistan'ın nükleer testler gerçekleştirmesi, İran'ın güvenlik stratejisini bölgesel yumuşama ve caydırıcılığa

dayalı daha açık bir ulusal güvenlik stratejisi izlemesini gerekli kılmıştır (Yıldırım, 2015, s. 342-354).

Bu yumuşama politikası sonrası İran önce yakın Körfez ülkeleriyle, sonrasında Orta Doğu ülkelerinin geri kalanı ile ilişkilerini normalleştirmeye çalışacaktır. Bu süreçte ABD'nin bölgede askeri gücünün artması, İran'ın da füze ve nükleer silahlanma isteğini artırmıştır. Bunun yanında askeri harcamalarını verimli kullanmada, ülkede yozlaşma problemleri ve iç bölünme gibi konularda birtakım sorunlar yaşamıştır ve Körfez Arap Ülkeleri İş Birliği Konseyi ve Arap güçlerinin birleşiminin dâhil olamamadan kaynaklanan problemlerle de boğuşmak zorunda kalmıştır (Cordesman, 2015, s. 9). ABD, Soğuk Savaş sonrası dönemde silah pazarında Doğu Avrupa Ülkeleri'ne silah tedarik ederek pazar sayısını arttırmış, Rusya'nın ise Soğuk Savaş sonrası dönemde geleneksel silah tedarikçilerinin silah alımında bir azalma meydana gelmiştir. Rusya, bu dönemde özellikle Orta Doğu ülkelerinden İran ve Suriye'ye silah tedarik etmiş ve Çin'e de silah satışlarını arttırmıştır (Klare, 1996, s. 857-874). SSCB'nin çözülmesinden sonra İran, Rusya Federasyonu'nun en yakın müttefiklerinden biri olmayı başarmıştır. Rusya İran'a gereken silahların birçoğuyla onu temin etmiştir. Bundan ziyade ABD tarafından dışlanmış edilen İran'ı diplomatik olarak da desteklemiştir. İran'a sadece silah satmakla yetinmeyen Rusya, nükleer reaktör ve diğer askeri donanım konusunda da destek sağlamış, İran'a denizaltıları satmayı da öngören modern silahları, ABD'nin yoğun tepkilerine rağmen tedarik etmişti (Freedman, 2001, s. 70).

George W. Bush'un İran'ı "şer eksenli" ne dâhil etmesinden sonra İran, kendi güvenlik politikasında ve silahlanma girişimlerinde farklı politikalar izlemeye başlamıştır. Caydırıcılığın en başından olduğu gibi yine de İran'ın temel felsefesi haline gelmesi, bununla beraber İran bölgede herhangi bir tehdit unsurundan, özellikle İsrail ve ABD'nin, nükleer tesislerine, kendi ülkesine ya da ulusal güvenliğine karşı gelebilecek herhangi bir potansiyel saldırıya karşı misilleme ile karşılık vereceği strateji ortaya koymuştur. İran'ın Soğuk Savaş sonrasında iki temel düşmanı olan Saddam Hüseyin ve Taliban rejiminin 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra devrilmesinin ardından artık yakın komşularından bir tehdit algısı endişesi azalmış ve Irak'ta Şii çoğunluğuna dayanan bir yönetimin gelmesi İran'ın Irak üzerinde daha da etkili olmasını sağlayabilirdi (Yıldırım, 2015, s. 347-349). Tüm bunlar da İran'ın hem

bölgedeki gücünü ve etkinliğini artırmış, hem de jeopolitik çıkarlarında ivme kazandırmıştır. Mevcut iki rakibin yok olması her ne kadar İran'ı mutlu etmiş olsa da her ikisinden daha güçlü ABD'nin bölgeye gelmesi de bir o kadar tedirgin etmiştir.

Tablo 3.1. Dünya Üzerindeki Nükleer Güçler SIPRI 2017 Verileri

Ülke	Hazır Nükleer Başlıklar	Diğer Nükleer Başlıklar	Toplam Envanter
ABD	1,750	4,700	6,450
Rusya	1,600	5,250	6,850
Birleşik Krallık	120	95	215
Fransa	280	20	300
Çin	—	280	280
Hindistan	—	130–140	130–140
Pakistan	—	140–150	140–150
İsrail	—	80	80
Kuzey Kore	—	(10–20)	(10–20)
Total	3,750	10,715	14,465

Kaynak: SIPRI, 2017

Yukarıdaki SIPRI verilerinden de görüldüğü üzere, Orta Doğu'da İsrail'in de 80 nükleer başlığa sahip olması, İran'ın da bu tehdide karşı nükleer güç kazanmak istemesinin ana nedenlerinden biridir. İran dış politikası basitçe şu mantıkla hareket etmektedir: Eğer nükleer silah kötüyse o zaman neden ABD'de var, iyiyse o zaman neden bizde olmasın.

İran'ın nükleer programına başlaması çok yeni olmayıp, bu işe ABD'nin desteğiyle 1960'ların başında başlanılmıştır. Fakat devrim sonrası, bu durum İran'ın aleyhinde değişmiştir. Aradan geçen seneler sonrası, İran'ın da 2001 sonrası bir adım geri atması ve 21 Ekim 2003'te AB üçlüsü ile Ek protokolü imzalamasına neden olur (Arı, 2004, s. 440-443). Fakat 2005'de İran'da iktidar değişimi İran dış politikasını da değiştirmiş oldu. Bu dönem başkanı, Ahmedinecad, NPT Anlaşmasında yer alan, her ülkenin barışçıl maksatlarla nükleer güç kazanma hukukunu ön plana geçiren bir politika izlemiştir.

Bugün strateji uzmanlarının da yaygın biçimde kabul ettiği bir iddiaya göre, İran, 1502000 km menziline 1000'den fazla füzeye sahiptir fakat bu füzelerinin çoğu, stratejik bir öneme sahip olan Hürmüz Boğazı'ndaki Batı ve Körfez ülkelerinden gelebilecek potansiyel tehdit içeren donanma gemilerine zarar verebilecek kapasitede değildir. Çünkü bu füzeler hareket eden nesneleri vurma kapasitesi ve isabet hassasiyeti küçük hedefleri vurmak için tasarlanmadığı için çok da etkili değildir. Bununla birlikte bu füzeler Körfez ülkelerinde önemli petrol tesislerini vurabilecek kapasitedir. Nitekim İran'ın önceki Savunma Bakanı Ali Shamkani, Körfez ülkelerinden İran'ın nükleer tesislerine gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı hava füze saldırısıyla karşılık verileceğini ifade etmiştir (Yıldırım, 2015, s. 348). Bu saldırının sadece ABD üslerine değil saldırılan ülkenin rafineri ve enerji santralleri gibi stratejik yerleri hedef alacağını, amacın ABD savunma sistemlerine çok sayıda ve peş peşe füzelerle saldırarak zor durumda bırakmak olduğunu ifade etmiştir (Guzansky & Shapir, 2015, s. 1-12). İran nükleer konusunda Nisan 2015'te P5+1 (ABD, Çin İngiltere, Rusya, Fransa ve Almanya) ile nükleer müzakerelerde çerçeve anlaşması sağlamıştır. Anlaşmanın ardından açıklanan bildiri, İran'ın on yıl boyunca uranyum zenginleştirmede kullanılan tesislerin üçte ikisinden fazlasını azaltacağını öngörmektedir. 30 Haziran'a kadar taslak metnin hazırlanacağı bu tarihten sonra belirlenen hedeflere ulaşırsa nihai anlaşmanın imzalanması beklenmektedir. Fakat İran'ın anlaşmaya sadık kalmazsa P5+1 tarafından yaptırımlara tekrar maruz kalacağı beklenmektedir. Ayrıca ABD'nin bu antlaşmadan ayrılma nedeni sadece nükleer program değil, aynı zamanda İran'ın oluşturduğu 1500 km menzilli füzelerdir (MacQueen, 2018, s. 212). Ortadoğu'daki İran nüfuzu nedeniyle bölgesel güvenlik konusunda öfkeli olan İsrail ve endişelerini bildiren Suudi Arabistan anlaşmanın İran'ın elini daha fazla güçlendireceğini öne sürüp anlaşmanın imzalanmaması konusunda ABD'ye yoğun baskı yapmıştır. İki ülkenin bundan sonraki süreçte de baskısını arttırması beklenmektedir (Yıldırım, 2015, s. 350). Nükleer silahlar aslında bir bakıma silah ve savaş kavramlarında devrim yaratmıştır. Çünkü daha önce tarihteki hiçbir silahla karşılaştırılamayacak bir tahrip gücüne ve etkiye sahiptir. Nükleer silahların meydana getirmiş olduğu asıl değişiklik, nükleer silahlarla savaş artık daha şiddetli hale gelmesinden ziyade şiddet açısından daha yoğun hale getirmiş olmasıdır. Dünyanın 4-5 yıl sürmesine alışık olduğu korkunç savaşlar artık birkaç

günde sona erecek seviyeye gelmiştir (Erdem, 2011, s. 99). “Silahsızlanma” deyimi, dar ve teknik anlamda; ulusların güvenlik arayışları içerisinde çatışma ve uyuşmazlıktan uzak, barış ve karşılıklı güvenliğin mantıksal bir denge konumuna kavuşturulması amacıyla akit devletlerin ülke topraklarında konuşlandırılmış mevcut silah sistemlerinde karşılıklı olarak sayısal ve niceliksel azatılımı veya bütünüyle ortadan kaldırılması faaliyetlerini içermektedir (Doğanalp, 2016, s. 18). Aynı biçimde silahsızlanma ya sadece belli bir bölgedeki devletler için söz konusu olur ya da tüm devletleri kapsamına alır. Bütün silahları içine alan, geniş kapsamlı silahsızlanmayı “genel ve tam silahsızlanma”; yalnız bir veya birkaç tür silahı kapsayan silahsızlanmayı ise “kısmi silahsızlanma” olarak belirtmiştir (Reshetnikova, 2008, s. 37).

Bu çerçevede uluslararası politikanın iki süper gücünün de konuyu ciddiye alması dolayısıyla 1 Temmuz 1968 yılında Washington, Londra ve Moskova’da imzaya açılan Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması (NPT) bu konuyla ilgili düzenlemeleri içeren bir girişim olarak ortaya çıkmıştır (Sönmezoğlu, 2000, s. 470). Bu anlaşma her beş yılda bir gözden geçirilir. ABD, Kennedy yönetimi sırasında bölgeye daha özen göstermiştir. Soğuk savaş döneminde ABD’nin bölgedeki nükleer bakışı kuramsallaşmıştır. Bu girişimler 1963 yılında “National Security Action Memorandum” (NSAM 231) ulusal güvenlik raporunun başlığı “Middle Eastern Nuclear Capabilities” olarak belirlenmiş ve Ortadoğu’nun nükleer kapasitesine dikkat çekilmiştir (Köysüren, 2008, s. 98).

Orta Doğu bölgesinde savaşların başlattığı istikrarsızlık, barış sürecine bu sürecin de nükleersizleşme sürecine etki ettiği zincirleme bir reaksiyon başlatmış oldu. Madrid Orta Doğu Barış Konferansında beş grup yaratılmıştı ki, bunlara da “Su Çalışma Grubu, Çevre Çalışma Grubu, Mülteci Çalışma Grubu, Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Çalışma Grubu ve Silahların Kontrolü ve Bölgesel Güvenlik Çalışma Grupları” dâhildi. Bu girişim bölgede silahsızlanma açısından önemli olsa da İran ve Suriye gibi ülkelerin davet edilmemesi sonucunda bölgeyi tam ele almadığı zayıf taraf olarak kalmıştır. Bunun neticesidir ki, bir sene sonra ABD ve Rusya daha çok katılımcı gelmesini teklif etmeye mecbur kalmıştır. Bu çerçevede AB’ye çağrıda bulunulmuş, bundan bir sene sonrada Avustralya, Kanada, Çin, Hindistan, Japonya, Türkiye ve Ukrayna ACRS çalışmaları için davet edilmiştir. Daha sonra BM’de davet

edilerek ACRS iyice genişlemiş ve bu katılımcılarla beraber ABD ile Rusya'nın öncülüğünde çalışmalar yürütülmüştür (Jentleson, 1996, s. 2-5).

Bu çalışmalara sonradan Türkiye de katılmış ve kendini Orta Doğu'dan uzak tutma politikasını ılımlı hale getirmiştir. ACRS çalışmalarının 1995 yılı sonlarında kesintiye uğramasında, sürece bölgedeki tüm ülkelerin dâhil edilememesinin yanı sıra, katılımcı bölge ülkelerinin arasında çıkan görüş ayrılıkları etkili olmuştur (Köysüren, 2008, s. 107). Bu görüş ayrılıkları özellikle İsrail ve Mısır'ın ACRS sürecinin işleyişindeki farklı tavırları nedeniyle ortaya çıkmıştır. Mısır; ACRS çalışmalarının, NPT ve IAEA'nın destekleriyle küresel bir girişim şeklinde, öncelikle nükleer silahların gündeme alınarak, Ortadoğu'da nükleer silahlardan arındırılmış bir bölge tesis edilmesi yönünde çabalara ağırlık vermesi taraftarıydı. İsrail ise; ACRS çalışmalarının küresel bir girişim şeklinde değil de bölgesel bir çalışma şeklinde öncelikle Güven Sağlayıcı Önlemler (Confidence Building Measures – CBMs) ve Güven ve Güvenlik Sağlayıcı Önlemler (Confidence and Security Building Measures – CSBMs) paketleri üzerinde durularak bölgede barış ortamının sağlanması yönünde bir çalışma düzeninin takip edilmesini istemekteydi. Ayrıca İsrail, nükleer silahlar konusunun bölgede bir barış ortamı kurulana kadar görüşmelerde öncelikli olarak tartışılmaması gerektiğini de savunmaktaydı (Jentleson, 1996, s. 15).

Ortadoğu'nun üzerinde bir türlü anlaşamadığı nükleer silahların, bölgedeki durumu hakkındaki en önemli girişim, 30 yılı aşkın bir süredir tüm uluslararası görüşmelerde vurgulanan ve bir türlü sonuçlanamamış, oldukça iddialı ve bir o kadar da zor bir girişim olan “Nükleer Silahlardan Arındırılmış Ortadoğu (Middle East Nuclear Weapon Free Zone – MENWFZ)” girişimidir. İlk olarak 1974 yılında İran ve Mısır'ın önderliğinde ortaya atılan teklif aynı yılın Aralık ayında BM Genel Kurulunda kabul edilerek, BM tarafından tüm bölge ülkelerinin nükleer silah üretme, edinme, test etme ve bu yöndeki diğer çalışmalardan kaçınmaları önerisinde bulunulmuştur (Köysüren, 2008, s. 108).

Tablo 3.2. MENWFZ ve MEZFWMD Projelerine Dâhil Olabilecek Muhtemel Aday Ülkelerin İlgili Anlaşmalardaki Durumları²

Ülke	NPT	BWC	CWC
Cezayir	1995	2001	1995
Bahreyn	1988	1988	1997
Cibuti	1996	-	Beklemede
Mısır	1981	Beklemede	-
İran	1970	1973	1997
Irak	1969	1991	-
İsrail	-	-	Beklemede
Ürdün	1970	1975	1997
Kuveyt	1989	1972	1997
Lübnan	1970	1975	-
Libya	1975	1982	2004
Moritanya	1993	-	1998
Fas	1970	2002	1995
Umman	1997	1992	1995
Filistin	-	-	-
Katar	1989	1975	1997
Suudi Arabistan	1988	1972	1996
Somali	1970	Beklemede	-
Sudan	1973	2003	1999
Suriye	1968	Beklemede	-
Tunus	1970	1973	1997
Birleşik Arap Emirlikleri (UAE)	1995	Beklemede	2000
Yemen	1979	1979	2000

Kaynak: Institute of Defense & Disarmament Studies, 2006

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere İsrail, NPT antlaşmalarının birine bile katılmayarak ya nükleer silaha sahip olduğunu ya da buna gerek duymadığını göstermiştir.

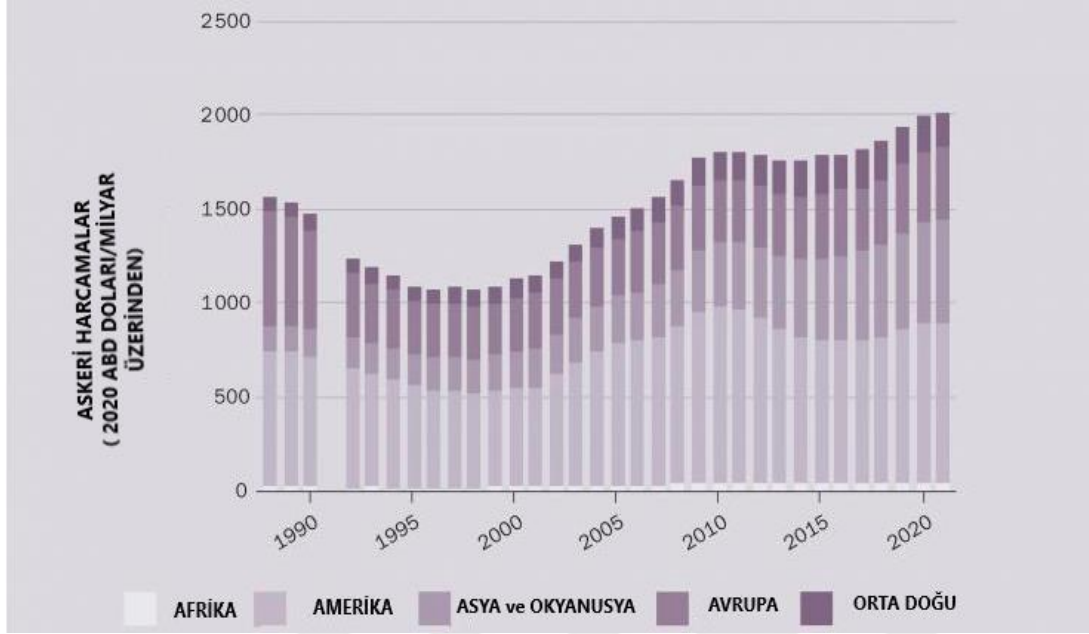
² Nükleer veya Tüm Kitle İmha Silahlarından Arındırılmış Ortadoğu Projelerine (MENWFZ ve MEZFWMD) dâhil olabilecek muhtemel aday ülkelerin kitle imha silahlarıyla alakalı yapmış olduğu anlaşmalarla ilgili durumlarını verilmektedir. Tarihler ülkelerin anlaşmayı onayladıkları tarih olup “Beklemede” ibaresi ülkelerin anlaşmayı imzaladıklarını fakat daha onaylamadıklarını göstermektedir. Bkz. (<http://www.idds.org/issNucProlifME.html>).

3.1.3 Orta Doğu ve Savunma Sanayisine Yönelim

Savunma sanayi, bir ülkenin barış ya da savaş döneminde kendisini dış tehditlerden koruma içgüdüleriyle aldığı teknolojik, askeri, ekonomik ve politik önlemlerin bir bütünüdür. Savunma sanayi genelde ekonomik ve teknolojik açıdan gelişmiş ülkelerde bulunmaktadır. Bu endüstriyle ülkenin belli bir oranda kendi kendine yeterli olması amaçlanmaktadır. Savunma sanayisinde yer alan firmalar ve görevleri çok kolay bir biçimde tanımlanabilirken, kavramsal ve pratik problemlerden dolayı tüm savunma sanayisini kapsayan detaylı bir analiz ve tanımlama yapılması zordur. Çünkü savunma sanayileri benzer temel özelliklere sahip birleşik ekonomik faaliyetlerin toplandığı karma bir yapıyı temsil etmektedir. Bundan ziyade, bu tesisler nerede kurulduğu gözetilmeksizin, diğer piyasalardan farklı olarak hükümete hizmet etmektedirler. Buradan da anlaşılabileceği üzere hükümet her zaman tek alıcı konumunda olmaktadır (Sezgin & Sezgin, 2018, s. 6).

Bu tezde ele alınan ülkeler uzun yıllar Osmanlı kontrolünde bulundukları için savunma sanayilerinin kökenleri de Osmanlı dönemine kadar uzanmaktadır. Orta Doğu'da savunma sanayisinin temeline bakıldığında zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme devrine dayandığı görülmektedir. Bu dönemde savunma esasen yerli üretime dayanmaktaydı. Örneğin, dönemin önemli harp araçları olan top ve savaş gemilerini üretmiş olan "Tophane-i Hümayun", İmparatorluk silah sanayiinin temelini oluşturmuştur. Bu tesis bir defada 1060 top döküm ve ayda 360 kg barut üretim kapasitesine kadar kendi üretim imkânlarını artırmayı başarmıştır. Ayrıca, savaş gemisi üretim kapasitesi ve teknolojik gelişim düzeyi de dönemin cazibe merkezi olan Avrupa ülkelerinin çok ilerisinde olmuştur. İnebahtı Savaşı'nda tamamen yok olan donanmanın, beş aylık kısa bir dönemde 200 gemiyi yeniden inşa etmesi, Osmanlı tersanelerinin üretim kapasitesinin boyutunu ortaya koymaktadır (Savunma Sanayimiz, erişim tarihi:25.05.2022, saat 18.13). Osmanlı Devleti, Avrupalılardan silahlanma ve savunma alanında bir şeyler öğrenmeyi ilk defa 1683 II. Viyana Kuşatması'ndaki başarısızlıktan hemen sonra düşünmeye başlamıştır. Bu düşünce ordunun modernleştirilmesi ve savunma sanayiinin geliştirilmesi ile son bulmaktadır (Ziylan, 1999, s. 1). Modern dönemde savunma sanayinin gelişmesi ülkelerin hem dışa bağımlılığını azaltmakta hem de dış ticaret hacmini artırmaktadır. Aşağıdaki tabloda, 1990-2020 dönemleri aralığında ülkelerin askeri harcamaları yansımaktadır.

Bu verilere göre Orta Doğu ülkelerinin harcamaları hem bölgesel olarak hem de küresel olarak artarak ilerlemiştir. Bu da Orta Doğu ülkelerinin savunma sanayiye ne denli dikkate aldığını göstermektedir.

Kaynak: SIPRI, 2022

Şekil 3.1. Dünya Askeri Harcamaları, 1988-2021

Savunma sanayinin geliştirilmesi için devletleri motive eden ya da devletleri silah üretmeye zorlayan bazı nedenler mevcuttur. Bunlara siyasi ve güvenlik nedeni, bağımsız ve kendine yeterli olabilmek isteği, silahlanma yarışı, ilerideki dönemlerde ekonomik nedenler ve bölgesel etkinlik olarak büyük ülkelerin uyguladığı silah ambargosu dâhildir (Sezgin & Sezgin, 2018, s. 10). Savunma sanayi alanının gelişmesi de doğrudan AR-GE çalışmalarına bağlı ilerlemektedir. Savunma sanayide her zaman devlet tek alıcı olduğu için piyasaya da müdahale imkânları fazladır. Bu müdahaleler piyasada küçük şirketlerin iflas etmesine, yerine büyük şirketlerin devlet desteği kazanmasına neden olur. Devletler bu sorunu telafi edebilmek için AR-GE çalışmalarına yatırım yapmaktadırlar. AR-GE çalışmaları da aynı zamanda teknolojik gelişmeler sağlayarak ülke ekonomisinin diğer yönlerinin de gelişmesine neden olur (Hartley, 2007, s. 1161). Orta Doğu ülkelerinden İsrail ve Türkiye dışında savunma AR-GE'sine yatırım yapıp savunma sanayiye kendi imkânlarıyla geliştirmeye çalışan devletler neredeyse yoktur. Geleneksel güvenlik anlayışının değişmesi ile devletler savunma sanayinin de ulusal bir biçimde ilerlemesi mi yoksa küresel ithalat yapılarak

ilerlemesi mi gerektiği sorusuna bir kez daha cevap arama gereksinimi duymuşlardır. Bu bağlamda Orta Doğu ÷lkelerinin silahlanmasında gör÷len dışa bağımlılık devletler üzerinde rahatsız edici bir etki yaratmamıştır (Garcia-Alonso & Levine, 2007, s. 943).

4 ORTA DOĞU'DA SİLAHLANMA POLİTİKALARI: MISIR, SUUDİ ARABİSTAN, IRAK VE SURİYE

4.1 Mısır

Coğrafi konumu açısından Mısır, Orta Doğu ve Afrika'nın en önemli ülkelerinden birisidir. Mısır'a, önem atfeden bu coğrafi konumu ona Afrika ile Orta Doğu ülkeleri arasında bir geçiş kapısı olma fırsatı vermektedir. Başka bir ifadeyle, Mısır, iki kıtayı (Afrika ve Asya) birleştiren bir kara köprüsü ya da deniz yollarını (Akdeniz ile Hint Okyanusu) birbirine bağlamış stratejik bir hat oluşturarak bölgede önemli yere sahiptir. Mısır'ın sınırları dâhilinde olan Süveyş Kanalı, petrol sevkiyatı açısından dünya genelinde temel güzergâhlardan birini oluşturmaktadır. Bu ikili konumundan dolayı Mısır, hem Afrika'da hem de Orta Doğu'daki çatışmalarda temel aktör olarak görülmektedir. Mısır, aynı zamanda eski bir medeniyetin devamı olarak bölgenin seçkin kültür merkezidir. Yine kalabalık bir nüfusa ve askeri güç açısından güçlü orduya sahip olan Mısır, bölgenin esas aktörlerinden biri olmayı hak etmektedir. Tüm bu özelliklerine göre, Mısır, kendi bölgesinde doğal bir lider olarak ortaya çıkmaktadır (Efegil, 2013, s. 21).

Herodot'a göre Mısır, Katarakt³ Bölgesi'nden ikiye ayrılan ve batıda Libya'ya, doğuda ise Asya'ya ait olmak üzere doğu-batı olarak bölünmüş ülkedir. Bu coğrafi tanımlardan kuzeyin "Delta" olarak nitelendirilmesi, güneyin ise "Vadi" olarak adlandırılması daha doğrudur. Bu türlü doğal bölünmüşlük Mısır'ın hem kültürel hem de tarihsel bağlamda modern döneme kadar renkli yapıda olmasını sağlamıştır. Mısır coğrafi olarak iki yönde gelişmiştir. Kuzey Bölge ya da Aşağı Mısır denilen bölgede nehrin Akdeniz'le buluştuğu nokta siyah topraklar açısından zengindir. Güney Bölge ya da Yukarı Mısır ise Asvan Barajı'ndan başkent Kahire'ye kadar uzanan ve tarım olarak çok verimli olmayan toprakları kapsamaktadır. Buradan da görüldüğü üzere doğa Mısır'ı iki ayrı coğrafyaya bölmüş ve iki renk yaratmıştır. Bunlardan birine Akdeniz Mısır'ı, bir diğerine ise Afrika Mısır'ı denmektedir. Doğanın yaratmış olduğu bu ikilem Mısır'ın tarihi ve içsel yapısına da derin etki etmiştir. Bu denli

³ Herodot'un yaşadığı senelerde Nil Nehri'nin kaynağı Asvan'a dayanmaktadır ki, şu anki günümüzde baraj olarak kullanılır. Bkz. Wainwright, G. A. (1953). Herodotus II, 28 on the Sources of the Nile. The Journal of Hellenic Studies, 73, 104-107.

farklar olmasına rağmen Nil Nehri, Mısır için hem birleştirici özelliğe sahip hem de bölge açısından hayati önem arz etmektedir (Hourani, 2003, s. 133).

Mısır Devleti'nin isminin kelime kökenine bakıldığı zaman (Mişr, halk dilinde Maşr), Sami kökenli bir kelime karşımıza çıkmaktadır. Avrupa dillerinde ise Mısır'ı ifade etmek için kullanılan Egypt ismi ise Yunanca kökenlidir. Eski Yunanlıların kaynaklarına göre bu ülke Egiptos olarak anılmıştır ki bu isim de Mısır'ın eski halkı olan Kıptilerle ilişkileri söz konusu olarak kullanılmıştır. İslam döneminde ise bu isim kısaltılarak kibt biçiminde kullanılmıştır (Darkot, 1977, s. 217). İslam döneminde yaygın kullanılan Mısır ismi ise, İbranilerin de kullandığı Mısrayim isminden türemiş olup Beni İsrail döneminden gelmektedir (Özer, 1987, s. 8). Şemsettin Sami'ye göre, eski Mısır halkı kendilerine Ham diye hitap etmektedir ki, Ham lafı Nuh'un evlatları anlamına gelmektedir. Bu da Kıpti sözlüğünde siyah insan anlamı vermektedir. Fakat bu siyah insan anlamındaki siyah rengi de Nuh'un ten renginden değil, Mısır'ın siyah topraklarından almıştır (Sami, 1996, s. 4293).

Mısır, büyük devletlerin hep uzak periferisi olduğu için bu ülke imparatorluklardan ayrılmak için ayaklanan Orta Doğu devletlerinin başında gelmektedir. Mısır tarihine baktığımızda, Bizans döneminde Hristiyan inançlı ülke, Arapların İslam'ı yayması döneminde buna direnç göstermemişler. Buna neden olarak Bizans dönemindeki idare etme sorunu görülebilir (Yavi & Yavi, 2001, ss. 132-135). Mısır'ın Hilafet sonrasında Fatımi İmparatorluğu'nun yönetimi altında olması dini açıdan da Bağdat dışında bir iktidarın oluşmasına neden olmuştur (Seyyid, 1995, s. 230). Osmanlı'da Yavuz Sultan Selim döneminde Mısır imparatorluk topraklarına katıldıktan hemen sonra, Mısır'da statükoyu koruyarak yavaş bir biçimde ülkenin değişimini hedeflemişlerdir. Bu yüzden de Mısır 1767'ye kadar Osmanlı Devleti'ne karşı tutum sergilememiştir (Ülker, 1994, s. 2). Bir sene sonrasında Osmanlı-Rusya savaşı çıktığında, Ali Bey bundan faydalanıp Mısır'ı bağımsız kılmak istemiştir (Uzunçarşılı, 1988, s. 429-434). Fakat bunu uzun bir süre başaramamıştır. 1841 yılında Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır valisi olmasından sonra Mısır üzerinde Osmanlı hâkimiyeti zayıflamış, İngiltere hâkimiyeti güçlenmiştir (Sinoue, 1997, s. 29-32). Mısır 1882'de fiilen İngiltere tarafından işgal edilerek, Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesinden sonra hukuki olarak da Osmanlı yönetiminden İngiliz mandasına geçmiştir (Kızıltoprak, 2010, s. 219). Bu işgal aynı zamanda Mısır'da milliyetçiliği de artırmış ve kısa zaman

geçtikten sonra Mısır, Birleşik Krallık mandası rejiminden de bağımsızlığını kazanarak, modern Mısır Arap Cumhuriyeti'ni kurmayı başarmıştır.

4.1.1 Mısır'ın II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemdeki konumu

II. Dünya Savaşı'nın bitmesinden hemen sonra İngiltere ile Mısır arasındaki anlaşmazlıklar daha da derinleşti. Ülkeler arasındaki anlaşmazlık, 1936'da imzalanan İngiliz-Mısır Antlaşması'yla Mısır'ın egemenlik haklarının kısıtlanmasına yol açtı (Eden & El-Nahas, 1952, s. 232). Mısır, İngiltere'nin manda yönetiminden kurtulmak istese de bu dönemde daha süper güç konumunu kaybetmemiş İngiltere, Süveyş Kanalı gibi uluslararası sisteme doğrudan etki eden kanalı kaybetmeyi göze alamamıştır. Bu durumda Mısır hükümeti kendi bağımsızlığını, tek taraflı bağımsızlığını ilan edemiyordu. Bu da toprak sahipleri ile iktidar arasında sorun yaratıyordu (Cleveland, 2008, s. 336). Bu yüzden halk protestolar yaparak, 1936 Antlaşması'nın feshedilmesini ve ülkenin bağımsızlık kazanmasını talep etmişlerdir. Ülkedeki gerilim Arap-İsrail Savaşları bağlamında bir müddet azalsa da savaş sonrasında Filistin'in topraklarının bir kısmının İsrail tarafından işgali Mısır'da halkı yeniden ayaklandırdı. Bu olaylardan sonra İngiltere, Fransa ve Türkiye ortak kararlar Orta Doğu Komutanlığı teklifi etmiştir. Fakat bu teklifi geri çeviren hükümet 1936 ve 1899 Antlaşmalarını hükümsüz sayan antlaşmayı onaylamıştır. Mısır'da alınan bu karar tüm Arap dünyasında büyük sevinç yaratmıştır (Arı, 2012, s. 188-189).

Ülkenin savaş kaybetmesi ordunun iktidara karşı ayaklanmasına neden oldu. Hür Subaylar Kral Faruk ve oğlunu tahttan uzaklaştırdılar. Bu darbe sonrasında, Osmanlı döneminden Mısır'ı yöneten Mehmet Ali Paşa Hanedanlığı resmen devlet yönetiminden gitmiş oldu (Goldschmidt ve Davidson, 2011, s. 351). Hür Subayları askeri darbe yapmak için motive eden şey milliyetçilik olmuştur. Mısır'daki tüm ayaklanmalara destek veren milli duygular, günümüz Mısır Cumhuriyeti'nin siyasi sisteminin oluşmasına da etki etmiştir (Arı, 2012, s. 189). Karpas'a göre (2013, s. 235), bu değer sistemi toplum ve siyaset anlayışına dayanmaktadır. Hür Subayların lideri General Necip'ti. Fakat tüm güç darbecilerin tekelinde toplanmıştı. Hür Subayların anayasa ve siyasi partileri aradan kaldırdı.

Rubin (1991, s. 535), Arap milliyetçiliğini tetikleyen fikrin Araplarda bir şeylerin Avrupalılardan daha zayıf olduğu düşüncesiyle ortaya çıkmıştır. Modern Batı

okullarında eğitim görmüş bazı Arap aydınları geri kalmışlıktan (al-tahalluf) kurtulmanın yollarını arayarak bundan kurtulmaya çalıştılar. Bundan kurtulmanın yolu asırlardır ekonomik, siyasi ve sosyolojik olarak dağılan milliyetçilik anlayışını güçlendirerek büyük Arap devleti kurmak ve tüm Arapların İslam dininin yayılma döneminde olduğu gibi geniş topraklara sahip olmasını temin etmekteydi (Pfaff, 1970, s. 162). Gelvin'e göre ise Arap milliyetçiliğinin yaranma nedeni bölgede oluşan güç boşluğudur. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması sürecinde bölgeye yerleşmeye çalışan Batılı güçler beraberinde batı düşüncelerini de getirdiler. Yine Gelvin'e göre bu olay 'siyasi sosyalleşme' olarak nitelendirilen ve toplumun güç istemesiyle açıklanan bir durumdur (Gelvin, 1994, s. 645-646).

1954'te Nasır iktidara geldikten hemen sonra darbeyi yapan Müslüman Kardeşleri Örgütü komutanlarından uzaklaştı (Mansfield, 2012, s. 347). Bu olay sonrasında halk arasında gücü zayıflayacağı için Nasır, İngiliz askerlerini ülkeden çıkarmakla millileştirme dönemine başlamış oldu. 1956'da İngiltere Mısır'ı tamamen terk etti. Devamında Nasır'ın Arap milliyetçiliği biraz daha genişleyerek sadece Arapları değil, Kuzey Afrika'nın da mazlum halklarını kapsayacak bir milliyetçiliğe dönüştü (Duman, 2010, s. 293). Nasır döneminde Mısır dış politikası dengeye odaklanmış ama aynı zamanda dönemin iki süper gücünden bağımsız olmayı da başarmıştı. Bu denge politikası pozitif denge olmayı hedeflese de negatif denge olarak literatürde yer edindi (Crabbs, 1975, s. 404). Nasır bunlardan farklı olarak, 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirme girişiminde bulunur. Doğu bloğuyla ilişkilerini geliştirmeye odaklanmış olan Mısır, Çekoslovakya ile silah ticareti antlaşması imzalıyor. Bu antlaşma sonrasında batı ülkeleri Mısır'ın rezervlerine yaptırım uygulayarak, dondurma kararı alırlar (Arı, 2012, s. 193-194). Bu gelişmelerin ardından Mısır hem ekonomik olarak güçlenmek hem de Arap dünyası liderliğine gele bilmek için Suriye ile konfederasyon kurmayı teklif etti (Demirtaş, 2014, s. 158-160). Nasır'a göre, Mısır'ın Suriye ile birleşmesi her iki devleti ileride karşı karşıya gelmekten koruyacak bir hamleydi. Nasır, karakteri dolayısıyla pragmatik bir insandı ve her şeyin devrimle düzeleceğine inanıyordu. Bu yüzden de Süveyş'in millileştirilmesi gibi Suriye ile ittifak da kamuoyunda desteklendi (Göçer ve Çınar, 2015, s. 60-62). Nasır 1958'te hayatında hiçbir defa gitmediği Suriye ile birleşme kararı aldı. Bu karardan sonra ülkelerin parlamento, bayrakları birleşti. Fakat askeri güç dengesinin bozulması, Mısır tarım

politikası ile Suriye'ninki uyuşmadığı için entegrasyon süreci sekteye uğradı. Suriye ordusunun askeri birlikleri 1961 yılında Mısırlı komutanlarına karşı isyan ederek Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin sonunu getirmişleridir (Cleveland, 2008, s. 351). Bu sürecin ardından ise İsrail ile yaşanan savaşlar Mısır ekonomisini kötü etkiledi. Ekonomik nedenler ve mağlup ülke başkanı olan Nasır iktidarı da kendi temelleri olan halk desteğini kaybetti. Nasır sonrasında uluslararası sistemin de değişmesiyle Mısır'ın Arap dünyası üzerindeki lider konumu da zayıflamış oldu. Sedat döneminde ise Nasır'ın tekeline olan gücün paylaşılması dönemi başladı ki, bu da Mısır'ın iç dinamiklerini de harekete geçiren nedenlerden sayılabilir (Arı, 2012, 199-201).

4.1.2 Mısır'ın siyasi durumu

1974 yılında Samuel Huntington'un “Üçüncü Dalga” olarak adlandırdığı demokratikleşme dönemi başladığı zaman Batı ülkeleri dışında sadece birkaç demokrasi mevcuttu (Huntington, 1984, s. 196-198). Sonraki 26 sene içerisinde ise üçüncü demokratikleşme dalgasıyla Doğu Avrupa, Latin Amerika, Doğu Asya ve Afrika'da 30'a yakın devlet daha demokrasiye geçmiştir. Ama bu demokrasi dalgası Arap dünyasına pek etki etmeyi başaramamıştır (Plattner & Diamond, 2002, s. 4-6). Bu demokratikleşme dalgasının başlangıcından günümüze kadar hatta Arap Baharı zamanı bile Arap ülkeleri demokratikleşme sürecinden etkilenmemiştir. Özellikle Mısır'ın dıştan gelen demokrasi dalgasına tepki vermemesi, ülkenin kendine has siyasi sisteminin varlığını ve bunun değişime uğramadığını göstermektedir (Bekaroğlu & Kurt, 2015, s. 3). Mısır'da çok partili sistem mevcut olmuş, demokratik ülkelerle ilişkilerini toparlamıştır. Ancak demokrasilerde diğer bir şart ise iktidarın barışçıl yöntemlerle el değişmesi, parlamentoda diğer partilerin de sesinin çıkmasıdır ki, bu da Mısır'da mevcut değildir (Przeworski, 1991, s. 67-70). Mısır başkanı, Mübarek 1981-2011 yılları arasında devlet başkanı olmuştur. Kendisinin de yönetmiş olduğu Ulusal Demokrat Parti (UDP), 2005'deki başarısızlığı dışında parlamentoda hep 80%'nin üzerinde koltuğa sahip olmuştur. 2010'daki parlamento seçimlerinde Vafd Partisi ve İhvan-ı Müslimin (Müslüman Kardeşler) ilk turda tüm sandalyeleri kaptırınca, ikinci tur seçimlere kalmışlardır (Bekaroğlu & Kurt, 2015, s. 4-5). Bu olay Mısır'da muhalefetin tamamen ortadan kalkmasına neden olmuştur. Mübarek her ne kadar siyasi demokratikleşmenin önünde engel olsa da ekonomik liberalleşmeyi de

bir o kadar desteklemiştir. Ekonomik liberalleşme de beraberinde demokratikleşmeye neden olmaktadır. Aslında bu tür tezat yaşanan durumlar toplumun ayaklanmasının önünü kesmek için kullanılan araçlardan biridir (Kassem, 2006, s. 130). Sonuç olarak otoriter rejimler, tamamen toplumun gücünü kaybetmeyi göze almaktan korkarlar. Bu yüzden de zaman zaman böyle açılımlara giderler, ama bu açılımların dozunu da kaçırmamaya çalışırlar. Bir tür hayatta kalma stratejisi Mübarek tarafından çok iyi kullanılmıştır (Machiavelli, & Atkinson, 2008, s. 37).

Mısır'da parlamento seçimleri döneminde esasında yedi büyük parti seçimlerde oy almak için müdahale ediyor. Aşağıdaki tablodan görüldüğü üzere Mısır'da 2011-2012 seçimlerinde Müslüman Kardeşlerinin kurduğu Hürriyet ve Adalet Partisi diğer İslamcı partilerle birlikte parlamentonun %70'ne kadarına sahip olmuştur (Yaşar, 2012, s. 70). Listede kendisinden sonra gelen Nur Partisi her ne kadar daha ılımlı bir yaklaşımı savunmuş olsa da önemli kararlarda Müslüman Kardeşleri desteklemişlerdir (Öztürk, 2018, s. 173).

Tablo 4.1. Mısır 2011-2012 Parlamento Seçim Sonuçları

Partiler	Vekil Sayısı	Oy Yüzdesi
Hürriyet ve Adalet Partisi	235	47,2
Nur Partisi	121	24,3
Yeni Vafd Partisi	38	7,6
Mısır Bloğu	34	6,8
El Vasat Partisi	10	2
Reform ve Kalkınma Partisi	9	1,8
Devrime Devam Partisi	7	1,4
Diğer Partiler	18	3,6
Bağımsızlar	26	5,2

Kaynak: Yaşar, 2012

İhvan, iktidara geldiğinde ABD tarafından da desteklenmekteydi. ABD'nin İhvan'dan beklentisi, Mısır'da serbest piyasa kurallarına uygun ekonomi kurmak, İran'ın Irak'ta artan nüfuzunu dengelemektir (Boztemur, 2011, s. 68).

Tablo 4.2. Mısır 2015 Parlamento Seçim Sonuçları

Partiler	Vekil Sayısı	Oy Yüzdesi
Bağımsız Mısırlılar Partisi	65	10.9
Ulusun Geleceği Partisi	53	8.89
Yeni Vafd Partisi	35	5.87
Vatanı Savunanlar Partisi	18	3
Kongre Partisi	13	2.18
Nur Partisi	12	2.01
Muhafazakar Parti	11	1.84
Diğer Partiler	64	10.73
Bağımsızlar	325	54.53

Kaynak: Rashwan, 2015

Yukarıdaki sonuçlardan görüldüğü üzere, Arap Baharı sonrasında Mısır’da İhvan oy kaybetmiş ve bir diğer önemli mesele ise bağımsız katılımcılar parlamentonun yarısından fazlasına sahip olmayı başarmıştır.

Tablo 4.3. Mısır 2020 Parlamento Seçim Sonuçları

Partiler	Vekil Sayısı	Oy Yüzdesi
Ulusun Geleceği Partisi	316	53.02
Cumhuriyet Halk Partisi	50	8.38
Yeni Vafd Partisi	26	4.36
Vatanı Savunanlar Partisi	23	3.85
Çağdaş Mısır Partisi	11	1.84
Reform ve Kalkınma Partisi	9	1.51
Nur Partisi	7	1.17
Diğer Partiler	30	5.03
Bağımsızlar	124	20.8

Kaynak: Mourad, 2020

Arap Baharı sonrasında Mısır’da yapılmış olan son üç parlamento seçimini incelediğimizde Müslüman Kardeşler Örgütü’nün gücünün parlamentoda her geçen seçimde azaldığını görmekteyiz. Üç seçimde değişmeyen şeylerden biri Yeni Vafd Partisi’nin mecliste hep yakın oy alarak temsil edilmesidir. Bu denli içsel değişime uğrayan ülkede Yeni Vafd Partisi’nin yakın oylar alması, aslında Nasır dönemindeki gibi halkın İslamcı partilerden daha çok bölgesel politikalar izleyen partiye ihtiyaç duymasındır. Bu da Mısır halkının 2011 anayasa seçiminde Müslüman Kardeşler’in tasarısına %50’nin altında oy vermesiyle aslında Mısır’da toplumun İslamcı akımları desteklemediğini göstermişti. Sonraki dönemde de halkın seçimlerde seküler partilere oy vermesi de bu kanıyı pekiştirmiş oldu (Yaşar, 2012, s. 73). Ayrıca Arap Baharı

sonrasında ülkede bağımsız milletvekili adaylarının sayısının partilerin aldığı oyu geçmesi, Mısır'da bu dönemde toplumsal olarak halkın arayış içerisinde olmasını göstermektedir. Aynı zamanda bağımsız adayların çokluğu geçiş dönemindeki demokrasilerde iktidar parti tarafından kullanılmaya açık bir araç haline gelirler (Szmolka, 2015, s. 84).

4.1.3 Mısır'ın iç dinamikleri

Mısır bölgenin diğer ülkeleri gibi iç dinamikleri karışık olan ülkedir. Birçok imparatorluk, din ve kültüre ev sahipliği yaptığı için toplumsal yapısı çok değişmiş ve kendine özgü hal almıştır. Bir önceki bölümde bahsettiğimiz gibi Mısır toplumsal yapısı hızla değişiyor. Bu da iç dinamiklerde diğer ülkelerdeki gibi milliyetçi ve dini yapılanmalara neden olmaktadır. Mısır'da en önemli yapı Müslüman Kardeşler örgütüdür (Arı & Koç, 2014, s. 225-232). Bölgeye ilişkin yapılan oryantalist çalışmalarda Müslüman Kardeşler, terör örgütü sınıflandırmasına dâhil edilmektedir (Katz, 2004, s. 19). Fakat rejimlere karşı yürütülen sivil hareketler üzerinden ele alındığı çalışmalarda ise, Müslüman Kardeşler bir Sivil Toplum Örgütü (STK) olarak nitelendirilmektedir (Aly, 2007, s. 321-330). Dolayısıyla Müslüman Kardeşler örgütünün aslında ne olması ideolojik bakış açısına göre değişmektedir. STK'da terör örgütü kavramı da literatürde birçok kez teyit edilmeye çalışılsa da tüm yapısal kavramlarda olduğu gibi onlar da dinamiklere bağlı olarak değişim göstermektedir. STK'lar kâr amacı gütmeyen örgütler olup uluslararası toplumdan oluşur (Aslan, 2010, s. 196-197). Aynı zamanda terör kavramı da hukuksal ya da siyasal olarak net bir açıklamaya tabi tutulamaz. Wellman'a göre terörizm bir korku yayma aracıdır. Bir şeyin terör olması için politik amacın olması, korkunun yayılması hedeflenmeli ve bu devamlı tekrar edilmelidir (Wellman, 1979, s. 250). Bu bağlamda bakacak olursak, Müslüman Kardeşler terör örgütü ya da STK gibi varoluş sergileyip iktidarı kazanmışlardır. İktidara geldikten sonra da meşru hükümet olmuşlardır. Bu tür örgütlerin iktidarı kontrol altına alarak meşrulaştırma süreci Hizbullah'ın Lübnan'da 2006 Savaşı sonrasındaki döneme kadar eskiye dayanmaktadır (Sedgwick, 2010, s. 261). Müslüman Kardeşler Örgütü tarihsel olarak çok daha eski dönemden gelse de politika alanında çok istikrarını koruyamadı. Kurucu lideri Hasan el-Benna Müslüman Kardeşleri, kendisini ayrıca bir din değil, İslam dininin yayılmasında bir araç olarak

görmektedir (Ganim, 2012, s. 304-307). Hasan el-Benna'nın öğretileriyle bağdaştırdığımızda hareketin aslında şiddete başvurmada, uyum içerisinde iktidara gelme ve İslam dinini yayma hedefleri görülmektedir (Abed-Kotob, 1995, s. 324-328). Müslüman Kardeşler Örgütü'nün fikri İbn-i Teymiyye'ye kadar geriye dayanmaktadır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra çıkmış bazı olaylar (Cemel Vak'ası, Hariciler'in ortaya çıkması) İslam dininde mezhepsel bölünmelere neden olmuştur (Dursun, 1993, s. 320-321). Bu mezhepsel bölünmeler zaman zaman Batı'da doğan felsefi düşünce akımlarından da etkilenerek kendi içlerinde modernizasyon sürecine girmişlerdir. İbn-i Teymiyye'nin fikirleri de bu akıma maruz kalarak değişmiş ve İslamcılık olarak literatüre girmiştir (Hamid, 2014, s. 8). Teymiyye sonrasında, Cemaleddin Afgani teşkilat liderliğini üstleniyor. Afgani birçok ülke gezerek, İslam ile Batı'yı kıyaslamış ve Müslüman Kardeşler lideri olan Hasan el-Benna'ya da etki etmeyi başarmıştır (Kayalı, 2016, s. 86-87). Afgani döneminde İngiltere merkezli locaları kendisine tehdit olarak gördüğü için Urvetü'l-Vüska isimli dergi yayınlamaya başlamıştır. Urvetü'l-Vüska "kopmayan ip" anlamına gelmektedir (Esen, 2008, s. 268-270).

Afgani'nin söylem analizlerinden alınan üç temel yaklaşım mevcuttur:

- 1) Herkes kendini koruma tedbirlerini kendisi almalı,
- 2) İffet, nefis ve şeref duygusunun insana has olması,
- 3) Hükümetin gücüyle beraber hep hakkın yanında olmasıdır (Karaman, 2012, s. 461-464).

Bu üç bakış açısı, Afgani'den sonra El-Benna'ya da etki etmiştir. Afgani sonrasındakiler zamanla Teymiyye'nin düşüncelerine dönmeye başlamışlardır. Hasan El-Benna ise Mısır'da doğmuş ve büyümüştür (Gânim, 1997, s. 306-308). Hasan ElBenna'nın aşağıdaki söyleminden, bakış açısını anlayabiliyoruz: "Sömürgecilerin mahallesinde baştan ayağa yabancılar lüks içinde yaşıyorken bunun karşısında kalan Arapların evleri ise eski ve bakımsızdı. Arapların kaldığı bütün güzel cadde ve sokaklarda yalnızca bu ekonomik sömürgecilerin levhaları yer alıyordu." (Gânim, 1997, s. 145).

Hareket'in bazı kurucuları, kendi hedeflerini topluma şöyle bir üslupla benimsetmişlerdir:

“Bizim idealimiz Allah, önderimiz Peygamber, anayasamız Kur’an’dır. İslam ümmetinin Allah’ın emirlerine boyun eğen bir millet olmasını istiyoruz. Bu da ancak Müslümanların Allah’ı bilmeleriyle ve kalplerinin ona bağlanmasıyla mümkün olacaktır. Allah’ın lider seçmediği birisini lider edinip onun için haykırmayı onun da bizim için bunu yapmasını istemeyiz. Allah’ı tanımanın Peygamberin liderliğini kabul ettirmenin ve Kur’an’ı dünya yüzüne hâkim kılmanın yolu cihattır. Bu uğurda hayatlarını feda etmek için hazır olan Müslüman Kardeşler için şehit olmak, ebedi saadet ve nimetlerle gerçek hayata geçiş için bir vesiledir. Hiçbir zaman sessiz kalmayacağız. Kur’an’ın yeryüzünde etkin bir anayasa olduğunu görünceye dek mücadele etmeye devam edeceğiz. Bu hedef için yaşayacağız ve öleceğiz.” (El-Benna, 2013, s. 28-30).

Bu anlatılardan da görüldüğü üzere Müslüman Kardeşlerin amacı İslam’ı yayarak, devlet kurmak ve sömürgeci düzeye karşı savaş başlatmak olmuştur. Mısır iç dinamikleri de hareketin kurulduğu dönemde böyle bir ihtiyaç içerisindeydi. Fakat zamanla devletin iç dinamikleri ve bölgesel sorunların düzeyi değişti. Bunlar da Mısır’da Müslüman Kardeşlerin iktidar tabanını zayıflattı.

4.1.4 Mısır’ın askeri yapısı

Orta Doğu coğrafyası 2010 yılından itibaren hızlı bir değişim göstermiştir. Toplumsal hareketler önem kazanmaya başladıktan sonra ordunun da bölgesel olarak bu sürecin parçası olması inkâr edilemez. Bölgenin sömürgecilik sonrası dönemde değişimini hızlandıran ana nedenlerden biri de ordudur. Fakat bu dönemde yönetim neopatrimonyal (babadan oğula) düzeyde ilerlemiş ve siyasi taleplerin orduya yansması askeri elitleri oluşturmuştur (Claham, 1985, s. 139-150). Mısır ordusu 1952’den ülke hayatında önemli rol üstlenmiştir. Bu dönemde ordu ya devrim yapmış ya statükoyu koruyacak bir şekilde siyasete karışmıştır. Ordunun, Mısır hayatında yaptığı üç esas olay mevcuttur. Sömürge döneminin bitimiyle Mısır’da yeni devlet kurmaya çalışan ordu, aynı zamanda İsrail tehdidi ve ordu içerisinde yayılmış yolsuzlukla da mücadele etmekteydi. Bu etkenlerin kısa sürede halledilememesi 1952’de askeri darbeye neden olmuştur. İkinci örnek ise Hür Subayların kurmuş olduğu düzenin sarsılmasıdır. Kralı tahtından indiren alt kademeli subaylar bunu sosyalizme dayatsalar da sonradan bu ideolojik altyapı Arap milletçiliğine dönüştü. Altmış sene bu ideolojiye tutunarak varlığını koruyan yapı 2011’de başlayan ayaklanmalarla sarsıldı. Mübarek’in devrilmesine kadar artan ayaklanmalar, Mısır’ın iç dinamikleri ve ordunun dayanağı da değişti. Üçüncü aktif dönem ise, ordunun siyasete açık müdahalesi dönemi olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde ordu Sisi

liderliğinde Muhammed Mursi'nin iktidarına son vermiştir (Moussa, 2017, s. 77-79). Stephan ve Chenoweth'e göre ayaklanmaların hacmi büyük ve yöntemi şiddet içermiyorsa o zaman ordu, hükümetten yana değil değişimden yana olmaktadır. Barışçıl yöntemler kullanan halk silahlı kuvvetleri doğrudan tehdit etmediği için ordu halkı destekler. Bu da iktidarın halk ayaklanmasını bastırma kapasitesini sıfıra indirir (Stephan & Chenoweth, 2008, s. 12-14). Diğer bir yaklaşıma göre ise ordunun hangi pozisyonda olacağına mali durum neden olur (Mesquita & Smith, 2012, s. 21). Eva Bellin'e göre dört etken ordunun atacağı adımı etkiliyor: Mali yapı, uluslararası destek, ordunun kurumsallaşma derecesi ve muhalif hareketlerin niceliği ve niteliği. İlk iki etken rejimin güç kapasitesini, son ikisi ise rejimin müdahale isteğini etkiler. Mali yapı bozulunca askeri güç siyasi gücün kontrolünden çıkar. Ordunun kurumsallaşma derecesi ne kadar iyiye müdahale ihtimali de o kadar düşüktür. Aynı zamanda uluslararası desteği kazanan taraf kendini daha meşru hisseder. Muhalefetin gücü ve ideolojik dayanağın olmaması da ordunun müdahalesini düşürmektedir. Yine Bellin'e göre, unsurlardaki gelişmeler rejim değişimine neden olan güçlerinin "istek ve kapasitesi"ni etkilemektedir (Bellin, 2012, s. 129). Mısır ordusu da bu yaklaşımlar bağlamında yukarıda da belirtildiği gibi farklı dönemlerde farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Bazen iktidarı savunmuş, bazen de darbe girişimlerinde bulunmuştur. Bu konjonktürü ilk kullanan kişi de Nasır'dır. General Necip'e karşı orduyu kullanarak, karizmatik bir lideri ordudan tasfiye etmiştir. Aslında ise, Necip çoğulcu demokrasi taraftarı bir kimse idi. Özellikle ordunun da siyasetten uzak durmasını destekliyordu (Vatikiotis, 1991, s. 384). Nasır ise iktidarı kazanana kadar da kazandıktan sonra da orduyu elinde tutmuş ve önemli görevlere de ordudan kişileri atamıştır. Nasır iktidarı boyunca asker kökenli bakanların oranı %32'den %65'e yükselmiştir (Baker, 1978, s. 48-54). Bürokrasi alanında da askeri kökenli insanların sayısı artmıştır (Abdel-Malek, 1967, s. 73). Bu politikalar ordunun Nasır yönetiminde kurumsallaşmasına neden oldu. Nasır sonrasında Sedat'ın ikinci kez de iktidarı kazanması ordunun kurumsallaşması sonucudur. Fakat Sedat döneminde ordu Nasır zamanından farklı olarak ABD desteğini de arkasına almıştır (Zaki, 1994, s. 17). Sedat ordu ile bağına 'Ekmek İsyanları' vasıtasıyla ilk kez test etmiştir. Ekonomik liberalleşmeye karşı ayaklanan halkı bastırmak için ordudan yardım istemiş ve ordu da halkı bastırmıştır. İkinci deneme ise Camp David Sözleşmesi'dir. İsrail'in varlığını

tanımayı kabul eden bu antlaşma her ne kadar orduyu rahatsız etse de Sedat'ı desteklemekten vazgeçmemişlerdir (Hopwood, 1993, s. 58-64). Mübarek döneminde ise liberalleşme süreci daha da hızlanmış fakat ordu bu süreçte karşıt tutum sergilememiştir. 1980'lerde Mısır'da siyasi örgütlerin ve partilerin sayında artış görülmüş ve yargıyı denetleyen bir yapı oluşmaya başlamıştır. Bu gelişmeler demokratikleşme görünümü verse de 10 sene sonra yeniden keyfi olarak bazı örgütlerin kapatılması demokratikleşme sürecini sekteye uğratmıştır (Bekaroğlu & Kurt, 2015, s. 15). 1995'te İhvan mensuplarının hapsinden sonra Mübarek'in otoriter bir yapıya geçiş yaptığını halka gösterdi. İhvan harekâtı da bu zamandan sonra iktidarı kazanmak için çalıştı. Tüm bu olaylar ve Sedat döneminden farklı olarak, 2005'te ABD'nin 'Büyük Orta Doğu' projesiyle dış desteğini de kaybeden Mübarek birkaç sene sonra da iktidarı kaybetti (Thabet, 2006, s. 20). Arap Baharı ve 2013 Darbesi'nin nedeni ordunun 1952'den beri kazanmış olduğu imtiyazlardır. 1952'de "Hür Subaylar Darbesi" ile Mısır'da otorite kurulmuş ve askerler politikayı büyük ölçüde yönetmişlerdir. Sedat ve Mübarek dönemlerindeki liberalleşme dalgaları da elitlerin gücünü kıramamıştır. Tersine ordu elitleri iri holding sahiplerine dönüşmüştür. Ordu her ne kadar siyasi rejimi korusa da etkenler içerisinde en bağımsız da yine o olarak kalmıştır (Bekaroğlu & Kurt, 2015, s. 24).

4.1.5 Mısır'ın ekonomik yapısı

Mısır'ın ekonomisi, Arap ülkelerinin arasında en büyük ekonomilerden biridir. Suudi Arabistan'dan sonra en büyük ikinci ekonomi konumundadır. Öyle ki Mısır ekonomisinin modern zamanlarda özellikle Orta Doğu siyaseti ve ekonomisinde merkezi bir rol üstlendiği görülmektedir. Bölgede yaşanan Arap Baharı, bölge liderleri ve hükümetlerinin değişiminde kısa sürede domino etkisi oluşturmuştur. Tunus'ta başlayan değişim dalgası kısa sürede Mısır'a da sıçramıştır. Protesto gösterilerinin bir sonucu olarak, 11 Şubat 2011'de Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek görevi bırakmıştır. Bölgede yaşanan diğer lider ve yönetim değişimler beraberinde ekonomik bağlamda da yeni bir dönemin başlangıcı sayılmaktadır. Mısır'da yaşanan ekonomik gelişmelerin bölgede de önemli etkiler yarattığı ve bu etkilerle Orta Doğu'nun şekillendiği açıktır (Öztürkler, 2012, s. 51).

Mısır'da meydana gelen protestoların temelinde ekonomik koşullarda önemli bir yer tutmaktadır. Mısır halklarının protesto ve meydanlara çıkışları 150 yıl öncesine dayanmaktadır. Dolayısıyla, Mısır'ın ekonomisi ele alınırken sömürge olduğu yıllara da bakmakta fayda vardır (Kızıltoprak, 2021: çevrimiçi kaynak). Mısır'ın ve ekonomisinin önemli dönüm noktalarından biri hiç şüphesiz Süveyş Kanalı'nın 1869 yılında inşa edilmesi ve ulaşımına açılması olmuştur. Süveyş Kanalı, Avrupa ve Asya'nın birleşim noktasında bir su yolu olarak 1869 yılında tamamlanmış ve Akdeniz ve Kızıldeniz arasında bir bağlantı noktası oluşturmuştur. Bu su yolu projesi için başta Fransa olmak kaydıyla Avrupalı ülkeler ve Mısır finansman sağlamıştır (Varble, 2003, s. 11). 1882 yılına gelindiğinde kanal, İngilizler tarafından işgal edilmiş ve uzun sürede bölgede varlığını sürdürmüştür. Bu da ekonomik ve siyasal sorunların ve buna bağlı protesto gösterilerinin yapılmasına sebep olmuştur. Nitekim 1954 yılında yapılan anlaşmaya kadar da Mısır'da özellikle Süveyş kanalında İngiliz Hâkimiyeti sürmüştür. 1954 tarihli Süveyş Kanalı üst anlaşması, Mısır'ın 1882'den bu yana ilk kez yabancı birliklerin varlığından kurtarılması, elde edilmesini temsil etmekteydi (Selak, 1955, s. 488). 1950'lerin ortalarında Cemal Abdul Nasır, Soğuk Savaş döneminin iki büyük gücü olan SSCB ile ABD arasındaki rekabeti Mısır'ın avantajına kullanmaktadır. Eisenhower ve Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, Şubat 1955'te kurduğu Bağdat Paketi da Sovyetlerin Orta Doğu'ya yayılmasını ve nüfuz etmesini engellemek amacı taşıyordu. Bu süreçte, Eisenhower yönetimi, Dünya Bankası'nın Asvan'daki yüksek barajın finansmanını güvence altına almasına yardımcı olmak için Mısır'a borç para verme sözü vermişti. İkili politika yürüten Nasır, Sovyetler Birliği'ne karşı ABD'yi oyuna getirmeye çalışmış ve Sovyetlerin barajı finanse etmeye hazır olduğunu ima etmiştir. Bunun sonucu olarak da Mısır, Sovyet bloğu ülkeleriyle avantajlı silah anlaşmaları yapmıştır. Anlaşmalar bağlamında kazançlı olan Nasır Hükümeti, Asvan Barajı için taahhüt edilen finans desteğini kaybetmiştir (Walker, 1996, s. 996). Siyasi bağlamda bakıldığında, önceki bölümlerde de belirtildiği gibi 1952 yılında Cemal Abdül Nasır ve Enver Sedat'ın liderliğinde başlayan Hür Subaylar Hareketi, Müslüman Kardeşlerin de desteğini alarak ülkeyi yönetmeye başlamış ve yeni bir sosyalist döneme kapı açmıştır. Bu noktada yine eklemekte fayda var ki, Mısır'ın Filistin konusunda Arap ülkeleri liderliği konumundaki çabaları ekonomisi üzerinde olumsuz etkilere sebep olmuştur. Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesiyle

birlikte ekonomik avantajın yüksek olduğu bu sosyalist dönem ivme kazanmıştır. 1967 yılında yaşanan Arap-İsrail Savaşı'nda (6 Gün Savaşları), Mısır'ın İsrail karşısında aldığı ağır yenilgiye bağlı olarak ekonomik sorunlar artmış ve sosyalist dönem son bulmuştur. Bunu takip eden yıllarda, Mısır'ın özellikle ekonomik açıdan bir arayışta olduğu ve ABD ile yakınlaştığı görülmektedir. Bu yakınlaşma ile birlikte, Arap ülkeleriyle ilişkileri kötüleşen Mısır, İsrail ile barış anlaşması imzalamıştır (Yazıcıoğlu & Asal, 2021, s. 225). Bu önemli gelişmelerin yanında bölgedeki teröre karşı savaş ve İslam/Arap milliyetçiliğini, Batı egemenliği karşısında birlikte tutan siyasi İslam doktrini de sosyal, politik ve ekonomik gelişmelerde önemli rol oynamıştır. Bu bilgiler ışığında, Mısır'ın bu tezde neden örnek ülke olarak alındığı sadece politik sebeplerden değil aynı zamanda ekonomik sebeplerden de dolaydır. Mısır, Orta Doğu'nun gelişmekte olan en büyük ülkelerden biri olması ve jeopolitik güçlerin büyük rol oynadığı önemli bir bölgede yer alması nedeniyle önemli bir vaka olarak değerlendirilmektedir (Jamal & Milner, 2013, s. 6). Mısır, aynı zamanda Nasır döneminde Orta Doğu'da Arap milletçiliğinin başını çekmekteydi. Bu yüzden de Suudi Arabistan gibi monarşi yönetimleriyle rekabet haline girmişti. Bu jeopolitik çekişme o kadar büyüyor ki, rejimlerin kendilerinin güvenliğini sağlayabilmeleri için komşu ülkelerdeki çatışmalarda her iki ülke aktif rol almaya başlıyor. Yemen iç savaşında cumhuriyet ve monarşik rejimlerin savaşının yaşandığı görülmektedir. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın çeşitli ülkelerinde bu satranç devam etmiştir. Mısır, Suudi Arabistan'ı Kuzey Yemen'de çevreleyemediği için Suriye ile birleşip, Irak'ı da yanına almaya çalışmıştır. Suudi Arabistan bu süreçte daha sakin dış politika izlemiş ve Camp David Anlaşması'nı diplomatik araç olarak kullanarak Nasır'ın Suriye, Irak gibi ülkelerde karizmasını yok etme yoluna girmiştir (Gerges, 1995, s. 293).

Mısır; Afrika Bölgesi'nde üçüncü, dünya ekonomileri arasında ise 42. sırada yer almaktadır. 2000 yılından önce Mısır oldukça yüksek derecede merkezi bir ekonomik yapıya sahipti, 2000 yılından sonrasında ise bir takım yapısal reformlar yapmışlardır. Bu yapısal reformların bazıları: Para politikaları, vergilendirme, özelleştirme ve yeni iş mevzuatlarıdır. Reformlarda ve uygulanmasında kazanılan ivme, Mısır'ın daha pazar odaklı bir ekonomiye doğru ilerlemesine yardımcı olmuştur (Kolayihracat, 2022).

Mısır'da kişi başına düşen GSYİH, 2019 yılında 302.335 milyar dolar, 2020 yılında 363.245 milyar dolar ve 2021 yılında ise 396.328 milyar dolardır. Bu gelirlerden

hareketle orta gelirli bir ülke olduğu söylenebilmektedir. Tablo 13’te satın alma gücü paritesinin 2020 verilerine göre, 12.282.443 olduğu görülmektedir (IMF, 2021, çevrimiçi kaynak).

Tablo 4.4. Mısır’ın Ekonomik Verileri: 2019, 2020, 2021

	Birim	Ölçek	2019	2020	2021
GSYİH (sabit fiyatlar)	Yüzde değişimi		5.558	3.570	3.333
GSYİH (cari fiyatlar)	ABD doları	Milyar	302.335	362.345	396.328
GSYİH (cari fiyatlar)	Satın alma gücü paritesi (uluslararası dolar)	Milyar	1.230.730	1.290.024	1.381.057
GSYİH (sabit fiyatlar)	Satın alma gücü paritesi (2017 uluslararası dolar)	Birim	11.940.246	12.123.994	12,282.443
GSYİH (cari fiyatlar)	ABD doları	Birim	3.056.975	3.600.839	3.851.746
Toplam yatırım	GSYİH yüzdesi		17.993	13.775	15.986

Kaynak: IMF, 2021

Mısır’ın ithalat ve ihracat oranlarındaki 3 yıllık değişim aşağıdaki tablodan da görülmektedir ve özellikle 2019 ve 2021 yılları arasında bir gerileme yaşanmıştır. Bu gerilemenin altında yatan sebep tüm dünyayı etkileyen Covid-19 virüsü ve virüsün dünya tedarik zinciri üzerindeki etkileridir. Mısır’ın başlıca ticaret ortakları Çin, Almanya, İtalya, Suudi Arabistan, ABD’dir. İhracat yaptığı ürünlerin başında mineral yakıtlar, inci ve değerli taşlar, elektrikli-elektronik aletler, plastik ve mamulleri gelirken, ithalat kalemlerini mineral yakıtlar, makineler, elektrikli-elektronik aletler, tahıllar oluşturmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022).

Tablo 4.5. Mısır’ın İthalat ve İhracat Oranları (%)

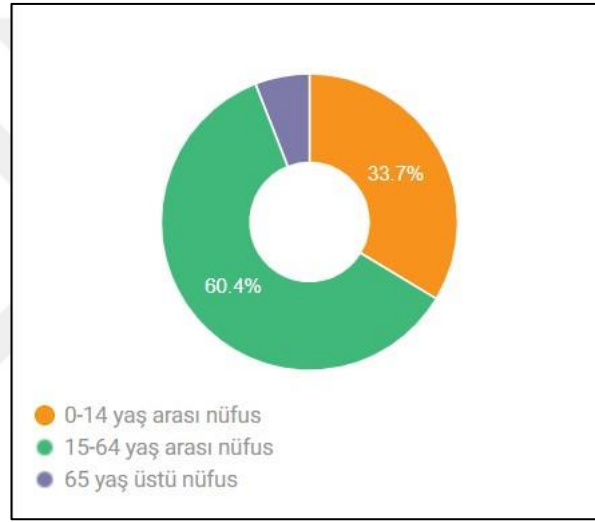
	2019	2020	2021
Mal ve hizmet ithalatı hacmi	2.649	0.198	-7.523
Mal ihracat hacmi	1.909	-1.691	-6.800
Mal ve hizmet ihracatı hacmi	9.325	-3.813	-11.163
Mal ihracatı hacmi	6.359	4.181	4.934

Kaynak: IMF, 2021

100 milyonluk nüfusu ile Mısır, Orta Doğu ve Kuzey Afrika’nın birinci, dünyanın ise 14. kalabalık ülkesidir (Kolayihracat, 2022). Mısır Arap Cumhuriyeti, 2020 WB verilerine bağlı olarak 102,334,403 nüfusa sahiptir (World Bank, 2022: çevrimiçi

kaynak). Nüfusun geçmiş iki yılki oranlarına bakıldığında 2019 yılında 98 milyon, 2020 yılında 100.887 milyon olduğu görülmektedir (IMF, 2021: çevrimiçi kaynak). Bu nüfusun yıllara göre işsizlik oranı yüzde olarak; 2019 yılında %8,6, 2020 yılında %8,2 ve 2021 yılında %9,3 olduğu görülmektedir (IMF, 2021: çevrimiçi kaynak). Tabloda da görüldüğü gibi nüfusunun %60'ı, 15-64 yaş aralığında çalışabilecek nüfustan oluşmaktadır (UNFPA, 2022). Genç nüfusun çokluğu ve bunların %8'inin işsiz olması ekonomik bağlamda birçok sorunu da beraberinde getirmektedir.

Yukarıda da bahsedildiği gibi, Arap Baharı bölge halkının yaşadığı ekonomik sorunlar ve işsizlik üzerinden şekillenmiş ve kısa ürede birçok ülkeyi etkilemiştir.

Kaynak: UNFPA, 2022

Şekil 4.1. Mısır'ın Nüfus Dağılımı

4.1.6 Mısır'ın silahlanması ve bölgesel güvenliğe etkisi

Arap Baharı sonrasında Mısır kendi güvenliğini sağlamak ve Orta Doğu bölgesinin tamamında güvenlik çemberi oluşturabilmenin yolunu Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleriyle yaklaştırmakta görüyordu (Piazza, 2019, s. 402). Mısır bölgede önemli ülkelerden biri olsa da Suudi Arabistan kadar silahlanmaya para harcamıyor. Bölge ülkelerinin hızla silahlanmasından ziyade hangi kaynaklardan silahlanması da önemlidir. Örneğin Camp David Antlaşmalarından sonra Mısır ve İsrail aynı kaynaklardan silahlanmaya başlamıştır. Bu da iki ülke arasında savaş riskini düşürmüştür (Pirinççi, 2018, s. 294). Mısır'ın silahlanmasını gösteren tabloda ülkenin

aslında silahlanmaya her geçen yıl daha fazla para harcadığını, fakat bu paranın dolar karşılığının da aynı zamanda gittikçe düştüğünü aşağıdaki verilerden anlayabiliriz.

Tablo 4.6. Mısır'ın Finans Yıllığı (Haziran/Temmuz)

	2012/ 2013	2013/ 2014	2014/ 2015	2015/ 2016	2016/ 2017	2017/ 2018	2018/ 2019	2019/ 2020
Mısır Lirası (milyarla) güncel kur	27.5	30.9	39.3	43.2	47.1	51.9	59.4	66.3
Değişim (%'le)	8.1	12	27	10	9.1	10	15	22
Mısır Lirası (milyarla) sabit kur	65.2	67.0	77.2	76.9	73.8	62.7	59.4	58.3
Değişim (%'le)	0.9	2.7	15	-0.3	-4.1	-15	-5.3	-1.9
ABD dolarıyla (güncel kurla)	4.5	4.5	5.5	5.6	4.7	2.9	3.3	4.0
Değişim (%'le)	5.9	-0.9	23	1.2	-16	-38	15	18
ABD dolarıyla (sabit kurla)	3.7	3.8	4.3	4.3	4.1	3.5	3.3	3.3
Değişim (%'le)	0.9	2.7	15	-0.3	-4.1	-15	-5.3	-1.9

Kaynak: Kumova, 2020

SIPRI'nin verdiği diğer verilerde de Mısır'ın bölgedeki askeri yeri belli olmaktadır.

Tablo 4.7. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki Ülkeler için Önemli Askeri Harcama İstatistikleri ve Askeri Personel Sayıları, 2019

Ülke	Askeri harcamalar, 2019 (güncel ABD dolarıyla milyonla)	Askeri harcamalar, GSYH'de yüzdesine göre	Askeri harcamalar Hükümet harcamalarına göre yüzdeyle	Aktif askeri personel sayısı
Suudi Arabistan	61 867	8.0	20	227 000
İsrail	20 465	5.3	13	170 000
Türkiye	20 448	2.7	7.8	355 200
İran	12 623	2.3	13	610 000
Cezayir	10 304	6.0	16	130 000
Kuveyt	7 710	5.6	11	17 500
Irak	7 599	3.5	7.8	193 000
Oman	6 730	8.8	20	42 600
Mısır	3 744	1.2	4.2	439 000
Fas	3 721	3.1	10	196 000
Lübnan	2 521	4.2	14	60 000
Ürdün	2 032	4.7	15	101 000
Bahreyn	1 405	3.7	12	8 200
Tunus	1 001	2.6	7.9	35 800

Kaynak: Kumova, A., 2020

Yukarıdaki tablodan da belli olduğu gibi Mısır, Orta Doğu Bölgesi'nde askeri harcamalar sıralamasında dokuzuncu sıradadır. Mısır, bölgede askeri güç olarak

ekonomisinin tersine hiçte olması gereken kadar ön safhada değildir. Bu boşluğu doldurmak için de bölgesel müttefikler arayışındadır. Mısır özellikle Suudi Arabistan'dan askeri ve ekonomik yardım alarak, yerine İhvan'ı ihraç ediyor. Mısır bu politikayla bölgesel rekabette İran'ı dengelemek için kullanmaktadır. Bu politika Körfez Savaşı sonrasında kötüleşmeye devam etmiş, Müslüman Kardeşlerin iktidardan gidişinden sonra tekrardan düzelmeye başlamıştır (Telci & Rakipoğlu, 2018, s. 139-145). Bu dönemde Mısır, İhvan'ı ABD karşıtı tavrıyla Kuveyt ve Suudi Arabistan'dan yana politika üretmek yerine, milliyetçi Saddam'a destek vermiştir (Danahar, 2013, s. 220). Mısır'ın askeri silahlanması bölgeye doğrudan etki etmese de bölgedeki diğer güç merkezlerine karşı tutumu önem arz etmektedir. Bu yüzden de Mısır hızla silahlanmaktansa bölgesel dengeyi korumaya çalışmaktadır.

4.1.7 Silahlanmanın uluslararası çatışmalardaki rolü

Mısır'ın kurulduğundan günümüze katıldığı uluslararası çatışmaların sayısı çok değil. En belirgin olanı 1956'da ortaya çıkan Süveyş Krizi'dir. Süveyş Krizi zamanında Mısır daha yeni bağımsızlığını kazanmış, millileşme sürecine başlamıştı. Süveyş Krizi döneminde her ne kadar İngiltere, Fransa ve İsrail'in Mısır'a saldırısı görünen neden olsa da aslında temelde ABD ve SSCB'nin çıkar ilişkilerinin Mısır'a yansması dayanmaktadır. Mısır'ın Asvan Barajı projesinde ABD desteği alması ve Bağlantısızlar Hareketi'ne doğru politik meyletme ülkeyi krize daha da yaklaştırıyordu. Birinci İsrail-Arap Savaşı sonrasında Mısır'ın hızla silahlanması da ülkeler arasında dengeyi bozmuştur. Bu da yeni bir savaşın habercisiydi (Pirinççi, 2010, s. 175-176). Bu dönemde Mısır ile Çekoslovakya silah satışı için antlaşma imzalamıştı. Aynı zamanda İngiltere ile Fransa da İsrail'e 70 savaş uçağı ve 250 tank satmıştı (Aridan, 2004, s. 87). Bu çatışma sonrasında hem bölgesel hem de küresel politikada güç merkezleri değişti. Örneğin savaş sonrası İsrail yeniden silahlanma dengesinde Mısır'ı geçmeyi başardı. Aynı zamanda Orta Doğu'nun en büyük oyuncusu olan İngiltere kendi konumunu ABD'ye kaptırdı (Pirinççi, 2010, s. 195-196). ABD'nin Orta Doğu politikası İngiltere'den farklı olarak çatışmalardan iş birliğine dönmeyi hedefliyordu. Bu yüzden de gerek ekonomik yardımlar gerekse Bağdat Paktı gibi askeri ittifaklar yoluyla bölgeyi birleştirme çabaları gösterildi (Armaoğlu, 1989, s. 204). Orta Doğu'da 1958'te dengeler öyle değişmişti ki, Mısır ve

Suriye birleşmiş, sonrasında Yemen de bu ittifaka katılmıştı. Diğer yandan Irak ve Ürdün ile Arap Birliği Federasyonu oluşturmuştu. Bölgede yalnız kalan Suudi Arabistan ise ABD'ye sığınarak denge kurmaya çalışıyordu (Pirinççi, 2010, s. 206). Bu da bölgede bir etkenin dengeyi bozmasının yeni denge oluşturmaya neden olduğunu açıklamaktadır. Bu dengeler bölge içi ülkelerle sağlanamadığında ise bölge dışı büyük güçlerle sağlanıyordu. Mısır, Süveyş sonrasındaki uluslararası sisteme Camp David Antlaşmalarıyla ayak uydurmayı başardı. Ülkenin Süveyş sonrasında karşılaştığı ikinci büyük uluslararası çatışma ortamı Arap Baharı'dır. Bu süreçte Mısır ordusu halka karşı çatışmalara katılmamıştı. Hatta gösterilerin ilk günlerinde Genelkurmay Başkanı Sami Anan, Tunus ordusuyla kendilerini kıyaslayarak aynı tepkiyi vermeyeceklerini açıklamıştı (Said, 2012, s. 401). Arap Baharı sonrasında Yemen'deki olaylarda da Mısır ve Türkiye, Suudi Arabistan'dan yana tavır sergilemişlerdir. Bu çatışmada da hassas dengeler kurulmuştu. Örneğin Suudi Arabistan, Türkiye, Mısır ve Katar'ın Müslüman Kardeşler vasıtasıyla bir araya gelmesinden korkuyordu (Kouskouvelis & Zarras, 2019: çevrimiçi kaynak). Aynı zamanda BAE ve Suudi Arabistan'da Mısır'ın Yemen'deki İslah Partisi'ne destek vermesinden korkmaktaydı. Çünkü Müslüman Kardeşler'in merkezi Mısır'dı ve İslah Partisi de bu ideolojide ilerleyen bir yapıydı. Fakat Sisi döneminde Mısır, Suudi yönünde karar vererek kendi askeri ve siyasi desteğini vermiş oldu. Hatta Sisi, 2015'te Körfez'de ve Arap dünyasında kardeşlerini yalnız koymayacağı tarzında bir açıklama yayarak bölgenin güvenliğinin önemine vurgu yapmıştır (Tür, 2020, s. 187-188). Mısır'ın katıldığı başka bir uluslararası çatışma ise Nil Nehri üzerinde oluşmakta olan su sorunudur. Bu sorun ele alınan Kopenhag Okulu bağlamında aslında tehdidin sadece normal devletlerden ve ordulardan değil, aynı zamanda çevreden de gelebileceğini göstermektedir. Etiyopya'nın 2015'te Nil Nehri üzerinde baraj yapma kararı almasıyla Mısır askeri birliklerini bölgeye yakın konuşlandırdı (Tawfik, 2016, s. 75). Mısır'ın Nil Barajı'na bu kadar sert karşı çıkmasının da birkaç ana nedeni mevcuttur. Bunlardan birincisi Mısır nüfusunun büyük kısmının Nil havzasında yaşaması ve ekonomisini buna uygun şekillendirmesidir. Diğer bir nedeni ise tarihi Nil Nehri üzerindeki gücünün zayıflamasıdır. Eğer herhangi başka bir ülke Nil'den hak elde ederse bu zaman Nil Nehri Mısır için dokunulur kılınır. Başka bir deyişle Nil'den bir ülke pay alırsa, her kez pay ister. Bunlar da Mısır için hayati derecede

önem arz ettiği için Etiyopya'ya karşı direk orduyla tepki vermiştir. Nil krizinin Kuzey Afrika üzerinde oluşturmuş olduğu yeni jeopolitik etkenler de mevcuttur. Örneğin Mısır'ın Kuzey Afrika'da artan nüfuzundan rahatsız olan Kuzey Sudan, Etiyopya'ya destek veriyor. Aynı zamanda Mısır da jeopolitik sıkışmışlığı çözmek için Güney Sudan, Eritre, Somali ve Beyaz Nil'in geçtiği tüm ülkeleri kendi yanına almayı hedefliyor. Kısaca Nehrın Mavi ve Beyaz Nil kollarının geçtiği ülkelerin jeopolitik rekabeti söz konusudur (Lawson, 2017, s. 129-130). Uluslararası çatışmaların dönemlere uygun olarak değişmesinin Mısır'ı da etkilediği açık ve nettir. Devletin yarandığı zamandan beri sömürgeciliğe karşı mücadele verdiği, sonrasında askeri vesayet döneminden geçmesi, Arap Baharı, uluslararası terörizm ve su krizi gibi tehditlerle karşılaşması ülkenin hem bölge hem de küresel açıdan konumunun ne denli önemli olduğundan kaynaklanmaktadır. Mısır yukarıda bahsettiğimiz birçok olaya öncüllük etmiş bir ülke olduğu için hibrit tehditlere de açık hale gelmiştir.

4.2 Suudi Arabistan

Suudi Arabistan Devleti, Orta Doğu bölgesinin diğer Arap ülkeleri gibi Osmanlı Hanedanlığı'nın zayıflaması döneminde bağımsızlık için ayaklanmaların yaşandığı ülkelerinden bir diğeridir. Bölge 19. yüzyılın sonlarına kadar İngiltere'nin hâkimiyeti altında kalmıştır. Bu hâkimiyeti pekiştirmek için İngilizler Bahreyn, BAE ve Kuveyt'te ikili anlaşmalarla şeyhlikler oluşturmuş ve Aden Körfezi'ni ise 1839'da kontrol altına almıştır. Burada en önemli mesele tabii ki de devletin isminin de gelmiş olduğu Suud Ailesi ve Şerif Hüseyin'in İngiltere'yle kurmuş oldukları ittifak ilişkileridir (Arı, 2017, s. 451). Sonradan bu ittifak Suudi Arabistan devletinin kurulmasına kadar giden süreçte başarılı olmuştur. Fakat Suudi Arabistan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanıp başarılı olmasının tek sebebi İngilizlerle olan ittifak değildir.

19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti parçalanmanın önünü kesmek için yeni kimlik arayışındaydı. Burada İslamcılık, ulus devlet anlayışı, yeni doğmakta olan Türkçülük ideolojileri bir kimlik karmaşasına neden olmaktaydı. Örneğin ulus-devlet anlayışı zayıflamakta olan Osmanlı'yı bir kimlik altında kontrol edilir kılabilirdi. Fakat bu da aynı zamanda dış etkenler olan Dünya Savaşı süreci gibi olaylardan etkilenen kırılğan bir kimlikti (Çiçek, 2007, s. 14-15). Bundan farklı olarak II.

Abdülhamit, Batı'nın bu coğrafyada bölücülük politikasına karşı İslam hattını devam ettirip halifelik altında bölgeyi yeniden bütünleştirmek istedi (Çetinsaya, 1988, s. 57).

Osmanlı'nın yıkılması sonrasında 1924 Mart'ında Türkiye'de halifeliğin ortadan kalkması Şerif Hüseyin'e kendi halifeliğini ilan etmesi için motivasyon sağlamış oldu. Fakat bu halifelik ne diğer İslam devletleri tarafından kabul edildi, ne de İngiltere'nin desteğini kazanabildi. Buna karşılık olarak İngiltere ise, Hüseyin'in Hicaz'daki yönetimine son vermek için İbn-i Suud'dan faydalanmaya çalıştı. 20. yüzyılın başında artık bölgede tamamen gücünü kaybetmiş olan Osmanlı Devleti, Suud Ailesi'ni dizginleyebilmek için Mehmet Ali Paşa önderliğinde bölgeye güç göndermiştir. Fakat bu güç bölge içinden gönderildiği için kısa vadede isyanı yatırsa da Mehmet Ali Paşa'nın karizmatik lider olarak önünü açmış oldu. Başka bir deyişle Suudi Arabistan'ın kurulmasını engellerken Mısır'ın Osmanlı'dan kopmasının önünü açmış oldu (Arı, 2017, s. 451).

Suud'ların devlet kurabilmesinin önündeki en büyük engel Hicaz Eyaleti'nin denetim altına alınmasıydı. Bu eyalet Müslüman dünyasında önemli merkez olduğu için yeni bir devlet kurmak ve hilafeti yönetebilmek için böyle bir merkez gerekmekteydi. Diğer yandan ise büyük güçler bu bölgenin bir aile tarafından yönetilmesini istememekteydi (Manneh, 1973, s. 6). Dünya Savaşı yaşandığı dönemde Mekke şehrinde Hüseyin; Riyad ve Nejd şehirlerinde ise Abdül Aziz iktidardaydı. Bu tür mücadeleni önlemek için Abdül Aziz 25 Aralık 1925'te Mekke'yi işgal ederek bir ay sonra kendisini Hicaz ve Nejd Sultan'ı ilan etti. 1927 senesinde ise İngiltere ile Cidde Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma İngiltere'nin Abdül Aziz'in çizmiş olduğu sınırlarda onu Sultan olarak tanımasını öngörmekteydi. Kurulmuş bu yeni devlet 1932 senesinde Suudi Arabistan Krallığı ismini alarak varlığını devam ettirdi (Arı, 2017, s. 453-454).

Devletin kurulmasıyla aynı dönemde Mısır'da İvan-i Müslimün Hareketi'nin ayaklanması sonucunda Suudi Sultanı Abdül Aziz bu yeni yapılanmaya karşı sert tavır almaya başlamıştır. Bunun nedeni Osmanlı döneminden kalan Mısır'ın ayrıcalıklı konumu ve bunun diğer bölge ülkelerine de yansımaysıydı. Suudi Arabistan'da kabileler İhvan'ı alternatif olarak görmekteydiler. Bu yüzden de Abdül Aziz toplumun

bu hareketten etkilenmemesi için dış güçlerle iyi ilişkiler kurmaya çalıştı (Telci & Rakipoğlu, 2018, s. 141-142).

Ülkede İhvan`ın etkisiz hale getirilmesi 1930`larda en büyük zorluklardan biri olsa da Suudi Arabistan`ın petrol rezervleri büyük güçlerin de burada güçlü devlet otoritesinin oluşmasında yardım etmelerine neden olmuştur. İhvan`a karşı mücadelede 1930`da Ulusal Muhafızlarla başlamış ordu kuruculuğu on sene içerisinde tamamlanmıştır (Arı, 2017, s. 454). Suudi Arabistan her ne kadar kendi kimlik inşası sürecini Osmanlı-Türk karşıtlığı üzerine kurmuş olsa dahi 3 Ağustos 1929`da Türkiye Cumhuriyeti ile aralarında Dostluk ve Barış Antlaşması imzalamışlardır. Bu Antlaşmaya göre her iki ülke birbirlerinin toprak bütünlüğünü tanımıştır (Ataman, 2009, s. 74).

Suudi Arabistan, kurulma aşamasında hem iç dinamikleri hem de konjonktürün verdiği avantajlarla varlığını sürdürmeyi dahi zorla başarmaktaydı. Fakat ülkenin hem Orta Doğu`da merkez konumda olması, hem de enerji rezervlerinin büyüklüğü açısından önemli konumda olmasına neden olmuştur. Mısır, Türkiye ve İran üçgeninde olup her üçüne de hem benzer hem de farklı özellikler taşıyarak bir nevi bölgesel dengeyi koruyan aktör olması ABD`nin de Suudi Arabistan`a olan merakını artırmıştır (Efegil, 2013, s. 105). ABD`nin Orta Doğu`da dengeyi koruyarak, İsrail`in güvenliği açısından da İran`dan gelen tehlikelerin önünü almak için Suudi Arabistan eşsiz konumdadır. Bu yüzden de Suudi Arabistan`ın iç dinamikleri, petrol politikası, dış konjonktür açısından konumu diğer alt başlıklarda analiz edilecektir. Bu etkenlerin Orta Doğu coğrafyasında Suudi Arabistan`a hangi katkıları olduğu, hangi zorluklar çıkardığına değinilecektir.

4.2.1 Suudi Arabistan`ın II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemdeki konumu

Suudi Arabistan Devleti kurulduğu zaman şimdiki gibi zengin bir devlet değildi. Bu dönemde daha petrol rezervlerini doğru kullanamayan devlet Hac seferlerinden gelen ekonomik destekle varlığını sürdürmekteydi. Ülkede petrol araştırmaları 1933`te Standart Oil of California şirketine verildi. Bundan sonra sadece 1938`de petrol üretimi mümkün oldu. Fakat Dünya savaşının patlak vermesi gibi bir etken ülkenin de petrol üretimini etkilemiştir. II. Dünya Savaşı zamanı tarafsızlığını ilan eden Suudi

Arabistan, 1945 Mart'ında Almanya'ya savaş ilan ederek savaşa temsili katılmıştır. Fakat 1940'ların başından itibaren İngiltere ile çeşitli müttefiklik antlaşmaları imzalanmıştır (Arı, 2017, s. 454-455).

Savaş bitiminden sonra doğru tarafta yer alan Suudi Arabistan, ABD'nin güçlenmesiyle hem stratejik olarak rekabetin ortasında yer bulmuş hem de ekonomik olarak gelişmeye başlamıştır. Bu yüzden de II. Dünya Savaşı sonrasında Suudi Arabistan'ı kendi dış politikasını üç esasta şekillendirmiştir. Bunlar da uluslararası düzen, bölgesel düzen ve iç düzen olmaktadır. Uluslararası düzende, ABD ile olan stratejik müttefiklik sayesinde hem kendi iç rejiminin sürdürülebilirliğini koruyor hem de askeri silahlanma açısından öncelikli müttefiklik ilişkilerini devam ettiriyor (Sheikh, 2003, s. 44). Buna örnek olarak 1991'de Irak'a karşı operasyon sırasında Suudi Arabistan'da ABD askerleri bulunmaktaydı (Efegil, 2013, s. 107). İkincil olarak ise, bölgesel aktörler açısından Suudi Arabistan denge kurucudur. Bunun nedeni tabii ki de hem coğrafi üçgende yerleşmesi ve ABD ile olan üst düzey ilişkilerdir (Ochsenwald, 1981, s. 271-276). Bu yüzden de Suudi Arabistan Arap Baharı döneminde İran'ın yayılmasına karşı Türkiye ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Aynı zamanda Mısır'la ortak bağlar olmasına rağmen ona karşı tavır alabilmiştir (Efegil, 2013, s. 107). Üçüncül olarak, kendi iç güvenliğini koruyabilmek için bölgeden gelen hareketlenmeleri dengelemeye çalışmaktadır. Örneğin hem bölgede kurulacak Arap Birliği Teşkilatı'nın Haşimiler liderliğinde olması gibi rejimi tehlikeye atacak olayları, hem de Müslüman Kardeşleri, Şii Hilal gibi yayılmacı örgütlerin ülkede toplumsal düzeni değiştirmesini engellemek hedeflenmektedir (Efegil, 2013, s. 107-108).

1953'te Suudi Arabistan Krallığının kurucusu Abdül Aziz öldüğünde devletin ne anayasası ne de parlamentosu vardı. Bu dönemde Mısır'da Nasır'ın karizmatik lider oluşu ve Orta Doğu'nun tamamında sosyalizmin nüfuzunun artması gibi etkenler Suudi Arabistan'ın soyutlanmasına neden olmaktaydı. Örneğin bu dönemde Mısır-Suriye birleşimi, Arap-İsrail Savaşları, Irak'ta ayaklanmalar olmuşsa da Suudi Arabistan tepki verecek dış politika geliştirememiştir (Arı, 2017, s. 456). Dönem itibarıyla Suudi Arabistan sadece 1960'da OPEC'in kurulması ve 1973-1974'te petrol ambargosu politikası izlemiştir ki, bu olaylardan ikincisi zaten Kral Faysal döneminde

olmuştur (Efegil, 2013, s. 109). Buradan da böyle kanaate varabiliriz ki, Suudi Arabistan, Soğuk Savaş'ın ilk yirmi yılı içerisinde sadece petrol tekeli itibarıyla dış politika hattı yürütmüştür.

1964'te dini otoritenin de desteğiyle iktidarı kazanan Kral Faysal modern Suudi Arabistan Devleti'nin hayatını değiştirmiştir. Örneğin Faysal'ın uygulamış olduğu petrol ambargosu aniden petrol fiyatlarını etkilemiş ve artırmıştır. Bu artım da ülkenin hızla silahlanmasına ve eğitimin yükseltilmesine neden olmuştur. Eğitimli kadrolar ise devletin örgütlenmesine ve varlığını sürdürülebilir kılmaktadır (Arı, 2017, s. 457).

Soğuk Savaş'ın başlamasının ardından Mısır ve Suriye'nin yaklaşmasına çok tepki vermeyen Suudi Arabistan, işe Yemen'in de katılmasıyla bu olaydan tedirgin olmaya başlamıştı. Bunun nedeni de kendisinin Pan-Arabizm cereyanı tarafından kuşatılmış hissetmesi ve rejimin güvenliği korkusuydu. Bu korku Suudi Arabistan'ın eski düşmanı olan Yemen monarşisine destek vermeye itmiştir. Çünkü monarşi devrilseydi yerine cumhuriyet gelecekti (Öztürk, 2019, s. 85-86). Bu destek Yemen'i Soğuk Savaş'ın bitimine kadar iki ayrı devlete bölmüştü. Sonrasında birleşen Yemen, 2011 sonrası İran ve Suudi Arabistan arasında rekabet meydanı haline gelerek bölündü (Gezgin, 2013, s. 271-273).

Yemen iç savaşı esnasında Arap-İsrail Savaşı'nın da olması, Nasır'ın askerlerini Yemen'den çekmesine neden olmuştur. Bu da Suudi Arabistan için başarıyı kolaylaştırmıştır. İngiltere'nin de Güney Yemen'den çekilmesiyle her iki Yemen'de de Sovyetler Birliği güçlenmeye başlamıştır. Bunun ardından Suudi Arabistan kendi sınırında olan Kuzey Yemen'de iktidarı devirmekle daha ılımlı bir iktidarın oluşmasına destek vermiştir (Arı, 2017, s. 458). Suudi Arabistan 1980-90'larda ABD'den silah alımını artırmıştır. Bu da ordusunun modernizasyonu sürecini hızlandırmıştır. Böylece Irak Savaşı zamanı, Suudi Arabistan'ın yetersizliğini örtbas edememiştir. Eğer Suudi Arabistan yeterli kadar güvenli hissetmiş olsaydı, o zaman ABD'den askeri yardım da istemezdi (Pirinççi, 2011, s. 62). Suudi Arabistan'ın silahlanma harcamalarını artırma nedeni öncesinde Mısır olmuştur da 1979 İran Devrimi ve 1990 Irak-İran Savaşı sonrasında İran'ın güçlenmesi neden olmuştur. Özellikle Körfez'den gelebilecek tehlikelere karşı İran kartını ABD ile olan silah

ticaretinde de kullanmıştır. Soğuk Savaş sonrasında Suudi Arabistan hem iç hem de dış dengeyi iyi kullanarak kendi politikasını oluşturmayı başarmıştır.

4.2.2 Suudi Arabistan'ın siyasi durumu

Suudi Arabistan'da siyasi kültür diğer Arap ülkelerinden farklılık göstermektedir. Örneğin diğer Arap ülkelerinde bir ezilmişlik duygusu varken, Suud'larda bu yoktur. Hatta kendilerini Batı'ya kıyasla daha laik görmektedirler (Holden, Johns, Buchan, 1982, s. 255-256). Suudi Arabistan da diğer bölge ülkeleri gibi bir ideolojiye sahiptir. Vahhabilik ideolojisini bölge ülkelerine yaymayı hedefleyerek kendi rejiminin varlığını sürdürmek istemektedir. Bunun önünde de en büyük engeli Şiilik olarak görmektedirler (Efegil, 2013, s. 111). Suudi Arabistan her ne kadar mutlak monarşi gibi gözükse de aslında kararı alan kral Suud Ailesi'nin diğer üyeleriyle de istişare etmek zorundadır. Bu uzlaşma olmadan kararlar alınamaz (Dekmejian, 1998, s. 204-208).

Suudi Arabistan'da Mısır'dakine benzer bir parlamento bulunmamaktadır. Bu yüzden alınan kararlar da esasında kişisel ilişkilere bağlıdır. Fakat buna rağmen bir Şura mevcuttur ki, buraya da din adamları ve askerler de katılmaktadır (David, 1997, ss. 128-130). Efegil'e göre, Suudi Arabistan'da hükümet üç düzeyde yönetilmektedir. Buraya kraliyet ailesi, ulusal ve bürokratik politikalar dâhildir. Bu politikalar esasında aile içi ilişkilere dayanmaktadır. Örneğin yaşça daha büyük olan çocuk daha iyi görev almaktadır. Çocuklar torunlardan daha üst düzey görevler tutmaktadır (Efegil, 2013, s. 110).

Suudi Arabistan'da 29 bakanlık mevcuttur. Bunların da oran itibariyle 1/3'ü kral ailesidir (Aba-Namay, 1993, s. 295-298). Bu aile yönetimi devletin neredeyse tüm alanlarını yürütmektedir. Suudi Arabistan'da karar alma süreci o kadar kısıtlanmış ki, alınan kararların meşruiyeti için krallar dini liderlerden fetva alma gereksinimi hissetmektedirler. Örneğin ABD'nin Körfez Savaşı zamanı yaşanan işgalini meşrulaştırmak için Kral Fahd, dini liderlerden destek istemişti (Kechichian, 2000, s. 47-50). Bunun akabinde 1992'de SSCB'nin dağılması sonrasında Suudi Arabistan'da da bazı reformlar yapılmaya başladı. Buna örnek olarak, Danışma Konseyi gösterilebilir. Bu Konsey'in kurulması da dünyanın artık tek kutuplu sisteme geçmesi

ve Suudi Arabistan'ın da ABD merkezli dünyada daha demokratik görünüm vermesi gerektiğiyle bağlıdır. Suudi Arabistan, 1992'ye kadar anayasa ihtiyacı duymadan yönetilen bir devlettir. Bunun nedeni de Kuran'ın anayasa gibi kullanılmasıydı (AbaNamay, 1998, s. 236-237). Fakat 1992 sonrasında gittikçe Suudi Arabistan rejimi liberalleşme yoluna gitmiştir. Suudi Arabistan'ın bu kararlarında insanların daha fazla örgütlenmesi hedeflense de bir diğer mesele ülkede yaygınlaşmış olan rüşveti de karşısına almaktır. Bu örgütlenme ne bir partiye dönüşmemeli ne de rüşveti kıramayacak kadar zayıf olmamalıdır.

4.2.3 Suudi Arabistan'ın iç dinamikleri

Suudi Arabistan'da toplumun dinamikleri diğer Arap ülkelerinden farklıdır. Buna neden olanların başında mezhepsel farklılıklar gösterilmektedir. Suudi Arabistan'ın mezhep sistemi vehhabilik üzerine kurulmuştur. Vehhabilik diğer İslami mezheplerden farklı olarak Kuran'ı zahiri anlamıyla okumayı teşvik etmektedirler (Fığralı, 1986, s. 98-100). Bu mezhepsel yaklaşım özellikle İran gibi Şii mezhepli ülkeyle karşıtlık yaratma nedenidir.

Suudi Arabistan'ın iç dinamikleri her ne kadar 1932'ye kadar zorluklarla karşılaşsa da petrolün doğru kullanımı sonucunda birçok şeyin de değişmesine sebep olmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz gibi petrolün bir silah olarak 1970'lerde kullanımı ülkeyi hızla geliştirmiştir.

1970-80'ler Suudi Arabistan için sadece petrol fiyatları açısından değerli değildir. Aynı zamanda 1979'da İran'da İslam devrimi yaşanırken, Suudi Arabistan'da da ayaklanmalar olmuştur. Bu ayaklanmayı yapmak isteyen eski Ulusal muhafız olan Sayaf El Utaybi idi. Utaybi'ye göre Suudi Arabistan'ın modernleşme süreci İslam dininden kopuş olarak değerlendirilmekteydi. 3 Aralık 1979'da Mekke şehrinden Kâbe'ye girmeye çalışmışlardı. Fakat isyan tamamen bastırıldı ve herkes asıldı (A Chronology: The House of Saudi, Çevrim içi kaynak).

Suudi Arabistan, Kral Abdul Aziz'den sonra kısa bir süre tüm Orta Doğu'dan soyutlanmıştı. Fakat Kral Fahd (1982-2015) döneminde toplumun girdilerini doğru biçimde çıktıya dönüştürmeyi başarmıştır. Kral Fahd iktidarı döneminde birçok modernleşme süreci yaşanmıştır. Bunlardan en önemlisi 2005'te yapılan ulusal

belediye seçimleridir. Böylelikle Suudi Arabistan’da ilk kez demokratik yapılara benzer seçimler yapılmıştır. 2007 senesinde ise Kral Abdullah, kendi oğulları ve torunlarından ibaret 35 kişilik bir meclis kurmuştur. Bu meclisin görevi Kral ve Naib ülkeyi yönetemez hale geldiğinde yeni kralın kim olacağına karar vermektir (Gökçe, 2016, s. 47).

Suudi Arabistan’da bakanlardan oluşan bir kurul da mevcuttur. Bu bakanların sayısı 20’yi geçmemektedir. İlk kez 1953’de göreve başlasa da 1993’te Kral Fahd tarafından yeniden yapılandırılmıştır. Bu bakanlar başbakan sıfatı olan krala tabidir. Aynı zamanda savunma, içişleri, dışişleri gibi bakanlıklar kral ailesine mensuptur. Diğer bakanlıkları ise teknokrat ve bürokratlar da yönetebilir (Atacan, 2004, s. 252).

Suudi Arabistan her ne kadar kapalı bir rejim olsa da ülkede yaşayan 40 aktifisin ülke kralı Abdullah’a mektup yazarak talep ettikleri kadınların seçim hukuku, mali meselelerde hesap verebilirlik gibi ilkeler, kabul görmüştür. Bu da modernleşme sürecini başlatmıştır (Murphy, 2011).

4.2.4 Suudi Arabistan’ın askeri yapısı

Suudi Arabistan’da Orta Doğu’nun diğer büyük güçleri gibi ordu kendi başına bir merkez oluşturmayı başaramamıştır. Suudi Arabistan ordusu da Kara, Hava, Deniz kuvvetleriyle beraber Hava Savunma, Milli Muhafız ve Kraliyet Kuvvetlerinden oluşmaktadır (Doğan, 2020: çevrimiçi kaynak). Ülke ekonomisi de rantıye sistemiyle yönetildiği için ordunun ekonomi üzerinde de bir söz hakkı mevcut değildir (Gökçe, 2016, s. 50).

Ülke tarihine baktığımız zaman ordunun üstlenebileceği çapta ne iç ne de dış bir tehdit oluşmamıştır. Bu da ordunun güç kazanmasını engellemiştir. Bu yüzden de diğer bölge ülkelerinden farklı olarak orduya bir kurtarıcı rolü atfedilmemiştir. Ordunun büyük çoğunluğu aşiretlerden oluştuğu için de modernleşme süreci bile orduyu kapsamadan yaşanmıştır (Kurt, 2017, s. 190). Suudi Arabistan ordusu da Mısır ve diğer Orta Doğu ülkeleri gibi birkaç evre geçirerek değişmiştir. İlk evre olarak 1929 yılındaki Necd İhvanı diye tabir edilen mezhepsel yaklaşımın etkisiyle Suudi Arabistan 1932’de birçok şehri ele geçirmiştir (Büyükkara, 2013, s. 53-55). Bu olayda İhvan’ı kullanan Kral Abdul Aziz, sonrasında ordunun önüne geçmeyi

başaramayacağı korkusuyla hepsini tasfiye etmiştir. Buna neden sadece İhvan'ın güçlenmesi değil, aynı zamanda kontrolden çıkarak komşu coğrafyalardaki alanlara yayılmasıydı (Kurt, 2017, s. 191).

Özellikle 1940'tan sonra Kral Abdül Aziz ordunun modernizasyonu için gereken silah, eğitim ve teknik desteği bulmuştu. Esasında bu destek ABD, İngiltere ve Mısır gibi ülkelerden gelmekteydi. Fakat uluslararası sistemi iyi anlayan Kral konjonktürü iyi değerlendirmeyi de başarmıştır. Örneğin, Suudi Arabistan'a bölgesel rakip olan Irak'ta ve Ürdün'de iktidarda olan Haşimi Ailesi'ni İngiltere desteklediği zaman Suudi Arabistan ABD'den yardım almıştır. Yine Filistin olaylarında ABD'nin desteğini yeteri kadar hissetmediği zaman ise Mısır'la arasını düzeltmiştir. Aynı zamanda da Mısır'da oluşan Hür Subaylar Darbesi zamanı olayların kendi ülkesine de sıçrayacağını düşünerek ABD'ye taraf kaymıştır (Cronin, 2013, s. 2-28). Özet olarak Suudi Arabistan bölgesel ve küresel dengeyi iyi okumayı başarmıştır.

Kral Suud ve Veliaht Prens arasında oluşan küçük çatışma aslında ordunun bir nevi iç meselelerde kullanımına örnek olabilir. 1964'te Kral Suud kendine bağlı olan Kraliyet Güçlerini Veliaht Faysal'ın komutasında olan Milli Muhafızlara karşı kullanacağını bildirmiştir. Bu olayın bu kadar tırmanmasının nedeni gibi dini yapıların da Veliaht Prens'e destek olmasıdır. Dini destekten yoksun kalan Kral Suud'un otoritesi sarsmıştır (Mann, 2013, s. 27-28). Milli Muhafız Kuvvetleri aslında olası bir darbe tehdidine karşı düzenli orduyla savaşabilecek nitelikte kurulmuştu. Bu ordu kurulduğu ilk yıllarda giyimlerinin beyaz olmasına göre 'Beyaz Ordu' olarak nitelendiriliyordu (Kurt, 2017, s. 192). Bu orduya hizmet edenler Kral ailesine sadakatinde şüphe duyulmayan insanlardı. Örneğin Tuwari, Ghamdi, Zahrani, Nadehd gibi ailelerden seçilen askerler orduda görev almaktadır (Stenslie, 2016, s. 126).

Milli Muhafız Kuvvetleri, Suudi Arabistan'ın düzenli ordusundan farklı olarak Milli Muhafız Bakanlığı'na bağlı bir yapılanmadır. Bu iki yapının bütçe, planlama gibi harcamaları da birbirinden tamamen bağımsızdır (Cordesman & Obaid, 2004, s. 5).

Suudi Arabistan iç tehditleri dengeleyebilmek için halen de Milli Muhafız Kuvvetleri'nin içerisinde yer alan Necd İhvanı mensuplarını kullanmaktadır. Bu

orduya bağı askerleri özellikle Şii nüfusun çok yaşadığı doğu bölgelerde konuşlandırmakla tehdit dengesini korumaya çalışmaktadır (Kurt, 2017, s. 192).

Suudi Arabistan ordusu personel sayısı bakımından hep yetersiz kalmıştır.

Cordesman'a göre, 1973 Savaşı döneminde Suudi Arabistan ordusu 36 bin, 1980'lerde 31 bin ve Körfez Savaşı zamanı da 40 bin kişiden oluşmaktaydı (Cordesman, 2002, s. 1). Suudi Arabistan ordusu Arap Baharı sürecinde de Krala sadık kalmıştır. Askerlik gönüllü esaslarla olsa da bu süreç Suudi Arabistan'ı zorunlu askerlik yapılması kanaatine varmaya zorlamıştır. Nitekim baş müftünün de zorunlu askerlik yapılması konusunda yaklaşımı bunun göstergesidir (Kurt, 2017, s. 193).

4.2.5 Suudi Arabistan'ın ekonomik yapısı

Suudi Arabistan Krallığı'nın ekonomik gelişiminin temelleri 1948 petrol ihracatının başlamasına kadar uzanmaktadır. Suudi Arabistan Krallığı, petrol ihracatının başlamasından önceki yıllarda kaynak yoksunluğundan dolayı ekonomisini minimal bir devlet modeline yaklaştırmıştır. Petrol ihracatından önce Suudi Arabistan'ın devletin daha aktif bir rol oynaması ve hatta böyle bir rolü desteklemek için gerekli idari teşkilatları yaratması için para yoktu. Zaten monarşi ile yönetilen ülkenin devlet yapıları hafif ve basit yapıdaydı. Öyle ki, 1952 yılına kadar sadece üç bakanlığı mevcuttu (1932; Maliye Bakanlığı, 1933; Dışişleri Bakanlığı, 1944; İçişleri Bakanlığı). Devlet, uygulamada büyük bir yağmacı davranış unsuruyla hareket etti. Kralın devlet kaynaklarını kendi amaçları için kullanabildiği bir yapı vardı. Kral Abdülaziz'in egemenlik döneminin çoğunda, kralın mülkleri ile devletin kaynakları arasında bir ayrım yoktu. Bu süreçte devletin ve kraliyetin kaynakları temel hedefler için beraber kullanılmaktaydı. Kaynaklar devletin güvenliğini ve istikrarını sağlamak amacıyla kullanılmaktaydı. Bu kaynaklar; silah satın alınması, sadakati gerekli olan aşiret liderlerine erzak ve fon sağlanması, önemli aşiret liderlerinin kızlarına kraliyet evliliklerinin finanse edilmesi, gelenlere misafirperverlik sağlanması yoluyla yapıp yapılmadığı, rejimin krala bağlılıklarını, krala ve bakanlıklara hizmet eden görevlilerin maaşlarına, kralın etrafında toplanan az sayıdaki yabancı danışmanlara yapılan ödemelere vb. kullanılmaktadır. Suudi Arabistan Krallığı, 1948'de petrol ihracatı başladığında ve rejim için önemli kaynaklar kullanılabilir hale gelmesiyle birlikte minimal devletin faaliyetlerinin ötesine geçme potansiyeli sahip oldu. Doğal

kaynak ihracından elde edilen gelirle yavaş yavaş ekonominin gelişimi finansal olarak mümkün hale geldi. Ancak pratikte bu, devletin çalışma biçimini değiştirmede: Suudi Arabistan 1950'ler boyunca minimal bir devlet olarak işlemeye devam etti. Suudi Arabistan Krallığı'nın 1952 yılına kadar tutarlı bir ekonomik kalkınma planı yoktu. 1952 yılından sonra Suudi yönetimi yeni hükümet bakanlıkları kurdu. Fakat bunlarda ekonomi politikaları ve kaynak dağılımı noktasında elverişli politikalar belirleyemediler. Bakanlıklar ekonomi politikasını kontrol etmede zayıf kaldıkları gibi, kaynakların dağılımı konusunda da verimli politikalar yürütemediler. 1950'lerde modern bir devletin yapısının gelişmesi, küçük ama politik olarak bilinçli bir endüstriyel işçi sınıfının ortaya çıkması, tüccar ailelerin ön plana çıkması Suudi Arabistan için önemli bir süreci başlattı. 1962 yılına kadar Suudi Arabistan'ın aktif bir ekonomik gelişim planı uygulamadığı görülürken, 1962 ile 1970 yılları arasında Birinci Kalkınma Planı'nı uygulamaya koydu. Bu plan, Suudi Arabistan'ın ekonomik kalkınması noktasında önemli bir aşama olmuştu. Devlet, o dönemde büyük Arap cumhuriyetlerindeki (Mısır, Suriye, Irak vb.) sosyalist yönelimli rejimlerde olduğu gibi, kendi doğrudan çaba ve kaynaklarıyla ülke ekonomisini ve altyapısını geliştirmeye çalışıyordu. Bu noktada belirtmekte fayda var ki, Suudi Arabistan'ın kalkınma hedefleri endüstriyel temeller üzerinden ilerlemek yerine sosyal ve fiziksel altyapıya yönelikti. Üretken sektörlerle ayrılan fonlarda özellikle tarıma ayrılmıştı (Niblock & Malik, 2007, s. 32-37).

21. yüzyılın başlangıcından bu yana geçen 25 yılda, Suudi Arabistan Krallığı (KSA) önemli ölçüde değişti ve gizli, tecrit edilmiş bir ulustan dış dünyayı giderek daha fazla kucaklayan yüksek büyüme bir ekonomiye geçti. Aynı dönemde, Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) Bölgesi'ni oluşturan ülkeler birlikte Orta Doğu'da baskın ekonomik ve siyasi güç, periyodik finansal istikrarsızlık, değişken petrol fiyatları ve bölgesel krizlerle ve gerginliklerle boğuşan ve güvenlik endişeleri olan bir bölgede bir istikrar vahası haline geldi. Bu ekonomik refah vahası, öncelikle ekonomileri kaynağa bağımlı bir modelden uzaklaştırmak için tasarlanmış reformların, bölgesel işbirliğine bağlılık ile birlikte titizlikle uygulanması yoluyla yaratılmıştır. Bu reformlar, 2009 yılında yeni kurulan KİK Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Kurulu tarafından başlatılan Üç Sütunlu Politika (özel ortaklıklar, ekonomik çeşitlilik ve gelişmiş yönetim) tarafından bölgesel düzeyde şekillendirildi ve desteklendi. KSA kilit bir

rol oynadı ve KİK ülkelerinin ekonomik ve bir dereceye kadar siyasi ve sosyal alanlarında yüksek düzeyde entegrasyon yoluyla kamu-özel sektör ortaklıklarının geliştirilmesi, ekonomik çeşitlendirme ve iyileştirilmiş yönetim gibi Üç Sütunlu Politika'nın amaçlarını izledi. KSA için reformlar ve bunun sonucunda ortaya çıkan ekonomik büyüme, dikkate alınan endüstri politikası, eğitim ve altyapıya yapılan hükümet yatırımları ve ekonominin önceden yüksek düzeyde düzenlenmiş kısımlarının bir miktar serbestleştirilmesinin bir kombinasyonu yoluyla değişen derecelerde başarı ile elde edildi. KSA'nın başarıları yukarıdan aşağıya güçlü bir liderlik ve politika ile elde edilmiş olsa da, reformların sürdürülebilirliği ve ülkenin petrol gelirlerine bağımlılığı konusunda süregelen endişeler var. Özel sektörde liderlik ve inisiyatif, güçlendirilmiş kamu sektörünün gerisinde kalmaktadır ve önemli iç zorluklar devam etmektedir. Nükleer silahların yayılmasından kaynaklananlar da dâhil olmak üzere bölgesel istikrarsızlık, KSA'nın ekonomik ve sosyal dokusunu tehdit etmeye devam etmektedir (WEF, 2010, s. 12).

Suudi Arabistan Krallığı, G20 (Yirmiler Grubu)'nun bir üyesi olarak dünyanın en güçlü yirmi ekonomisinden birine sahiptir. Küresel Rekabet Edebilirlik 2019 Yıllığı'na göre, Suudi Arabistan Krallığı dünyanın kanıtlanmış petrol rezervlerinin %18'ine sahiptir ve bu oranla G20 ülkeleri arasında üçüncü sırada, dünyada ise yedinci sırada yer almaktadır (Brika ve diğerleri, 2021: çevrimiçi kaynak). Öyle ki petrol rezervleri, Suudi Arabistan ekonomisinin temelini oluşturmaktadır. Tüm gelirler bağlamında bakıldığında %75'ini, ihracat gelirlerinin %90'ını petrol sektörü karşılamaktadır (Efegil, 2013, s. 108). Dünya petrol rezervlerinin %17.2 kanıtlanmış rezervi 297.500 milyon varil yani 40.900 milyon tona denk gelmektedir (BP,2020, s. 16). 2020 British Petroleum verilerine göre, Suudi Arabistan, günde 11039 bin varil petrol üretimi yapmaktadır. Bu oranla birlikte Orta Doğu bölgesinde en fazla petrol üreten ülkedir. Aynı zamanda Orta Doğu ülkeleri arasında en fazla doğalgaz üreten ülkeler arasında üçüncü sıradadır. İran ve Katar'dan sonra Suudi Arabistan 6 trilyon metreküp doğalgaz rezervine sahiptir (BP, 2020, s. 18). Suudi Arabistan, ham petrolden elde ettiği gelirlerinde etkisiyle dünya ekonomik ve stratejik öneme sahip olan sektörlerle entegre olmuştur. Yine belirtmekte fayda var ki, Suudi Arabistan elde ettiği bu yüksek petrol gelirleri sayesinde silah ve askeri donanımları kolaylıkla satın alabilmektedir (Efegil, 2013, s. 108).

Suudi Arabistan, 2021 yılı verilerinde 35.459 milyon nüfusa sahiptir. Suudi Arabistan'da kişi başına düşen GSYİH; 2019 yılında 792.966 milyar dolar, 2020 yılında 700.118 milyar dolar ve 2021 yılında ise 842.588 milyar dolardır. Tabloda satın alma gücü paritesinin 2020 verilerine göre 44.756.147 \$ olduğu görülmektedir. Ülkenin toplam iş gücünün içerisinde çalışmayanların %7,4'lik bir oranı vardır. (IMF, 2021, çevrimiçi kaynak).

Tablo 4.8. Suudi Arabistan'ın Ekonomik Verileri; 2019, 2020, 2021

Birim		Ölçek			
ABD doları			23.173.841	19.995.704	23.762.420
GSYİH yüzdesi			28.776	26.393	24.852
2019				2020	2021
GSYİH (sabit fiyatlar)	Yüzde değişimi		0.331	-4.107	2.856
GSYİH (cari fiyatlar)	ABD doları	Milyar	792.966	700.118	842.588
GSYİH (cari fiyatlar)	Satın alma gücü paritesi (uluslararası dolar)	Milyar	1.677.246	1.627.750	1.734.234
GSYİH (sabit fiyatlar)	Satın alma gücü paritesi (2017 uluslararası dolar)	Birim	47.031.288	44.075.558	44.756.147
GSYİH (cari fiyatlar)		Birim			

Toplam yatırım

Kaynak: IMF, 2021

Suudi Arabistan'ın ithalat ve ihracat oranlarındaki 3 yıllık değişim aşağıdaki tablodan da görülmektedir. Mısır'da olduğu gibi Covid-19 virüsünün ithalat ve ihracat oranlarındaki değişimde büyük etkisi mevcuttur. Suudi Arabistan'ın başlıca ticaret ortakları Çin, ABD ve Hindistan'dır. Çin, ABD, Almanya, Hindistan ve Birleşik Krallık ile ithalat yaparken, ihracat konusunda Çin, ABD ve Hindistan'ın olduğu listeye Japonya ve G. Kore de eklenmektedir. İhracat yaptığı ürünlerin başında Ham petrol, organik kimyasallar, plastik ve mamulleri gelmektedir. İthalat kalemlerini otomobiller, elektrikli ve elektronik ekipmanlar, ilaç ve kümes hayvanları oluşturmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022).

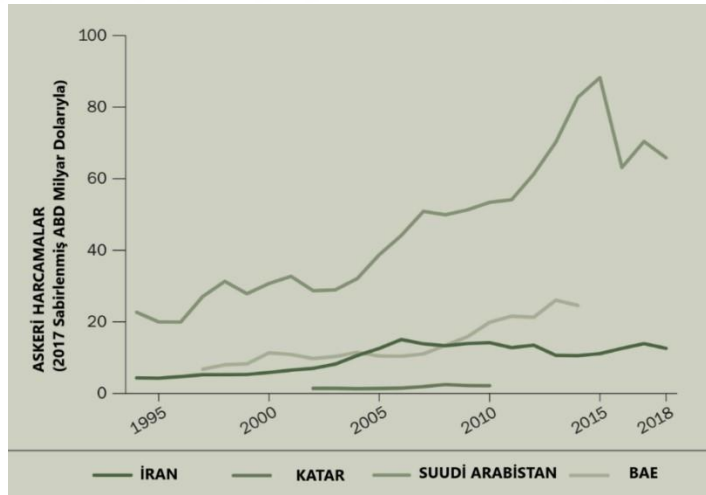
Tablo 4.9. Suudi Arabistan'ın İthalat ve İhracat Oranları (%)

	2019	2020	2021
Mal ve hizmet ithalatı hacmi	2.989	-17.230	8.153
Mal ihracat hacmi	10.085	-9.626	-0.882
Mal ve hizmet ihracatı hacmi	-3.391	-13.465	10.456
Mal ihracatı hacmi	-6.401	-5112	-0.134

Kaynak: IMF, 2021

4.2.6 Suudi Arabistan'ın silahlanması ve bölgesel güvenliğe etkisi

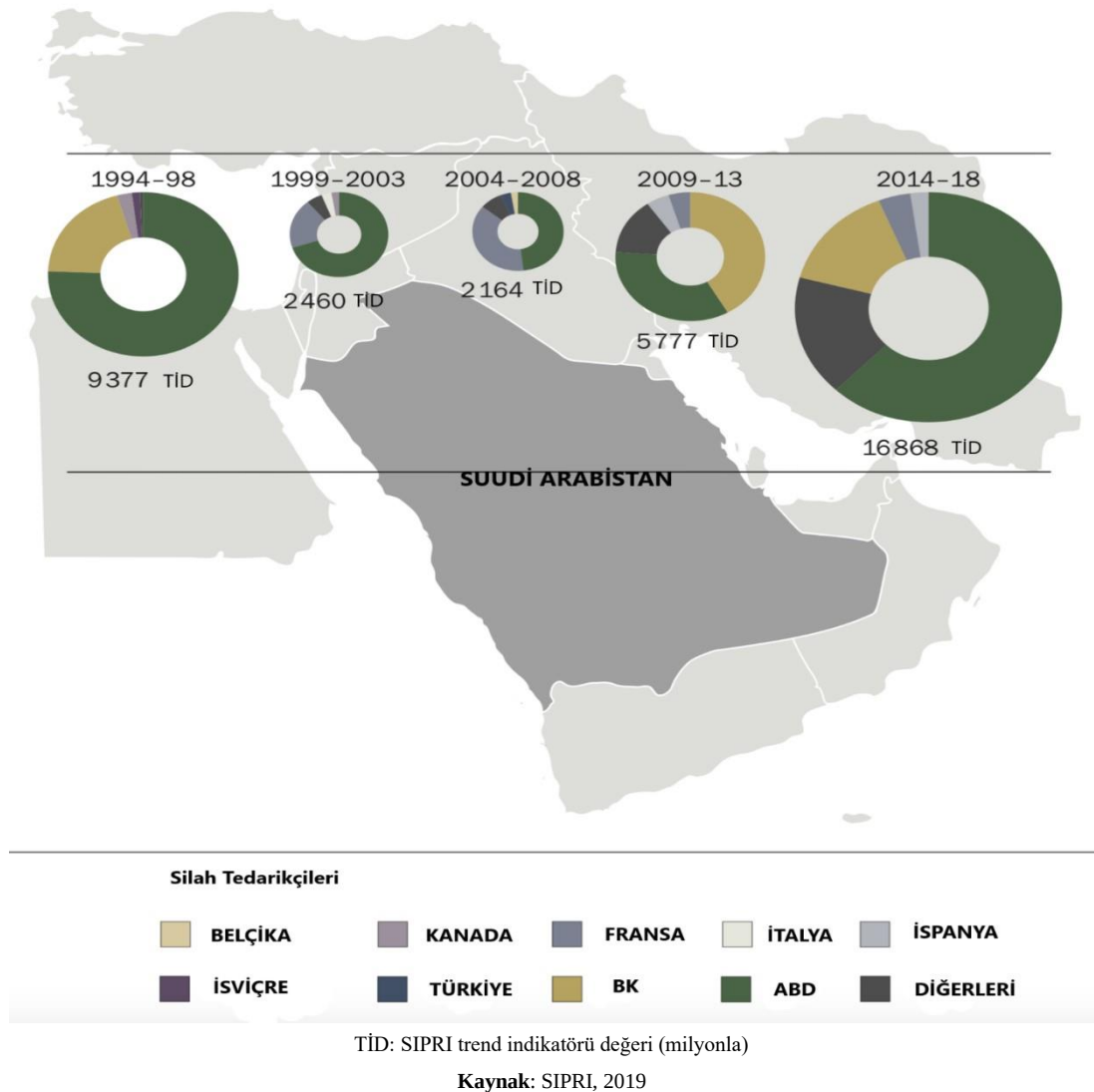
Suudi Arabistan özellikle ABD ile olan stratejik ilişkilerinden dolayı sadece bölgede değil, aynı zamanda dünyada hızla silahlanan ülkelerin başını çekmektedir. 1940'larda ABD ile ilişkilerinin yeni ivme kazanması sonrasında özellikle Dhahran'da ABD askeri varlığının bulunmasıyla daha da artmıştır (Kurt, 2017, s. 197). ABD ile Suudi Arabistan'ın yaklaşmasında bir neden İran tehdidi olmuşsa da, diğer neden Suriye iç savaşında teröre karşı birlikte mübareze olmuştur. Trump döneminde iki ülke arasında 110 milyar dolarlık bir anlaşma yapılmıştır (Wilts, 2017: Çevrimiçi kaynak).

Kaynak: SIPRI, 2019

Şekil 4.2. İran, Katar, Suudi Arabistan, BAE askeri harcamalar 1994-2018

Yukarıda gösterilmiş olan tabloda bölgede hızla silahlanan ülkeler tasvir edilmiştir. Bu ülkeler arasında Suudi Arabistan, özellikle askeri harcamalarda Körfez ülkeleri içerisinde birinci yerdedir. Bu silahlanma yarışının nedeni hem bölgede dengeyi korumak hem de rejimin güvenliğini sağlama bilmektir.

Şekil 4.3. Suudi Arabistan'ın esas silah tedarikçileri, 1994-2018

Yukardaki tablo bize ABD'nin Suudi Arabistan için en önemli silah tedarikçisi olduğunu kanıtlamaktadır. Fakat buna rağmen Suudi Arabistan kendi silahlanma stratejisini zamanla farklı kaynaklara yöneltmek niyetindedir.

4.2.7 Silahlanmanın Uluslararası Çatışmalardaki Rolü

Suudi Arabistan'ı diğer Orta Doğu devletlerinden farklı olarak uluslararası çatışmalarda pek aktif rol üstlenmemiştir. Fakat yine de Suudi Arabistan'ın da katıldığı ya da taraf olduğu uluslararası çatışmalar mevcuttur. Suudi Arabistan kendi içerisinde oluşabilen 1954, 1962, 1969 ve 1977 Darbe hazırlıklarını defetmeyi başarmıştır (Kurt, 2017, s. 195). Özellikle 1977 Darbesi, Hava Kuvvetleri'nin

iştirakiyle oluşmuştur (Kechichian, 2001, s. 104-105). Bu olayların daha iyi analiz edilebilmesi için 1962 Yemen krizinde katılım sağlayan Suudi pilotların birçoğu Mısır'a sığınmasını örnek göstermek yanlış olmaz (Kurt, 2017, s. 195). Suudi Arabistan'ın katılım sağladığı uluslararası çatışmalara Yemen 1962, 11 Eylül sonrası olaylar, Arap Baharı sonrasında Yemen çatışmasını, Suriye iç savaşında görünmeyen taraflardan biri olmasını, Katar'a karşı ambargo uygulaması gibi örnekler mevcuttur. 1962'de oluşan Yemen Krizi, Suudi Arabistan'ın hemen yanı başındaydı. Bu yüzden de olaya müdahale etmek gereksinimi duyulmaktaydı. İngilizler, Güney Yemen'i üç farklı hisseye ayırmışlardı. Bu topraklar yine İngilizlerin isteğiyle 1959'da birleşerek Güney Yemen'i oluşturdular. Bu olaydan 4 sene sonra Aden'i de bileştirmeyi başarak Güney Arap Emirlikleri Federasyonu'nu kurdular (Koca, 2021, s. 225). Fakat dönemin karizmatik lideri Nasır ve yaygın ideolojisi sosyalizmdi. Bu yüzden de Mısır yanlısı Kathan El Şaabi liderliğinde Yemen'de 1963'de Ulusal Kurtuluş Cephesi kuruldu. Bu cephenin görevi İngiliz sömürgeciliğine karşı savaşıyordu (Laçiner, Açıkalın, Coşkun, 2010, s. 71-73). Yemen sorunu devam ederek 1990'larda iki ülkenin birleşimiyle durdu sanıldı. Fakat Arap Baharı sonrasında yine de Yemen'de sorunlar çıkmaya başladı. Bu defa Yemen, Suudi Arabistan ile İran arasında çekişmelerin yaşandığı alana çevrildi. Bunun nedeni de artık çatışmanın dini mezhepsel boyut almasıydı. 2011'de yaşanan Yemen krizini önlemek için Körfez İşbirliği Örgütü arabulucu olmaya çalışmıştı. Fakat bazı aşiretlerle iktidar arasındaki sorun derinleşince olay krize dönüştü. Yemen iç savaşında o kadar renkli aktörler vardı ki, Suudi Arabistan bu krizden kenarda duramazdı. Örneğin İran destekli Husiler, Müslüman Kardeşlerin siyasi kolu olan İslah Partisi ve eski rejimin kendisi mücadele içindeydiler. Suudi Arabistan diğer çatışmalarda olduğu gibi burada da iki karşı taraf arasında kalmıştı. Örneğin 2011'de eski rejimi desteklerken, 2014'de İslah Partisi'nin güçlenmesiyle Müslüman Kardeşleri desteklemeye başlamıştır. Suudi Arabistan için Yemen'in Husiler'in eline geçmesi felaket senaryosuydu. Bu olsaydı Şii hilali Suudi Arabistan sınırına ulaşmış olurdu. Bu yüzden de Suudi Arabistan, Yemen'e karşı "Kararlılık Fırtınası" isimli operasyon başlattı. Bu operasyona BAE, Katar, Bahreyn, Ürdün, Sudan, Kuveyt, Mısır ve Fas destek vermiştir (Kurt, 2015, s. 8-17). Suudi Arabistan operasyondan sonra bölgede siyasi dengeyi yeniden kurabilmiştir.

11 Eylül sonrası olaylarda Suudi Arabistan ile ABD'nin Orta Doğu bölgesine, özellikle Körfez'e bakış açısında değişimler mevcuttur. ABD'nin özellikle Irak'a karşı başlatmış olduğu 2003 Saldırısı, Suudi Arabistan tarafından desteklenmemiştir. Hatta bu olay sonrasında Bahreyn'e karşı ordu gönderilmesi, Suriye iç savaşında muhalefete destek vermemesi iki ülkenin dış politikasını farklılaştırmıştır (Efegil, 2013, s. 111).

Suudi Arabistan'ın Orta Doğu bölgesinde oluşan politikası bölgesel istikrarı korumak eğer bu mümkün değilse tehditleri dengelemekten ibaret olmuştur. Bu yüzden de ABD'nin bölgeyi istikrarsızlaştıran operasyonlarına destek vermemeye çalışmıştır. Katar'a uygulanan ambargo da, Yemen'de iç savaşa müdahale de, Bahreyn ve Suriye'ye karışmama politikası da birbirlerine zıt görünen ama biri diğerinin devamı olan statükoyu koruma politikasıdır.

4.3 Irak

Irak Mezopotamya'da yerleşen Dicle ve Fırat Nehirleri'yle çevrelenmiş eski uygarlıklara ev sahipliği etmiş Orta Doğu ülkesidir. Irak, İslam dininin yayılması dönemine, Haçlı Seferleri'ne, Moğol Seferleri'ne, Osmanlı Devleti dönemine şahitlik etmiştir (Aydın, 2009, s. 2). Osmanlı Devleti'nin zayıflaması döneminde İngiltere bölgede güçlenmeye başlamıştır. II. Abdülhamit döneminde Osmanlı reformlar politikasını devam ettirmekteydi. Bu politikanın devamı olarak 1869'da Musul, Bağdat ve Basra vilayet statüsü aldı (Davidson, 1968, s. 103-107).

1918 Ekim'inde Osmanlı, bu bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. Olayın hemen ardından İngiltere Basra, Bağdat ve Musul illerini işgal etmiş ve 1920 San Remo Konferansı'nda birleştirerek Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Faysal'ın yönetiminde tutmuştur. Faysal döneminde Irak, etnik ve dinsel açıdan çok karmaşık bir ülkeydi. Burada Şiiiler ve Sünniler, ülkenin kuzeyinde Kürtler, güneyinde Türkmenler ve Araplar yaşamaktaydı (Arı, 2017, s. 409).

Fakat bu kadar karmaşayı çözebilmek için İngilizler geçmiş Osmanlı Devlet görevlilerini, özellikle Sünni İslam mezhebi açısından seçerek, göreve getirdiler. Irak'ta da bu tür kararlar diğer azınlıkların ayaklanmalarına sebebiyet verdi. 1932'ye

kadar İngiliz mandası altında yaşayan Irak, 3 Ekim 1932’de bağımsızlığını ilan etti (Aydın, 2009, s. 2).

Birçok kaynaklarda Irak’ın etnik ve dini yapısı verilse de zaman zaman bazı farklılıklar göstermektedir. Dini açıdan Irak’ın %97’lik kısmını Müslümanlar, geri kalan kısmını da Ermeni, Yezidi, Asuri gibi Hristiyanlar ve çok az kısmını da Yahudiler teşkil etmektedir. Etnik açıdan ise nüfusun %77’lik kısmını Araplar, geri kalan kısmını Kürtler ve Türkmenler oluşturmaktadır. Kürt ve Türkmen nüfus sayısı birbirine yakındır. Müslümanlar da kendi aralarında Sünni ve Şii olmakla ikiye ayrılmışlardır (Kirmanj, 2013, s. 4-6). Şii nüfusla Sünni nüfus arasında orantı da %65-30 şeklindedir (Duman, 2007, s. 10-12).

Bu kadar bölünmüş bir Irak’ta 1925’te seçim türü çift meclisli parlamentoya sahip olan anayasal bir monarşi olarak betimlenmiştir. Aynı zamanda devletin resmi dini olarak İslam kabul edilmiş ve şeriat mahkemelerine de yer verilmiştir. Yine ordu birimi de 1921’de İngilizler tarafından oluşturulmaktaydı (Arı, 2017, s. 409). Irak 1932’den II. Dünya Savaşı’na kadar esasında İngiliz mandasından çıksa da ABD’nin Orta Doğu politikasının bir parçası haline gelmiştir. Diğer Orta Doğu ülkelerinde olduğu gibi zamanla İngiltere’nin güç kaybetmesiyle ABD onun yerini doldurmaya başlamıştır. Irak’ın zengin petrol rezervlerine sahip olması da ABD’nin ilgisini çekmiştir (Kurt, 2014, s. 167-169). Bu yüzden de kısa süreli bağımsızlık sonrasında Irak tekraren bağımsız bir dış politika izlemeyi başaramamıştır.

4.3.1 Irak’ın II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemdeki konumu

II. Dünya Savaşı sonrasında Irak, Orta Doğu bölgesinde ABD’nin hem Körfez hem de Orta Doğu’nun tamamında politikalarını yürütebileceği bir alana dönüştü. Burada önemli meselelerden biri de Irak gençlerinin İngiltere’ye karşı tutumuydu. Ayrıca 1939’da patlak veren Dünya Savaşı sırasında Irak Kralı Gazi de araba kazasında hayatı kaybetti. Yerine geçen oğlu II. Faysal ise sadece 3 yaşındaydı. Bu da ülkede karmaşa yaratmıştır. Aynı zamanda Almanya’nın Avrupa’da ilerlemesinden sonra Irak Başbakanı Raşid Ali, 1941’de İngiltere ordusunun Basra’dan çekilmesini talep etti. Bu talep yeni bir sorun da yaratmış oldu. 1930 Antlaşması, her iki taraf açısından

farklı anlaşılmaktaydı. Örneğin İngilizlere göre Irak tam bağımsız olup, üsleri kullanamazdı (Arı, 2017, s. 412).

Bu süreç boyunca gidişatı sevmeyen subaylar darbe yaparak Raşid Ali'yi başa getirmişlerdir. İngiltere bu durumun kendi çıkarlarına ters düştüğünü anlamış ve Raşid Ali'yi mağlup etmiştir (Cleveland, 2008, s. 236-238). İngiltere bu darbe sonrasında hem Orta Doğu politikasını değiştirmek zorunda kalmış, hem de Irak'a silah sevkiyatını durdurmuştur (Silverfarb, 1995, s. 523-525). Bu ayaklanma ve sonrasında İngiltere'nin yeniden Irak'ı işgali aslında Irak'ın bağımsız olamadığının bir göstergesidir. Aynı zamanda muhalefetin olmayışı Irak'ın siyasi hayatında 1958'e kadar devam etmiştir (Arı, 2017, s. 411).

Bu dönemde hem İngiltere hem de ABD, Irak üzerinden bölgede Sovyet tehdidini dengelemek için bir örgüt kurmayı düşünüyordu. ABD Başkanı Eisenhower döneminde kendisinin de ilan ettiği doktrin bağlamında Irak'ı da kapsayan bir askeri örgüt kuruldu. 24 Şubat 1955'te Türkiye ile Irak arasında yapılan anlaşma bağlamında Bağdat Paktı oluştu. Sonrasında bu pakta İngiltere, Pakistan, İran'ın katılımıyla örgüt genişledi. ABD her ne kadar böyle bir oluşuma destek verse de küresel denge ve Arap-İsrail savaşında tarafsız gözükabilmek için kendisi üye olmadı (Arı, 2017, s. 104105).

Bu örgütün coğrafi olarak ortasında yer alan Irak'ta 1958'de General Kasım'ın ordusunun iktidarı ele geçirmesiyle örgüt işlevsizleşti. Kasım her ne kadar kendisi seçime gitmiş olmasa da Irak'ta monarşiyi yıkarak devletin yönetim biçimini cumhuriyet olarak ilan etti (Öztürkci, 2017, s. 378). Bu darbeden ziyade yeni iktidar kuran Kasım, Bağdat Paktı'ndan hemen ayrılmamıştır. Bunun nedeni gibi iktidarın daha sağlamlaşmadığı ve zamanın gerektiği kanısıydı (Bostancı & Karaca, 2018, s. 131). General Kasım'ın kısa sürede böyle başarılı darbe yapabilmesinin de iki ana nedeni mevcuttur. Bunlardan birincisi 1941 Darbesi'nin başarısız olması ve bu darbenin yakında yeniden patlak vereceği ihtimaliydi (Arı, 2017, s. 413). İkinci neden ise Kasım, Arap-İsrail Savaşları'ndaki mağlup durumu eski monarşiye yıkmayı başarmıştı (Alsammawi, 2006, s. 49). Irak'ta 1960'ların sonuna kadar istikrarsız bir ortam olmuş, Baas partisinin liderliği ele alması sonucunda bir müddet istikrar ve güven oluşmuştur. Baas'ın darbe yapması sonrasında Irak, kısa bir süre içerisinde gelişim gösterse de 1979'ta Saddam'ın iktidara gelmesi, İran'da ve Afganistan'da

SSCB'nin güçlenmesi Irak'ın da karışmasına neden oldu. Özellikle İran Devrimi sonrasında Irak-İran Savaşı'nın yaşanması, daha sonra ülkenin toparlanmadan Kuveyt'i işgal etmesi, ABD'nin de Irak'ı işgaline neden olmuştur (Arı, 2017, s. 415-416). Irak'ın hem coğrafi hem de kültürel olarak Orta Doğu'nun kuzeyinde yerleşmesi onu bölgenin iki büyük ülkesi olan İran ve Türkiye'nin arasında sıkıştırmıştır. Bu jeopolitik sıkışma da ülkenin kendi kimlik, politika ve yönetim şeklini aramasına neden olmuştur. Fakat Orta Doğu gibi karışık bir bölgede bu arayış dış müdahalelerle de karşılaşmış ve ülkenin iflasına getirmiştir.

4.3.2 Irak'ın siyasi durumu

1979'da Hasan el-Bekr'in iktidarı bırakmasının hemen ardından Saddam Hüseyin başkanlığı, başbakanlığı, parti genel sekreterliğini, Devrim Komuta Konseyi'ni ve Silahlı Kuvvetler Başkomutanlığını ele geçirmeyi başarmıştı. Bu olay Irak'ın gittikçe otoriter bir yapıya dönüştüğünü göstermekteydi. Bu tür merkezi otoriteye alışmayan Irak toplumunda kuzeyde Kürtler, güneyde de Şiiler zaman zaman ayaklanmalara başlamıştı (Arı, 2017, s. 419).

Bu dönemde İran devrimi yaşanmadan önce bölgede hassas bir denge mevcuttu. Örneğin İran-ABD ile müttefikti ve Irak ise SSCB ile 1972'de dostluk antlaşması imzalamıştı. Irak Devleti, SSCB'nin Kürtlere olan desteğinin giderek arttığını anlamaktaydı. Aynı zamanda İran da Irak'tan kaçan Kürtlere sığınma hakkı tanımaktaydı. Bu dengeyi bozabilmek için Irak 1975'te İran'la antlaşma yaparak Şattül Arap Nehri üzerindeki haklarının bir kısmını İran'a devrederek İran'ı dengelemeye çalıştı. Fakat İran Devrimi'yle bu denge tamamen bozulmuş oldu (Smolansky & Smolansky, 1991, s. 162).

1979 Devrimi'yle seküler bir ülkeden Şii mezhepli dini bir ülkeye dönüşen İran, Irak için güvenlik tehdidine dönüşmüş oldu. İran Şiiliği, Irak'ın Baas ideolojisine hızlı bir biçimde alternatif oluşturmaktaydı. İran Devrimi, Irak Şiilerini de harekete geçirmiş ve 1979 Şubat'ında Necef, Kerbela, Bağdat gibi şehirlerde ayaklanmalar yaşanmıştır (Arı, 2017, s. 423). Irak'ta bu hareketlenmelerin kalesi gibi Dava Partisi görülmekteydi. Çünkü Dava, Şiileri kurmuş olduğu bir partiydi ve Irak yönetimine göre desteğini İran'dan almaktaydı. İran-Irak Savaşı'na neden olan olaylardan biri de

Irak Şiiilerinin lideri Bakır el-Sadr ve kardeşlerinin iktidar tarafından idam edilmesi oldu. Diğer bir neden ise, Nasır sonrasında Arap dünyasında karizmatik lider eksikliği vardı, İran'da da devrimin oluşu Saddam'ı harekete geçirdi. İran'a verdikleri imtiyazları almayı kararlaştırarak savaşa başladılar. Fakat bu uzun süren savaşın kazananı olmadı (Akoğlu, 2013, s. 410). Savaş sonrasında İran kendisini toparlamayı başarsa da Irak toparlayamadı ve Kuveyt'i işgal etti. Bu işgal girişimine tepki olarak ABD, Irak'a operasyon başlattı. 10 senelik Irak'ın işgali operasyonları 2000'lerin başında durdu sanılırken 2003'te yeniden başlamış oldu. Bu girişim Arap Baharı'na kadar sürmüştür (Arı, 2017, s. 381-385).

Tablo 4.10. Aralık 2005 Genel Seçim Sonuçları

Partiler	Oy Sayısı	%	Sandalye
Birleşik Irak İttifakı (İslamcı Şii Partiler Koalisyonu)	5,021,137	41.2	128
Kürt İttifakı	2,642,172	21.7	53
Irak Uzlaşma Cephesi (İslamcı Sünni Araplar)	1,840,216	15.1	44
Irak Ulusal Listesi (Eyad Allavi)	977,325	8.0	25
Irak Ulusal Uzlaşma Cephesi (Baasçı-Milliyetçi Sünni Araplar)	499,963	4.1	11
Kürt İslami Hareketi	157,688	1.3	5
Al-Risaliyun (Sadr'a bağlı Bağımsızlar)	145,028	1.2	2
Uzlaşma ve Kurtuluş Bloku (Cubburi Aşiretinin Partisi)	129,847	1.1	3
Irak Türkmen Cephesi	87,993	0.7	1
Rafideyn Listesi (Asuri Hareketi)	47,263	0.4	1
Mithal el-Alusi Listesi	32,245	0.3	1
Yezidi Reform Hareketi	21,908	0.2	1
Toplam (Katılım Oranı 79.6 %)	12,396,631		275

Kaynak: Erkmen, 2010

Tablo 4.11. Mart 2010 Genel Seçim Sonuçları

Partiler	Oy Sayısı	%	Sandalye
Irakiye	2.851.823	24,48	91
KDK	2.797.624	24,02	89
IUI	2.094.814	17,98	70
KİL	1.686.344	14,48	43
Goran (Değişim)	487.181	4,18	8
IB	314.823	2,70	4
Tavafuk	303.477	2,61	6
KİB	247.366	2,12	4
KİH	153.640	1,31	2
Diğer	11.649.185	9,76	

(Kısaltmalar: KDK/Kanun Devleti Koalisyonu; IUI/İrak Ulusal İttifakı, KİL/Kürdistan KİB/Kürdistan İslami Birliği, KİH/Kürdistan İslami Hareketi) **Kaynak:** Erkmen, 2010

Tablo 4.12. Mayıs 2018 Irak Genel Seçimleri

İttifakı Listesi, IB/İrak'ın Birliği	Partiler	%	Sand. Say.
Şii Ağırlıklı Koalisyonlar	Sairun (Sadr'ın Partisi)	16.41	54
	El-Feth İttifakı	14.28	47
	En-Nasr Koalisyonu	12.76	42
	Kanun Devleti Koalisyonu	7.59	25
	Ulusal Hikmet Hareketi	5.77	19
Kürt Ağırlıklı Koalisyonlar		7.59	
	Kürdistan demokrat Partisi	5.47	25
	Kürdistan Yurtseverler Birliği	1.51	18
	Goran (Değişim)	1.21	5
	Yeni Nesil Hareketi	0.6	4
	Demokrasi ve Adalet İttifakı		2
	Kürdistan İslam Cemaati	0.6	2
	Kürdistan İslam Birliği	0.6	2
Sünni Ağırlıklı Koalisyonlar		6.38	
	Vataniye Koalisyonu	4.25	21
	Irak Karar İttifakı	1.82	14
	Anbar Kimliğimizdir	1.21	6
	Bağdat İttifakı		4
	Ninova Kimliğimizdir	0.91	3
	Selahaddin Kimliğimizdir İttifakı	0.3	1
Türkmenler	Kerkük Türkmenleri Cephesi	0.91	3
Diğer Koalisyonlar	İrade Hareketi	0.91	3
	El-Cemahir Kalesi Koalisyonu	0.91	3
	Kerkük Arap İttifakı	0.91	3
	Değişim Gücü Koalisyonu Hayır	0.6 0.6	2
	Sancağı	0.6	2
	Temeddün	0.6	2
	Abirun		2
	Milli Kitle Partisi	0.6	2
	Sivil Parti	0.3	1
	Sivil Demokrat İttifakı	0.3	1
	Irak Ricali Topluluğu	0.3	1
	Demokratik Yol	0.3	1

Kaynak: Kekilli, 2018

Yukarıda belirtilen üç ayrı dönem seçim sonuçlarına bakıldığı zaman aradan sadece 13 sene geçmiştir. Fakat Irak'ta hem demografik yapının hem de siyasetin nasıl

şekillendiğini görebiliyoruz. Örneğin 2005 seçimlerinde, Şiiilerin üstünlüğünü ve Irak'ın gittikçe bölünmüş bir yapıya everildiğini görüyoruz. Fakat 2010 seçimlerinde, Irak'ta DAESH'in ve Arap Baharı'nın etkisiyle artık Irak halkı seçimlerde birlik şiarını ileride tutan parti görmek istemektedir. Yine de Şiiilerin üstünlüğüne rağmen, Kürtlerin de oylarında artış görülmüştür. Fakat en son seçimlere baktığımızda çok şey değişmese de Irak'ta Şiiilerin genel sandalye sayısı düşmüş, bunun akabinde Kürtlerin veya Türkmenlerin sandalye sayısında keskin artış olmamıştır. Bu dönemde Irak'ta DAESH artık olmasa da PKK ve YPG'nin varlığı seçimlere etki etmektedir. Ayrıca son dönemde Irak'ta diğer azınlıkların ve aşiretlerin partilerinin de sandalye sayısını artırdığını ve bağımsız seçmenlerin de çoğaldığını görmekteyiz.

4.3.3 Irak'ın iç dinamikleri

Irak, Orta Doğu bölgesinde en karmaşık iç dinamiklere sahip ülkelerden biridir. Bu ülkede yukardaki başlıklarda da bahsettiğimiz üzere birçok azınlık ve mezhepsel yapılar mevcuttur. Fakat bu yapılar genel olarak bölgeye has bir olgudur. Irak'ı diğer ülkelerden farklı hale getiren, mezhep ve etnik yapı dışında bir de aşiretlerin mevcut olmasıdır. Irak'ta bu aşiretler de kendi içlerinde birçok parçalara bölünmüştür. Örneğin bayt, khams, fakhdh, hamoula gibi alt kavramları mevcuttur. Bayt ev, Khams beşli gruplar, Fakhdh yüzlerce kişiyi kan bağıyla birleştirmek, Hamoula ise Fakhdh ile Aşiret arasında bir anlayıştır (Ghareeb & Dougherty, 2004, s. 133). Aşiret olarak kullandığımız kelime ise Türkler ve Kürtler tarafından aşire şeklinde kullanılan kabile anlamını veren bir sözdür (Jabar & Dawod, 2013, s. 117). Aşiretlerin birliğine ise kabile denmektedir ki, bazen bu kabilelerin sınırları ulus-devletlerle kıyasladığımızda daha büyük alanı kapsamaktadır (Eisenstadt, 2007, s. 17).

Irak'ta mevcut aşiretlerin birçoğu şöyledir; Şammar Aşireti, Duleym Aşireti, Jibur Aşireti, Al-Tikriti Aşireti, Al-Khaza'il Aşireti, Anizah Aşireti, Hushaim Aşireti (Salihi, 2011, s. 37-40). Şammar aşireti 1,5 milyon nüfusu barındıran ve birçok ülkede yaygın bir yapıdır. Bu aşiretin %75'lik kısmı Irak'ta yaşamaktadır. Bu aşiretin Irak için en önemli yanı şudur ki, tarihsel olarak Vahabilerle olan sorunlardan dolayı Irak-Suudi Arabistan ilişkilerini olumsuz etkilemektedir (Rowan, 2003, s. 25-27). Duleym aşireti ise aynı soyismi taşırlar ve devletin güvenlik görevlerinde yer almaktadırlar (Sakai, 2003, s. 90). Al-Tikriti, Irak'ta en büyük aşiret olmasa da siyasi hayatta en

güçlü aşirettir. Bu aşiretten Saddam Hüseyin, Hasan el-Bekir gibi önemli kişiler çıkmıştır (Salihi, 2011, s. 39). Bu aşiret Baas Partisi'nin de güçlenmesinin nedenlerinden biridir. Çünkü Saddam ve Esad aileleri ikisi de bu aşirete bağlıdır (Arı, 2017, s. 417). Dolayısıyla Suriye ve Irak ilişkilerinin ilerlemesinde de bu aşiret oldukça önem arz etmektedir. Jibur aşireti de, İran-Irak Savaşı zamanı iktidarla beraber hareket eden fakat sonrasında iktidarla arası açılmış büyük bir aşirettir (Salihi, 2011, s. 39). Bu aşiret iktidarla arası bozulduktan sonra seçimlerde kendi ismiyle parti oluşturmuş ve oy kazanarak mecliste yer almıştır. Modern Irak siyasetinde ise, ABD tarafında yer almaktadır (Hassan, 2008, s. 3). Irak'ın iç dinamiklerinin bu kadar karışık olmasının ülkeye kötü etkileri olsa da iyi yönleri de vardır. Örneğin kabile ve aşiretlerin iktidarda temsilciliği arttıkça devletin komşularla ilişkileri de iyileşmektedir. Başka bir bakış açısıyla ise bazen yıkıcı savaşlar ülkedeki yapıları sivilileştirmeyi başarmaktadır. Mısır'da Müslüman Kardeşlerin Arap Baharı sonrasında sivilleşip iktidar olmasıyla İran-Irak Savaşı sonrasında Jibur Aşireti'nin, ABD işgalinden sonra Kürtlerin örgütlenerek siyasi partiler kurması görülmektedir.

4.3.4 Irak'ın askeri yapısı

Irak ordusunun doğuşu ile Irak'ın bir ulus-devlet gibi yetişmesi tahminen aynı senelere tekabül etmektedir. Irak ordusu, Osmanlı'ya karşı savaşta zafer kazanan daha sonrasında İngilizlere karşı da devrim yapan hemen hemen aynı kişilerden oluşmaktaydı. Örneğin Cafer Askeri ve Nuri Said gibi kişiler bu sıralardan yükselmiş ve Genelkurmay Başkanlığına getirilmişlerdir. Modern Irak ordusu kurulurken 600'e yakın subay eski Osmanlı askeri idi. Bunlardan 250'si de İngiliz askeri eğitimi almak şartıyla orduya kabul edildi (Abdulrazaq, 2017, s. 138).

Irak ordusunun levy ismiyle kurulan ilk birliklerinden biri İngilizlerin Basra Körfezi'nde güçlenmesinden sonra oluşmuştu. Bu askeri birliğin ismi de çok değişime uğramıştır (Browne, 1932). İngilizler diğer ülkelerde olduğu gibi Irak'ta da orduyu düzenlerken esasında etnik Asur asıllı subayları öne çekmeye çalıştılar. Bunun ana nedeni Arap çoğunluğun kontrolünde olabilecek ordunun İngilizlerin ulusal çıkarları açısından zorluk çıkarmış olmasıydı (Abdulrazaq, 2017, s. 140).

İngilizlerin vermiş oldukları bu karar II. Dünya Savaşı sırasında kendisini doğrulamış oldu (Tarbush, 1982, s. 77). Şöyle ki, eğer İngilizler Araplardan bir ordu kurmuş olsalardı, Irak'ta bu dönemde yapılan darbe başarılı olurdu. Bu karar İngilizlere en az 20 sene daha Irak'a sahip olma fırsatı vermiş oldu.

Kral Faysal döneminde ordunun neredeyse tüm elit birlikleri İngilizlerin kontrolündeydi. İngilizler bu birliklere yüksek maaş vermektedir. Fakat geride kalan birlikler daha az maaş alıyordu. Bir diğer etken ise askerliğin gönüllü biçimde yapılmasıydı (Abdulrazaq, 2017, s. 141). İngiliz Sömürge Ofisi kendi resmi raporlarında bu konuya değinerek Iraklıların ruh birliğinin daha oluşmadığını ve bu yüzden de gönüllü olarak insanların orduya yazılmadıklarını bildirir (The National Archive Of Colonial Office, C.O. 730/40-33280, 20 Haziran 1923). Bu yüzden de Kral Faysal istese bile İngiliz sömürgesinden kurtulamazdı (Al-Marashi & Salama, 2008, s. 22). Irak ordusu her ne kadar farklı etniklerden toplanmış olsa da ülkenin her şeyinin İngilizler tarafından yönetilmesi bu etnikleri de rahatsız etmekteydi. Bunun göstergesi gibi 1930 ve 1940'larda Irak Askeri Yüksekokulu'nda eğitim alan askerler darbe girişimlerinde bulunma planları yaptılar (Al-Aqidi, 1991, s. 39-41). Asur ordusunun ayaklanmasını Iraklı General Sıdkî'nin bastırmasıyla Irak ordusu güçlenmeye başladı. Bu da Irak'ın ordu kurabilme potansiyelinin en belirgin ölçüsüdür (Al-Marashi & Salama, 2008, s. 32). İngilizler bu durumdan rahatsız olarak Irak asker sayısını düşürmeye başladılar (Batatu, 1978, s. 87-89). Irak ordusu İngilizlerden yeni kurtulmuş ve cumhuriyet ilan etmişti. Fakat bu durum da uzun sürmedi. Baas Partisi'nin liderliğiyle Irak ordusu ile Suriye ordusu birlik haline getirildi. Bu birliktelik Arap-İsrail Savaşları'nda bile işe yaramadı (Abdulrazaq, 2017, s. 152-153). Baas iktidarı döneminden 2003'e kadar ordu siyasetten ayrıldı. Bu belki de bu Baas'ın en büyük başarısıdır. Bu süreç çok da kolay yaşanmadı. Baas, Irak ordusunda başkaldıran tüm askerleri idam ederek, 35 sene içerisinde bunu başarabildi (Murray & Woods, 2014, s. 22-24). Fakat 2003 sonrasında DAESH ve Devrim Muhafızları'nın Irak topraklarının %75'lik kısmını işgal etmesiyle ordunun ülkede nüfuzu tamamen indi (Abdulrazaq, 2017, s. 161).

4.3.5 Irak'ın ekonomik yapısı

Irak, Orta Doğu bölgesinin zengin petrol rezervlerine sahip ülkelerinin başında gelmektedir. Suudi Arabistan Krallığı'ndaki gibi sadece ekonomik etkiler ve gelişimle sınırlı kalmayan Irak, petrol rezervlerinden dolayı güvenlik ve istikrarı sağlama noktasında da sorun yaşamıştır. Dolayısıyla Irak petrol rezervleri hem ülke ekonomisi için hem de uluslararası petrol piyasası için önemlidir. Irak demografik yapısı bağlamında özellikle mezhepsel farklılıklardan kaynaklanan istikrarsız bir yapıya sahiptir. Zengin petrol rezervleri ve istikrarsız yapısı Irak'ı dış etkilere ve müdahalelere açık bir konuma getirmiştir. 1980 yılında yaşanan İran-Irak Savaşı, 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali ve 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali ile Irak ekonomisini derinden etkileyen gelişmeler olmuştur. Özellikle 2003 yılında, ABD'nin Irak'ı işgalinin nedenleri arasında Körfez'deki petrol kaynakları vardı. 2003 yılının sonrasında da ABD öncülüğünde Irak ekonomisi yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır. Irak'ın ekonomik gelişimini anlamak için önemli gelişmelere ve tarihsel sürece bakmakta fayda vardır.

Irak Devleti'nin kuruluş yıllarına bakıldığında ekonomik yapının tarım ve hayvancılık üzerinden şekillendiği görülmektedir. Özellikle 1950'li yıllarda Suudi Arabistan'a benzer şekilde Irak ekonomisi petrol ihracatına bağlı gelişim göstermiş ve petrol temel ekonomik kaynak haline gelmiştir. Yine 1950'li yıllarda Süveyş Kanalı'nın kullanıma açılması da Irak ekonomisine katkı sağlamıştı. O dönem, Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinde buharlı taşımacılık yapmaya başlamıştır. Aynı yıllarda, Körfez Bölgesi ve Hindistan'a özellikle tahıl ürünleri ihraç etmeye başlamış ve buna bağlı Irak'ın tarım arazileri değerlendirilmeye başlamıştır. Petrolün ihracında, Süveyş Kanalı'nın kullanımında ve tarımsal ihracattaki gelişmeler Irak'ın kendi kendine yetebilen (self help) bir yapıya geçmesine olanak sağlamıştır. Buna bağlı olarak da Irak küresel ekonomiye eklemlenmeye başlamıştır (Atacan, 2004, s. 162).

1958 yılında bir tarım reformu uygulamaya koyulmuş fakat verimli sonuçlar alınamamıştır. Bu reformu uygulama sürecinde uzman eksikliği, kuraklık ve toprak sahiplerinin bilgisiz ve uyumsuz tutumu ile karşı karşıya kalınmıştır. Hizmet sektörünün gelişmesi ve petrol endüstrisinin iyileştirilmesi için önemli bütçeler ayrılmıştır. 1970'li yıllarda ise Irak'ın kuzeyindeki bölgelerde toprak reformu

uygulanmıştır. Bu uygulamanın amacı önceki tarım devriminden farklıdır. Özellikle siyasette etkili olan toprak sahiplerinin rolünü zayıflatmak ve toprak sahipliğini sonlandırmak hedeflenmiştir (Atacan, 2004, s. 164).

Küresel sistemi etkileyen 1973 petrol krizinden önce Irak yönetimi kendi lehine hamle yapmış ve petrol şirketini millileştirilmiştir. Bu sayede petrol devlete gelir sağlayan bir fon haline gelmiştir. Krizin yaşanmasıyla petrol batılı ülkelere karşı bir silah olarak kullanılmış ve Irak gibi Orta Doğu ülkelerinin petrol fiyatları büyük oranda artış göstermiştir. Petrol Krizi'yle sadece Irak'ın petrol gelirlerini arttırmakla kalmamış, tarım ve ihracat konusunda da büyük ivme kazanmasını sağlamıştır. Ham petrol rezervi bakımından ekonomisi doğal kaynaklara dayalı zengin ekonomiler arasında yer almıştır. Bu noktada belirtmek gerekir ki, Irak ekonomisinin büyümesinde sadece petrol gelirleri değil, aynı zamanda ekonomik politikalarda etkili olmuştur (Falah, 2008). Millileştirme ve petrol şoku öncesinde, Irak petrol üretimi ve ihracatından 488 milyon dolar (1968) gelir sağlarken, krizden sonra petrol gelirleri 5,7 milyar dolara (1974), ve kısa bir süre sonra da 26,5 milyar dolara (1980) ulaşmıştır. Ham petrolden gelen gelir, Baas yönetimi tarafından kalkınma ve gelişim amaçlı kullanılmış ve endüstri, tarım, eğitimin yanı sıra altyapı ve savunma harcamaları olarak da kullanılmıştır (Atacan, 2004, s. 165).

Irak ekonomisinin petrol üretimi ve ihracatına dayalı bu yapısı 1980 yılında yapılan İran-Irak Savaşı'yla olumsuz etkilenmiştir. Savaşta petrol tesislerinin yıkılması sonucunda Irak'ın petrol üretiminde önemli düşüşler yaşanmıştır. 1980 yılında günlük 3.4 milyon varil üretim, 1981 yılında günlük 0,9 milyon varile düşmüş ve petrol gelirlerinde büyük kayıplar yaşanmıştır. Irak'ın petrol gelirlerindeki bu %60'lık düşüşe gelir bağlamında bakıldığında, 1980'de 26 milyar dolardan gelirin 1981 yılında 10 dolara düştüğü net bir şekilde görülmektedir. Dış şoklar, tek bir ürünün ihracatına bağımlı olarak büyüyen Irak ekonomisini bazıları yapısal hale gelen bir dizi ciddi sorunla baş etmek zorunda bıraktı. Bu sorunlar arasında şunlar vardır: (1) Irak'ın başlıca petrol ihraç kapasitesi ya yok edildi, ya bloke edildi ya da kapatıldı; (2) Irak'ın ağır sanayileri yok edildi veya büyük onarım ihtiyacı ortaya çıktı; (3) altyapı büyük ölçüde hasar gördü; (4) işgücünün büyük bir bölümü (beşte biri) silahlı kuvvetlerdeydi, dolayısıyla işgücü ve üretim zinciri etkilendi; (5) tarımsal ve

endüstriyel büyüme zaman zaman durma noktasına gelirken, bazen de olumsuz ilerleme kaydetti; (6) kırsal işçiler ya askere alınmış ya da şehre sürüklenmişti; (7) savaş sırasında ithal edilen çok sayıda yabancı işçi ekonomi üzerinde bir yük haline gelmişti; (8) gıda ithalatına bağımlılık artmıştı; (9) enflasyon yapısal bir sorun haline gelmişti; (10) özelleştirme beklentilere göre başarılı sonuçlanmamıştı; (11) Irak büyük bir borçlu ülke haline gelmişti; (12) ithalat seviyeleri düşmüştü; (13) kalkınma planlaması ve harcamaları fiilen durmuştu; ve (14) savaş sırasında vaat edilen daha yüksek yaşam standartlarının savaş sonrası dönemde sağlanamaması halkta tepkilere neden olmuştu. Bu bilgiler ışığında, Irak Hükümeti'nin İran'a saldırısı ekonomik çöküşü beraberinde getirdi. Bu süreçte Irak ekonomisini bu çöküşten kurtaran şey başta Körfez ülkeleri ve OECD olmak üzere Sovyetler Birliği'nden gelen kredi ve fon programlarıydı (Alnasrawi, 1994, s. 83-100).

Irak Hükümeti, savaş sonrası döneme, işsizlik, enflasyon ve dış borç yüküyle aşırı yüklenmiş daha küçük ve daha düzensiz bir ekonomiyle girmek zorunda kaldı. Öyle ki, Irak Hükümeti ekonomik krizle başa çıkmaya çalışırken, iddialı bir askeri sanayileşme programını finanse etmek durumunda kaldı. Bunun için Irak, 1980 yılındaki 26 milyar dolar gelir yerine 1988 yılında kullandığı 11 milyar dolarla yetinmek zorunda kaldı (Alnasrawi, 2001, s. 207).

Irak'ın Kuveyt'i işgali sonucunda birçok yaptırımla karşılaşması yine ekonominin kötü etkilenmesine sebep olmuştur ve birçok yaptırıma maruz kalmasına zemin hazırlamıştır. ABD liderliğindeki BM Güvenlik Konseyi Irak'a yönelik kapsamlı bir yaptırım sistemi uygulamaya koymuştur. 1991 yılında yaşanan altı haftalık savaşta Irak'ı daha büyük bir çıkmaza sürüklemiş ve ilk yaptırımlara ilave kararların alınmasına sebep olmuştur (Alnasrawi, 2001, s. 208).

2003 yılında ABD'nin işgalinden sonra, Irak ekonomisi yeniden yapılanma sürecine girdi. Bu ekonomik yeniden yapılanma süreci, fiziksel altyapı inşası, hizmetlerin yeniden yapılanması ve çatışma sonrasında ekonomik faaliyetle ilgili kurumsal politikaların yenilenmesini kapsamaktadır. Özellikle yasal, siyasi ve sosyal kurumların yeniden inşasına büyük önem verilmiştir. ABD her ne kadar 2004 yılında Irak'ın egemenliğini teslim etse de, ekonomik inşa çabalarına doğrudan dâhil olmuştur (Coyne& Cayne, 2013, ss. 1-4).

Irak'ın ekonomik yeniden yapılanma çabalarının sonuçları karmaşık bir yapıda olmuştur. ABD'nin işgali ile Irak ekonomisi fiilen durma noktasına gelmiştir. Kuveyt'in işgali sonrası uygulanan yaptırımların kaldırılması ile ABD'nin Irak'a yoğun yatırımlarının önü açılmıştır ve bazı makroekonomik göstergelerde bu ABD yatırımlarının olumlu sonuçlar vermiştir. Irak ekonomisi açısından bir diğer önemli gelişme ise önemli miktarda borcunun affedilmesi olmuştur. Savaş sonrasında, Irak para birimi reforme edilmiş ve bazı piyasalar uluslararası ticarete açılarak Çin ve diğer ülkelerden ucuz mal ithalatına izin verilmiştir (Coyne&Coyne,2013, s. 4).

Tablo 4.13. Irak'ın Ekonomik Verileri; 2019, 2020, 2021

	Birim	Ölçek	2019	2020	2021
GSYİH (sabit fiyatlar)	Yüzde değişimi		5.811	-15.701	3.647
GSYİH (cari fiyatlar)	ABD doları	Milyar	233.953	169.488	201.472
GSYİH (cari fiyatlar)	Satın alma gücü paritesi (uluslararası dolar)	Milyar	468.122	399.376	428.859
GSYİH (sabit fiyatlar)	Satın alma gücü paritesi (2017 uluslararası dolar)	Birim	11.483.073	9.434.766	9.531.071
GSYİH (cari fiyatlar)	ABD doları	Birim	5.981.102	4.223.218	4.892.964
Toplam yatırım	GSYİH yüzdesi		15.522	6.159	22.665

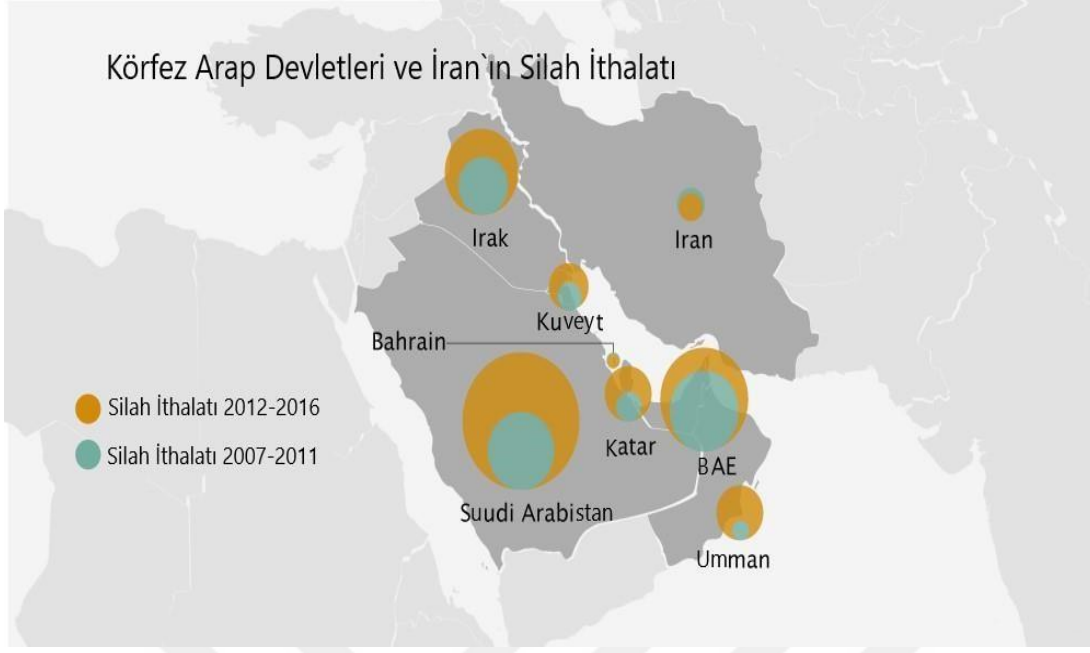
Kaynak: IMF, 2021

Irak'ın nüfusu 41.176 milyondur (World Bank, 2022, çevrimiçi kaynak) ve nüfusun işsizlik oranı %14'tür. Irak'ta kişi başına düşen GSYİH; 2019 yılında 233.953 milyar dolar, 2020 yılında 169.488 milyar dolar ve 2021 yılında ise 201.472 milyar dolardır. Tabloda satın alma gücü paritesinin 2020 verilerine göre 9.531.071 olduğu görülmektedir. Irak genel devlet geliri ise; 2019 yılında 99.268.702 milyar, 2020 yılında 63.166.236 milyar ve 2021 yılında 123.043.930 milyardır. (IMF, 2021, çevrimiçi kaynak).

Irak'ın ihracatı 63.28 milyar dolar iken, ithalatı 33.68 milyar dolardır. Irak'ın başlıca ticaret ortaklarının başında Çin, Hindistan, Güney Kore, Türkiye, ABD gelmektedir. İhracat yaptığı ürünlerin başında ham petrol ve petrol ürünleri gelirken, ithalat kalemlerini otomobil, gıda, ilaç, mücevher ve makineler yer almaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022). Irak, son verilere göre kanıtlanmış 145 milyar varil petrol rezervine sahiptir. Bu oran ile Irak, dünya petrol rezervlerinin yaklaşık yüzde 8'lik bir oranını, Orta Doğu bölgesinde bulunan petrol rezervinin yüzde 17'lik bölümünü içermektedir. Üretim maliyeti bakımından Orta Doğu bölgesinin diğer ülkelerine oranla daha ucuza mal edilen petrol rezerv yataklarına sahiptir. 2003 yılından ABD'nin işgal girişimiyle başlayan süreç beraberinde savaş, terör, alt yapı problemleri ve siyasi istikrarsızlığı da getirmiştir. Bu olumsuz faktörlere rağmen Irak'ın günlük 5 milyon varillik bir petrol üretimi mevcuttur. Her ne kadar altyapı yetersizliği ve istikrarsız yapı yüzünden istenilen ihracat kapasitesine ulaşılmasa da, yakın zamanda Irak petrol üretiminin 7 milyon varile yükselmesi beklenmektedir. Irak'ın tam kapasite çalışan en önemli terminali Basra Terminali (Mina El- Bakr)'dir ve bu da Basra Körfezi'nin ve körfeze kıyılı ülkelerin stratejik ve ekonomik önemini ön plana çıkarmaktadır (Duman, 2022: çevrimiçi kaynak). Irak gibi Suudi Arabistan'ın Basra Körfezine kıyısı vardır ve dünya petrol ihracatı bu körfez üzerinden kontrol edilmektedir. Bugün Irak'ın en önemli petrol ihracat noktası Mina El-Bakr/Basra Terminali'dir. Irak'ta yalnızca Basra Terminali'nin tam kapasiteyle çalıştığı biliniyor. Irak'ın denize açılan tek kapısı olması Basra'nın stratejik önemini ön plana çıkarıyor.

4.3.6 Irak'ın Silahlanması ve Bölgesel Güvenliğe Etkisi

Yukarıdaki bölümlerde de bahsettiğimiz üzere Irak'ın silahlanmasından çok silahlanamaması konusu uzun süre bölgeyi ve uluslararası sistemi rahatsız etmiştir. Fakat 2001 sonrasında terör algısı ve devletin buna cevap veremeyişi Irak'ın silahlanmasını hızlandırırsa da devlet olarak varlığını da zorlaştırmıştır.

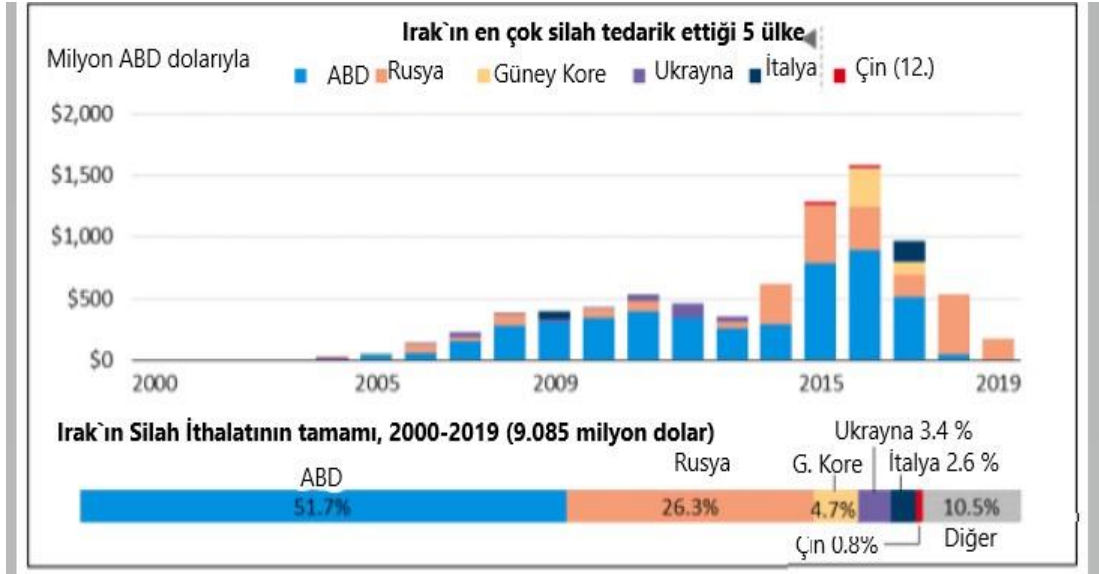

Kaynak: SIPRI, 2017

Şekil 4.4. Körfez Arap Devletleri ve İran'ın Silah İthalatı

Yukarıda gösterilen haritada tüm Körfez ülkelerinin hızla silahlandığı Irak'ın da buna paralel olarak silahlandığı belirtilmiştir.

Aşağıdaki tabloda ise, Irak'ın silah aldığı ülkeler gösterilmektedir. Bu tabloya göre Irak 2004 öncesinde neredeyse hiç silah almamıştır. Bunun nedeni BM'nin Irak'a 1990-2003 seneleri dâhilinde ambargo uygulamasıdır (Alnasrawi, 2001, s. 208). Fakat ABD işgalinden sonra Irak'ın silahlanması yine de en büyük paya sahip ülke ABD'nin kendisidir. Irak, kendi silahlanma payında yine de çeşitliliğe çalışmaktadır. Bu yüzden de Güney Kore, Çin ve Ukrayna gibi alternatif piyasalarla da ticaret yapmaktadır. Özellikle Çin'le olan askeri ilişkilerde Batı'dan farklı olarak insan hakları gibi değerler istenilmediği için Orta Doğu ülkeleri Çin'i de kendi ithalat listelerine eklemektedirler.

Kaynak: Blanchard, Sharp, & Arabia, 2020

Şekil 4.5. Irak'ın silah tedarik ettiği ülkeler

4.3.7 Silahlanmanın Uluslararası Çatışmalardaki Rolü

Irak Devleti bağımsızlığını kazandıktan sonraki dönemde neredeyse hiç uluslararası çatışma başlatmamıştır. Fakat bölgesel çatışmalar, İran'la savaş, Kuveyt'in işgali gibi olaylarda iştirak etmiştir. Örneğin Irak'ın Kuveyt'i işgaline bir uluslararası çatışma denilebilir. Aslında Kuveyt sorunu 1990'da birden patlak veren bir olay değildir. Irak, Kuveyt'i 1961'de ilhak ettiğini açıklar. Fakat İngiltere'den destek alamadığı için geri adım atar (Baram, 1993, s. 5-9).

Irak'ın Kuveyt'i işgalinin en önemli nedeni yorgun ekonomisini düzeltmekti. Kuveyt'in Bubiyan ve Verba Adaları'na ulaşarak Irak, petrol rezervlerini artırmış olacaktı. Fakat Orta Doğu politikasını neredeyse Basra Körfezi üzerinden şekillendiren ABD için bu kabul edilemez bir olaydı (Pehlivanoglu, 2004, s. 65-68).

Bu olay sonrasında, ABD önderliğinde uluslararası koalisyon kurularak Irak'a müdahale gerçekleştirilir. Bu müdahaleden sonra 2003'te Saddam iktidardan vazgeçer ve bu da Irak'ın işgalini kolaylaştırır. Uluslararası müdahalenin nedenlerinden biri de İran-Irak Savaşı zamanı Irak'ın Halepçe şehrinde kimyasal silah kullanmasıdır. Bu olaylar sonrasında Irak tarihinde 2005 tarihi önemlidir. Çünkü bu yakın tarihte Sünni Araplar Anayasal seçimleri boykot eder ve Şiiler parlamentoda daha fazla güçlenir.

Irak Devleti de Kürtlerin kuzeyde özerk yapı kurmasıyla federatif hal aldı (Daban & Daban, 2018, s. 95-106).

Irak'ın uluslararası çatışmaya katılabileceği asimetrik tehditlerden biri de bu dönemlerde var olan DAESH, PKK, YPG terörüydü. Devlet yapısı aşıldıkça Irak kendisi bölge ülkeleri için tehdit haline gelmişti. Diğer bir önemli olgu ise Dicle ve Fırat Nehirlerinin doğru kullanılmasıdır. Bu nehirler de her ne kadar dikkate alınmasa da uluslararası çatışmalar çıkaracak kadar önemlidir. Türkiye, Suriye ve Irak'ı kapsayan bu nehirlerde barajların yapılması bu ülkeleri rahatsız etmektedir (Karakılçık, 2008, s. 22).

Tablo 4.14. Fırat Akarsuyu Potansiyel/Talep Karşılaştırması

	Türkiye	Suriye	Irak	Toplam
Fırat su potansiyeli (milyar m ³ /yıl)	31,58	4,00	0,00	35,58
Fırat tüketim talepleri	18,42	11,50	23,00	52,92

Kaynak: Kırkıcı, 2014

Yukarıdaki tabloda Fırat Nehri'nin potansiyel olarak her ülkeye kattığı su değeri ve ülkelerin de tüketim talepleri gösterilmiştir. Buradan da görüldüğü gibi Irak'ın Fırat'tan aldığı su miktarı sıfıra yakınken aynı zamanda su talebi de en yüksek olan ülkedir. Bu yüzden de Irak ve Suriye'de yaşanan olayların ekonomik nedeni, dolayısıyla su sorunu olduğunu da söyleyebiliriz.

4.4 Suriye

Suriye ismi kelime kökeni itibariyle çok eskidir. MÖ. I. yüzyılda Medler, Assur Devleti'ni işgal ederek ortadan kaldırmışlar. Bu dönemde Dicle ve Fırat Nehirleri arasındaki bu topraklara 'Asur' isminden dolayı 'Asura' demişlerdir. Fakat Antik Yunanlılar bu kelimeyi 'a' harfini kullanmadan 'Suri' gibi telaffuz etmişlerdir (Frye, 1992, s. 281). Rollinger'e göre ise, Suriye kelimesi Arapçada 'hrw' lafından türemiştir. Yazar bunu antik copt diliyle kıyaslayarak ileri sürmüştür. Şöyle ki, 'Hrw sonrasında Hurrians, Assurians, Syrians' şekillerine dönüşmüştür (Rollinger, 2006, s. 283). Suriye kelimesi şu an mevcut olan Suriye devletinden daha büyük coğrafyayı kapsıyordu. Buraya şimdiki İsrail, Lübnan, Ürdün ve Türkiye'nin bir kısmı da dâhildi

(Lesch, 2019, s. 2-3). Batı dünyası ise bu bölgenin tamamına Levant demektir. Levant'ın kelime anlamı ise 'Güneşin doğduğu yer demektir' (Harris, 2005, s. 1-2).

Suriye toprakları zamanında hem Hristiyan dünya için hem de Müslümanlar için önem arz etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu topraklarda varlığını sürdürmesiyle bölgede istikrarlı dönem yaşanmış oldu. Fakat I. Dünya Savaşı patlak verdiği zaman bu topraklar Milletler Cemiyeti kararıyla Fransa mandalığındaydı. Bu yüzden de Osmanlı'nın tayin ettiği Cemal Paşa'ya karşı Arap milliyetçiler ayaklanmaya başlamıştı (Arı, 2017, s. 121).

9 Eylül 1915'te Şerif Hüseyin ve İngiliz Yüksek Komiseri Henry McMahon arasında geçen yazışmalarda da İngilizler Hüseyin'e Mersin, İskenderun, Şam, Humus, Hama ve Halebi vadetmişti (Saliba, 1986, s. 524). Bu vaat tam olarak gerçekleşemedi. Çünkü 16 Mayıs 1916'da İngiltere ile Fransa arasında Sykes-Picot Antlaşması imzalandı. Yukarıda belirtilen topraklardan Türkiye egemenliğindekiler hariç hepsi Fransa'ya devredildi (Bilgin, 2016, s. 2).

Faysal, bu ayaklanmaları zamana yayarak sonunda 1918'de Osmanlı'nın Suriye'den çekilmesine sebep oldu. Fakat bu çekilme sonrasında Faysal, Suriye gibi Lübnan'da da iktidarını pekiştirmek istemekteydi. Bu planı Fransa'nın direkt müdahalesiyle karşılaşınca bozulmuş oldu. İngiliz-Fransız rekabetiyle şekillenen bölgede Faysal'ın 1920'de kral olması ve Suriye ile yetinmeyip Ürdün, Lübnan ve Filistin topraklarını da istemesi Fransa'yı rahatsız etmişti. Fransa bu meseleyi San-Remo Konferansı'na taşıyarak kendi lehine çözmüş oldu. Bu çözümden sonra İngiltere'nin seçeneği kalmadığı için 1921'de Ürdün'ü Kral Abdullah'ın denetiminde bağımsız bir ülkeye dönüştürdü (Arı, 2017, s. 122-123).

4.4.1 Suriye'nin II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemdeki konumu

İkinci Dünya savaşı başlamadan önce 1936'da Fransa ekonomik sıkıntı çekmekteydi. Bu yüzden de kendisine yük olan bazı ülkelere bağımsızlık vermeyi hedefledi. Aynı yılda Dürzi ve Aleviler'in de yaşadığı kısımları Suriye'ye dâhil ederek bağımsız Suriye'yi tanıdı (Duran, 2021, s. 224).

1938’de Suriye, Fransız Parlamentosu kararı ile yeniden Fransa yönetimi altına girdi. Fransa 1939’da yeniden Suriye’yi bölerek Alevi ve Dürzilerin özerkliklerini tanıdı. Bu da II. Dünya Savaşı öncesinde Suriye’nin yeniden bölünmesine neden oldu. Suriye her ne kadar bölünmüş olsa da 1943 Seçimlerinde Şükrü Kuvvetli’nin başkan seçilmesiyle ülke parlamenter demokrasiye geçiş yapmaktaydı. Fakat 1948 Arap-İsrail Savaşı diğer Arap ülkeleri gibi Suriye’yi de istikrarsızlaştırdı (Arı, 2017, s. 124-125). 1946’da Fransa, tüm kuvvetlerini Suriye’den çekmiş olduğunu uluslararası kamuoyuna resmen ilan etti. Bunun ardından da Suriye fiili olarak bağımsızlığını kazanmış oldu (Cleveland, 2008, s. 254-257). Suriye demokratikleşirken aynı zamanda 1947’de Ulusal Blok Partisi de iki kısma ayrılmış ve Ulusal Parti ile Halk Partisi olarak yoluna devam etmiştir. Suriye siyasetinde bu dönemde hem milliyetçilik hem de komünizm yükselişe geçmişti. Bu iki ideolojiyi iyi harmanlayan Baas Partisi de 1943’te ortaya çıktı. Bu dönemde Suriye’de iktidarı ele geçiren Albay Çiçekli orduyu birleştirmiş ve Müslüman Kardeşler de dâhil birçok partiyi kapatmıştı. Suriye-Mısır birleşmesine kadarki dönemde Suriye’deki bölünmüşlük durumu devam etmiştir (Arı, 2017, s. 125). Baas Partisi’nin esas planlarından birisi Büyük Suriye hayalini gerçekleştirmek olmuştu. Fakat Mısır, Suriye ile birleşirken Büyük Suriye’nin bir parçası olmak istememekteydi. (Solomon, 2021, s. 69-70). Suriye’nin bu yapılanmadan 1961’de ayrılmasıyla Esad hemen darbe düzenleyip iktidarı ele geçirdi. 1963-1966 seneleri boyunca Esad darbeye kendisine yardımcı olmuş Sünni Emin Hafız ve Mişel Eflak’ı iktidardan uzaklaştırmayı başardı. 1966’dan itibaren Suriye’de Nusayrilerin oluşturduğu güç sistemi hissedilmeye başlandı (Duran, 2021, s. 228-229). Suriye dış politikası Esad döneminde 1967’de Golan tepelerinin kaybedilmesi ve 1973 senesinde de yeni savaşı kurtarılamayışı ile devam etmiştir. Esad rejimi Mısır’ı İsrail ile anlaşmakla suçlayarak Mısır’ın Arap Birliği’nden atılmasını da başarmıştır. Suriye bu dönemde güçlenerek vekâlet savaşlarını da desteklemiştir. Örneğin 1987-1991’de Hamas’a destek vermiştir. Fakat yaptığı politikayı 2000’lerde sürdürme bilmemesiyle kendisi bir iç savaş çıkacak ortama dönmüştür (Arı, 2017, s. 135-139).

4.4.2 Suriye'nin siyasi durumu

Suriye'nin Siyasi durumu 2000'lerin başında değişim gösterme ihtimali yaratmıştı. Burada Beşar Esad rejimi devralmış ve liberalleşme beklenmekteydi. Fakat bu süreç tersine çalışmış, Suriye daha katı bir hal almıştır. Özellikle Mısır ve Yemen'de başlayan Arap Baharı sürecinin Suriye'den de yankısı geçmemiştir (Arı, 2017, s. 140).

Tablo 4.15. Suriye'de Parlamento Seçimleri (2012, 2016, 2020)

Parti	2012 (sandalye)	2016 (sandalye)	2020 (sandalye)
	134	168	167
Baas Partisi			
Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi	3	3	3
Suriye Komünist Partisi (Bekdaş)	8	3	3
Sosyalist İttihatçı Parti	2		2
Arap Sosyalist Birlik Partisi		3	3
Suriye Komünist Partisi (Faysal)			1
Ulusal Yemin Partisi		2	2
Arap Demokratik Birlik Partisi			1
Demokratik Sosyalist İttihatçı Parti			1
Bağımsızlar	77	50	67

Kaynak: Orhan, 2012

Yukarıdaki Tabloda Arap Baharı sonrasında Suriye'deki parlamento seçimleri gösterilmiştir. Bu seçimlerde ilk kez çok partili seçimler geçilmiştir. Örnek olarak Baas Partisi sıralamada ondan sonra gelen tüm partilerle birlikte 'Ulusal İlerici Cephe' isimli bir yapıda toplanarak oyların büyük kısmını alarak bunu hem de meşrulaştırmayı başarmıştır (Orhan, 2012).

Bunun akabinde bu seçimlerde ilk kez kadın seçmenler de meclise girmeyi başarmıştır (Stephan & Charrad, 2020, s. 97). Suriye'de seslerini kullanamayan Sünni Araplar iç savaş sonrasında ya muhacir durumunda diğer ülkelere göç etti ya da Müslüman Kardeşlerine destek vermeyi devam ettirdi. Suriye nüfusunun %8-10'luk kısmını oluşturan Kürtler de esasında Sünni mezhebine inanmaktadır. Bu yüzden de Suriye'deki iç savaş bir mezhep savaşına dönüşmüştür. Buna rağmen muhalifler Esad iktidarından devleti almayı değil gücü adil bölüştürmeyi talep etmişlerdir (Orhan, 2011, s. 11-14).

4.4.3 Suriye'nin İç Dinamikleri

Suriye Orta Doğu'nun diğer ülkeleri gibi hem etnik hem aşiret hem de dini açıdan çok renkli bir ülkedir. Ülke nüfusu 17 milyon olmasına rağmen bunun 5 milyona yakını mülteci durumunda kalmıştır. Bu nüfusun %74'ü Sünni, %12'si Alevi, %10'u Hristiyan ve %3'ü Dürzi inancına sahiptir. Yine nüfusun %85'lik kısmını Araplar, %7'lik kısmını Kürtler, %5'ni Türkmenler ve %3'nü de diğer etnikler oluşturmaktadır (Arı, 2017, s. 140). Bu kadar bölünmüş olması ülkede merkezi otorite boşluğu yaşandığında iç dinamikleri de değiştirmeye başlıyor. Bu yüzden de Esad rejiminin daha sert tavır almasıyla ülke içerisinde ayaklanmalar başladı. Suriye'de Esad, merkezi hükümeti temsil ederken muhalefet birkaç farklı gruba bölünmüştür. Bunlara IŞİD (Irak Şam İslam Devleti), YPG (Yekîneyên Parastina Gel) ve ÖSO (Özgür Suriye Ordusu) gibi birbirleriyle de savaşan askeri güçler dâhildir. Bu muhalif güçlerden YPG ülkenin kuzeyi olan Kobani, Afrin, el-Cezire ve Kamışlı şehirlerini, IŞİD ise Rakka ve Deyre-Zur şehirlerini ele geçirmeyi başarmıştı (Semin, 2015, s. 2-4). OSÖ ise diğer muhaliflerden de destek alarak 2015'te el-Fetih ordusunu kurmuş ve İdlib'i rejim güçlerinden geri almayı başarmıştı. İdlib şehrinin bu kadar hızla kaybedilmesi Esad'ı Rusya'ya daha da bağımlı hale getirmiştir (Özdemir, 2015, s. 198). Suriye'de iç dengelerin Rusya ve İran destekli Esad rejimi ve muhaliflerden oluştuğu bellidir. Fakat bu durum da kendi içerisinde karışıktır. Örneğin El-Fetih ordusunun kurulmasına destek veren ülkeler Türkiye, Katar, Suudi Arabistan'dır. Fakat Suudi Arabistan diğer iki devletle de iyi geçinememektedir. Bu ordunun kurula bilmesi Suudi Arabistan'da iktidarın değişmesiyle bu ülkenin Suriye politikasında olan değişimler olarak görülmektedir (Semin, 2015, s. 5-7). Suriye Krizi de aynen Yemen Krizi gibi ilerlemiştir. Burada da El-Kaide'nin kolu sayılsan El-Nusra, İran destekli Husiler yerine ise Hizbullah faal savaşmıştır. Fakat Türkiye ve Rusya'nın da bu krize doğrudan katılımı onu Yemen'den de karmaşık hale sokmuştur. Burada çatışan tarafları şöyle özetleyebiliriz: Muhalifler-Rejim, Muhalifler-IŞİD, Muhalifler-Hizbullah, IŞİD-Rejim, IŞİD-Kürtler, el-Nusra-IŞİD, Suriye'nin doğusundaki aşiretler-IŞİD ve Nusra-Rejim (Lister, 2014a, s. 4-5). Bu kadar farklı etkenlerin olmasından dolayı özellikle aşiretlerin de olduğu Suriye, Irak, Libya gibi ülkelerde merkezi otorite sarstığı zaman ülkenin toparlanması imkânsız hale geliyor. Suriye Krizi de aşiretlerin işe karışmasıyla her an dengenin değiştiği bir krize dönüşmüştür.

4.4.4 Suriye'nin Askeri Yapısı

Suriye'nin askeri yapısı Osmanlı Devleti sonrasında üç ana başlıkta değerlendirilebilir. Birinci dönemden 1946'ya kadarki Fransa manda yönetimi döneminde ordu, ikinci döneme 1970'ler dâhil darbe döneminde ordu ve üçüncü döneme ise Esad'ın 1970 Darbesi'yle başlattığı ve 2011'de Arap Baharı sürecine kadarki istikrarlı dönem aittir. Bu dönemler arasında temel farklar ordunun siyasete ne kadar müdahale edebileceği potansiyelidir. Örneğin ilk dönemde ordu çok zayıftır ve Fransa'ya bağlıdır. Fakat ikinci dönemde ise 15 darbe yapılmıştır ve ordunun en kuvvetli olduğu dönemdir (Kurt, 2017, s. 163).

Fransızlar, Milletler Cemiyeti'nin onlara verdiği manda yetkisini kendi lehlerine kullanmışlardır. 1946'ya kadar Suriye'de Levant Özel Birlikleri'ni Şam ve Humus şehirlerindeki Askeri Akademileri kullanarak kurmuşlardır. Burada da temel mantık azınlıklardan ibaret bir ordunun kurulması olmuştur (Longrigg, 1958, s. 158-159). Bu politikanın başarılı olma nedeni tabii ki de zengin Arap kesimin orduya iyi gözle bakmaması olmuştur (Seale, 1989, s. 36-38). Bu yüzden de özellikle Arapların ayaklanmasıyla doğru orantılı olarak Dürzi ve Alevilerin ordu içinde nüfuzu da artmıştır. Hatta onların rütbeleri düşük olsa dahi orduda olmaları için çalışılmıştır (Khoury, 2014, s. 53). Bu durum 1947'de nüfusun orduya nispeti açısından Arapların yüzdesi 30'a kadar inmiştir (Bou-Nacklie, 1993, s. 649-652).

İkinci dönemde ise ordunun yapısı büyük ölçüde değişmemiştir. Bu dönemde olan 15 darbe azınlıkların orduda daha da güçlenmesine neden olmuştur. Buradaki etken Baas Partisi'nin de azınlıklar üzerinde çatı kuracak bir ideolojiye sahip olmasıydı (Kurt, 2017, s. 166167). 1955 istatistiklerine bakıldığında zaman %65'lik kesimin Alevilerden oluştuğu, fakat üst rütbelilerin ise Sünni Araplardan oluştuğu görülmekteydi (Van Dam, 2000, s. 58-60).

Üçüncü dönemde ise Esad ordu mensuplarının ekonomik açıdan zengin bir hale getirmek için elinden geleni yaptı. Askerlerin maaşları 4-10 katı artırıldı (Brooks, 1998, s. 25-27). Mısır'ın İsrail ile anlaşması sonucunda Esad, Suriye ordusunun hacmini artırdı. Burada 1967-1983 seneleri aralığında ordu 50 binden 500 bine kadar büyüdü (Zisser, 2001, s. 120). Beşar Esad döneminde ise ordu babasının mirası

üzerinden devam etmiştir. Bu dönemde orduyu Lübnan'dan çekmiş, ülkenin kendisinin Arap Baharı sonrasında iç çatışma haline gelmesinde kullanmıştır (Kurt, 2017, s. 179-180). Beşar Esad döneminde bunlarla beraber ordu mensuplarının kırsal arazilerde sivil hayata adapte olması da sağlanmıştır. Bu da ordunun Esad'a sadakatini artırmasına neden olmuştur (Khaddour, 2015, s. 3-4).

4.4.5 Suriye'nin ekonomik yapısı

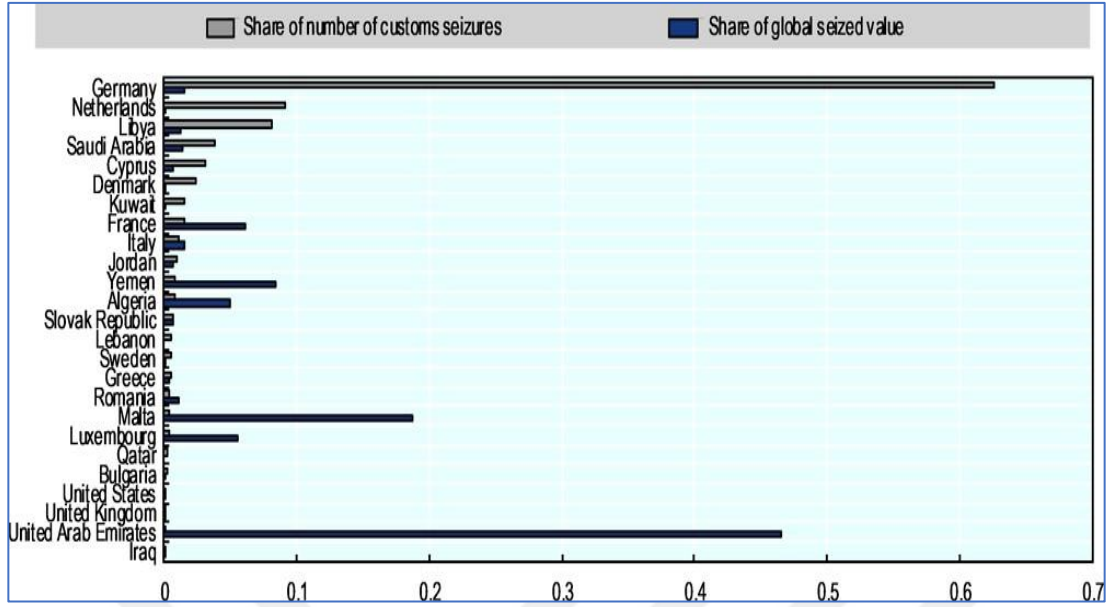
Arap Baharı'nın Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da birçok ülkeye kısa sürede etki etmesiyle birlikte, Suriye'de gösteriler başlamış ve halk reform istemiştir. Kuraklık, işsizlik vb. birçok ekonomik sorunlarla yüz yüze olan Suriye halkı 2011 yılının Mart ayında sokağa dökülmüştür. O günden günümüze kadar devam eden iç savaş, çatışmalar ve istikrarsız yapı ekonomik verilere ulaşılması ve net verilerin ortaya çıkması önündeki en büyük engeldir. İç savaşla birlikte, ülke halkının büyük bir bölümü hayatını kaybetmiş veya göç etmek zorunda kalmıştır. Bu tezde ele alınan diğer ülkelere dair güncel verilere kolaylıkla ulaşılabilirken, Suriye ve Suriye'nin ekonomik politikaları hakkında net verilere ulaşmak zordur.

BM Yüksek Mülteciler Komiserliği'nin verilerine göre, iç savaşa bağlı gitgide fakirleşen ülkede, halk günlük ihtiyaçlarını karşılamakta ve karınlarını doyurmakta zorluk çekmektedir. Öyle ki, halkın neredeyse %80'i yoksulluk sınırının altında bir hayat sürdürmeye çalışmaktadır. BM verilerine göre, rejimin kontrol ettiği bölgelerde 13 milyon kişi açlık sınırındadır ve muhtaç durumdadır. Bu iç savaştan dolayı ülkeye uygulanan yaptırımlar, Suriye'yi dünya ekonomisinden kopuk hale getirmişti. İstisnai olarak Suriyeli iş adamlarının kullandığı Lübnan bankaları da 2019'da yaşanan Lübnan protestoları ve halk ayaklanması sonucu büyük bir gerilemeyle yüz yüze kalmıştır. Suriyeli iş adamları ülkeye uygulanan yaptırımlardan dolayı ülkeye dolar girişi sağlayamıyordu ve Lübnan bankaları aracılığıyla bu dolar akışı sağlanmaktaydı. Lübnan bankalarının kendi iç karışıklıklarına bağlı olarak dolar işlemlerine kısıtlama getirmesiyle, Suriye iyice zor bir duruma düşmüştür. Bu da Suriye parasının değer kaybına sebep olmuştur ve enflasyon çok yüksek oranlara çıkmıştır (Karakurt&Arı,2021: çevrimiçi kaynak).

İstikrarsızlığın ve çatışmaların devam etmesiyle ABD, 2020 yılında Sezar Yaptırım Yasası'nı uygulamaya koymuştur. Sezar Sivil Koruma Yasası olarak da bilinen bu yasa sivillere yönelik kötü muameleyi önlemek ve Esad yönetimini barışçıl siyasi geçiş sürecine mecbur bırakmayı hedeflemektedir. Bu yaptırım yasasını diğer ABD yaptırımlarından ayıran temel farklar Chatham House danışmanı Zaki Mehçi tarafından aşağıdaki şekilde verilmiş olmasıdır (Hamsici,2020: çevrimiçi kaynak):

"Sezar Yasası'nın farkı şudur: Bu yasa Suriye rejimi ile ilişkileri olan veya ilişki geliştirmek isteyen ülkeleri ve şirketleri hedef alıyor. Daha önceki yaptırımlar Suriye içindeki rejimle ilişkili kuruluşları, kamu şirketlerini ve Hamas ile Hizbullah gibi Suriye dışındaki bazı silahlı grupları hedef alıyordu. Bu yasa ise Suriye rejiminin destekçilerini zayıflatmayı hedefliyor." (Mehçi, 2020; Hamisci, 2020).

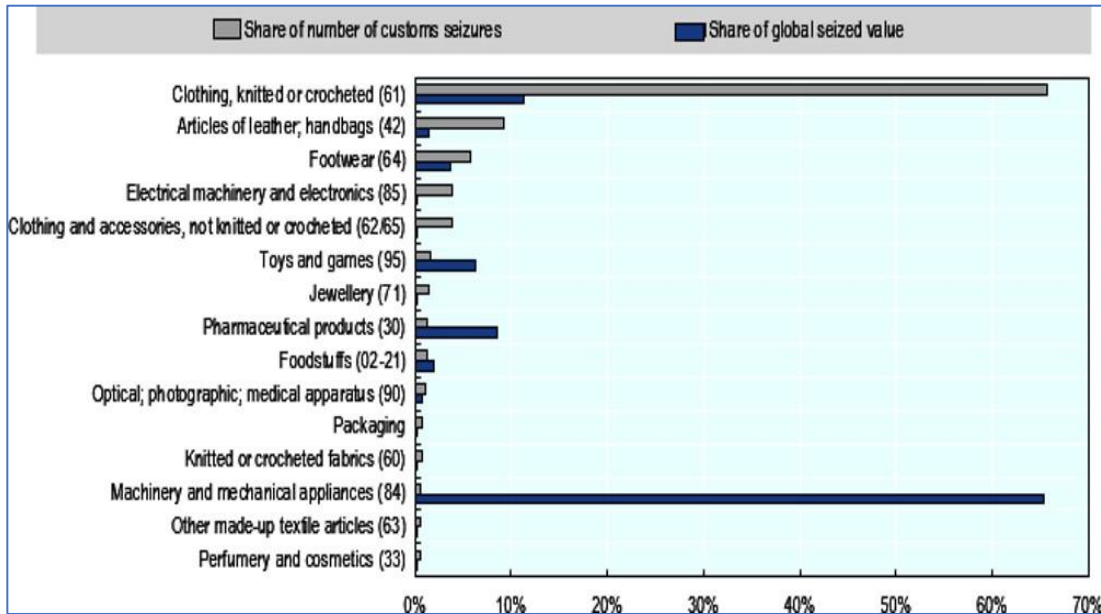
Öte yandan, OECD'nin yayınladığı raporda, yasa dışı ticaret ve silahlı çatışma arasındaki dinamik bir etkileşim olduğunu belirtilmektedir. Raporda dört örnek ülke olarak Irak, Libya, Suriye ve Yemen ele alınmıştır. Suriye'nin 2011 yılından bu yana bir karmaşa içerisinde olduğu görülmektedir. Raporda, Suriye'nin tarihine bakıldığında önemli bir ticaret koridoru olduğu ve günümüzde yasadışı ticarete bir otoyol niteliği taşıdığı verilerle ortaya koyulmuştur. Bölgedeki istikrarsızlığa bağlı olarak birçok kaçakçılık grubu, birbirine bağlı iş adamları ve sınır sakinlerinden oluşan apolitik, özel ve kâr odaklı ağlar mevcuttur. Suriye'deki silah ticareti Yemen ve Libya'dakinden daha az yoğun görünse de bu kritik sektörlerden biri de savunmadır. Suriye'deki en kapsamlı yasadışı ticaret operasyonu uyuşturucu kaçakçılığı gibi görülmektedir (OECD, 2022).

Kaynak: OECD, 2022

Şekil 4.6. Suriye menşeli taklit ürünlerin hedef ekonomileri, 2011-19

Rapordan hareketle; Almanya, Birleşik Arap Emirlikleri ve Malta'ya taklit ürünlerin gönderildiği görülmektedir. Diğer tabloda ise, buralara gönderilen ürünlerin oranları ve çeşitleri yer almaktadır. Kıyafet ve örme ürünlerin, makine ve mekanik aletlerin yüksek oranda olduğu görülmektedir.

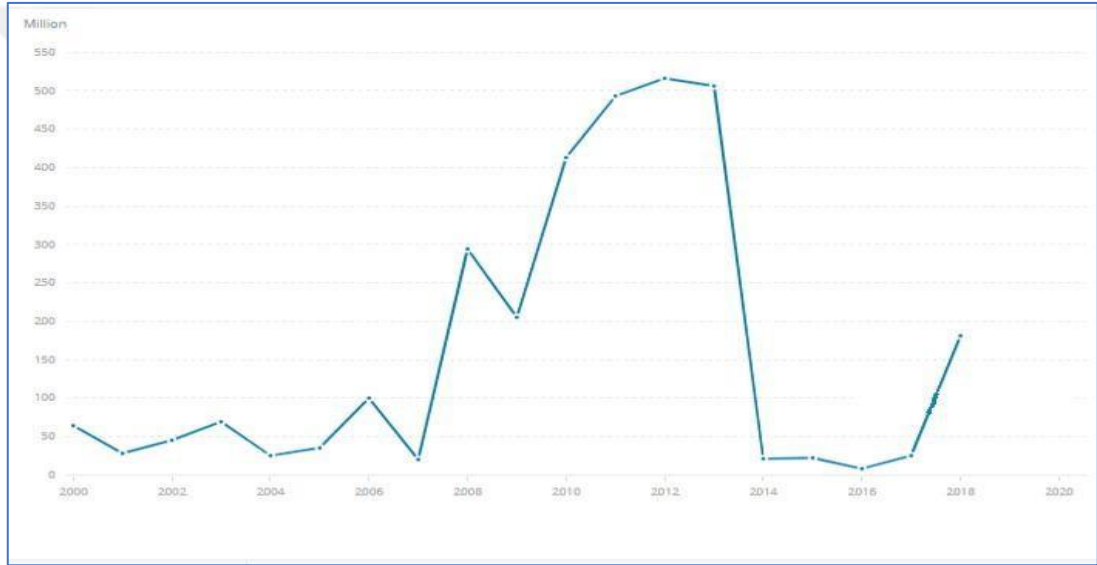
Kaynak: OECD, 2022

Şekil 4.7. Suriye tarafından ihraç edilen taklit ürünlerin ürün kategorileri, 2011-2019

Dünya Bankası'nın Suriye ile ilgili yayınladığı 2019 verilerine göre; GSYİH'si %3.7'lik bir büyüme göstermektedir ve 22.78 milyar dolardır. 2021 yılında alınan verilere göre toplam işgücünün %10.6'lık bir oranı işsiz iken, 2020 yılı verilerine göre, Suriye 17.500.657 nüfusa sahiptir (The World Bank, 2022, Çevrimiçi kaynak).

4.4.5.1 Suriye'nin silahlanması ve bölgesel güvenliğe etkisi

Suriye'nin silahlanması bir dönem Mısır'ın İsrail'le barışması sonrasında dış tehditleri dengeleyebilmek için olmuştur. Fakat Arap Baharı sonrasında ülkede artan iç tehdit ülkenin ordusunun bölünmesine ve ülkenin istikrarsızlaşmasına neden olmuştur (Kozak, 2015, s. 10-11).

Kaynak: World Bank, 2020

Şekil 4.8. Suriye'nin Silah İthalatı (2000-2020)

Yukarıda belirtilmiş olan verilerde Suriye'nin Beşar Esad dönemindeki silah ithalatı gözükmemektedir. Bu verilerden de görüldüğü üzere Suriye'nin silah ithalatı 2011-2012 senelerinde zirveyi yaşasa dahi bir sene sonra 50 milyon doların altına düşmüştür. Bunun nedeni Avrupa Birliği ve Arap Ligi'nin bu senelerde Suriye'ye silah ambargosu yapmasıdır ([League of Arab States Statement, 3 December 2011](#)). Bu ambargolar bir sene sonra işe yaramış ve Suriye rejimine silah satışı önemli ölçüde azalmıştır ([EU Council Decision 2011/273/CFSP \(2011\)](#)). Suriye Krizi'nde aynı zamanda devlet dışı aktörler de bölgesel ve küresel güçler tarafından desteklenmiştir. Örneğin; Türkiye ÖSO'ya, İran Hizbullah ve Esad rejimine, Rusya Esad rejimine, ABD ise Kürtlere destek vermiştir (Yetim & Kaşıkçı, 2021, s. 197).

4.4.6 Silahlanmanın uluslararası çatışmalardaki rolü

Suriye'nin uluslararası çatışmalara dair dış ülkelere ordu gönderdiği iki olay mevcuttur. Bunlardan ilki Arap-İsrail Savaşları'dır. Arap-İsrail Savaşları'nda önce Filistin'in varlığı için mücadele etmiş Suriye, bir zaman sonra ise kendi toprakları olan Golan Tepeleri'nin işgaliyle bu davası kendi iç davasına dönüşmüştür. Golan Tepeleri, Suriye için hem stratejik olarak önem arz etmektedir hem de ekonomik olarak önemlidir (Dajani & Mason, 2018, s. 2-8). Stratejik açıdan toprağın dağlık alanda yerleşmesi ve bunun verdiği bir güvenlik boyutu varken ekonomik olarak ülkenin en verimli topraklarının güneyde o tepelerde olması da önemlidir (Postel, 1993, ss. 1018). Suriye'nin ikinci olarak müdahale ettiği uluslararası çatışma Lübnan iç savaşıdır. 1975'te Lübnan'da yaşanmış olan iç savaşta Hafız Esad ülkeye müdahale kararı alır ve ülkenin belirli kısmında ordusunu bulundurur. Bunun ana nedenlerinden birisi Suriye'nin Lübnan'ı hiçbir zaman bağımsız bir ülke olarak görmemesidir. Bu yüzden de savaşa Hristiyan azınlıklar tarafından katılmıştır (Rasler, 1983, s. 427-429). Suriye'nin Lübnan iç savaşından çekilmesi Beşar Esad döneminde yaşanmıştır. 2005'te Rafik Hariri'nin öldürülmesi sonrasında Suriye ordusu Lübnan'dan çekilmiştir. Bu olay sonrasında zaten Suriye'nin kendi içinde istikrarsızlaşma süreci başlıyor. Arap Baharı'nın etkisiyle Suriye uluslararası müdahalelerin yaşandığı bir ülkeye dönüşüyor. Bir zamanlar Lübnan'ın Orta Doğu için oynadığı istikrarsız rolü bu dönemde Suriye oynamaya başlıyor (Orhan, 2014, s. 1-3).

Suriye'de 2005 senesinde Şam deklarasyonu imzalanmıştır. Bu evrakı imzalayan muhalif medya organları Esad rejimi tarafından yasaklanmaya başlıyor. Bu muhalifler ya ülkeyi terk etmek zorunda kalıyor ya da tutuklanıyor (Ulutaş, 2011, s. 88-90). Suriye'de Arap Baharı süreci, Baas'ın eski kalelerinden biri olan Dera şehrinde başlıyor. Aynen Irak'ta olduğu gibi Suriye'de de insanların ayaklanma nedenlerinden en belirginini kuraklık olmuştur (Süer, 2012, s. 9-10).

Fakat bu olayın bir iç savaşa dönüşmesinin sebebi Esad'ın sorunları görmezden gelip bunun konjonktüre uygun olarak dış müdahaleyle oluşmasını düşünmesiydi. Bu yüzden de sorunları bastırarak çözümleyeceğini düşünmüştür ama iç savaş patlak vermiştir (Pollack ve diğerleri, 2011, s. 235-237). Suriye iç savaşında küresel aktörler kendilerine biçilmiş rol bağlamında ya rejim yanlısı ya da muhalif yanlısı tavır

sergilediler. Suriye’de de sınırları aşan aşiretlerin ve etniklerin olması bu krizin bölgeyi de istikrarsızlaştırmasına neden olmuştur.

5 ORTA DOĞU'DA BÖLGESEL GÜVENLİK OLUŞUMUNUN ANALİZİ

Orta Doğu; Kuzey Afrika, Orta Asya ve Kafkasya Bölgesi'ni içine alan bölgedir. Büyük Orta Doğu olarak isimlendirilen bu bölge petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından dünya ticareti, ekonomisi, siyaset ve enerji sektöründe önemli bir aktördür. Bölge, dünya petrol rezervlerinin %60'ını, doğalgaz rezervlerinin ise %50'sini bünyesinde barındırmaktadır. Bu rakamlar dünya piyasasında büyük bir değere karşılık gelmekte ve pek çok politikalara da yön vermektedir. Bu rakamlara dayanarak; Orta Doğu gerek dünyanın enerji rezervleri açısından gerekse de bölgenin kendi ekonomik yapısı açısından çok zengindir. Özellikle yapısı ve sorunlarına odaklanıldığında silah ithalatındaki yüksek oran göze çarpmaktadır. Bölge, dünya silah ithalatının %75'lik kısmını oluşturmaktadır. Ekonomik imkânlarla paralel olarak silahlanma hızlansa da Orta Doğu'da hissedilen güvensiz ya da istikrarsız yapı artarak devam etmektedir.

Orta Doğu'nun siyasi yapısındaki çeşitlilik iki sistem olarak ele alınmıştır. Bunlardan ilki Suudi Arabistan'da görülen monarşidir. İkincisi ise; Mısır, Irak ve Suriye gibi ülkelerde görülen başkanlık ya da yarı başkanlık sistemidir. Siyasal yapı da bu güvenlik sorununu ortaya çıkaracak şekilde zayıf ve istikrarsız kalmıştır. Mısır'da Müslüman Kardeşlerin etkisi: Suriye'de iç savaşın ortaya çıkması ve gelişimi: Irak'ta IŞİD'in terörist eylemleri ve PKK'nın yapılanması: ve Suudi Arabistan'da insan haklarının ihlali gibi olaylar bu istikrarsız ve zayıf politik yapının en iyi örnekleri arasındadır (Angrist, 2010, s. 1-2). Tüm bunlar bölgedeki ülkelerin ekonomik ve siyasi yapısını, tehdit algılarını, güvenlik doktrinlerini, dış politikalarını ve bölgesel çıkarılarını etkilemiştir.

Bölge devletlerinin içyapısı ele alındığında yönetenler ile yönetilenler arasındaki mezhepsel farklılıklar toplumsal istikrarsızlığın ve güvensizliğin bir diğer nedenidir. Ülkelerin dış politikalarının da bu yönde şekillendiği görülmektedir. Örneğin, 2003 savaşına kadar Irak'ta mezhepsel olarak Şii çoğunluğun Sünni azınlık tarafından yönetilmesi, Suudi Arabistan'da Vehhabi mezhepli Suudi ailesinin yönetimi, Suriye'de ise çoğunlukta olan Sünni kesimin, Nusayri azınlık tarafından yönetilmesi gibi uyuşmazlıklar demokratikleşme sürecini büyük ölçüde etkilemiş ve insanları askeri bağlamda örgütlenmeye itmiştir. Bunlarla paralel olarak da bölgesel rekabet ve

mezhepsel farklılıkların islami militarist grupları doğurduğu görülmüştür. Bu durumla paralel olarak; Orta Doğu'daki savunma harcamaları ve silahlanma girişimleri her ülkenin kendisine özgü güvenlik, tehdit ve çıkar algısına dayalı olarak şekillenmiştir. Orta Doğu'nun genel olarak silahlanma harcamalarının GSYİH'deki oranlarını incelediğimizde, bölge ekonomisinin yavaş gelişmesinin temel nedeni askeri güç ve savunma harcamaları olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, 2022 verilerine göre silahlanma harcamalarının GSYİH'deki oranı Irak'ta %-2.5, Mısır'da %-7.0 ve Suudi Arabistan'da %-1.8 olarak belirlenmiştir. Hatta bazı Orta Doğu ülkelerinin bölgesel güce sahip olma ya da sınırlarını koruma amacına yönelik çabalarla ülkelerinin modernizasyonu için harcama yapmak yerine askeri harcamalara yönelmiştir (IMF, 2021).

6 SONUÇ

Orta Doğu bölgesinde uluslararası çatışmaları incelerken öncelikle Orta Doğu kavramının çok çeşitli kullanıldığına değinilmiştir. Burada Orta Doğu'nun geniş anlamda Kuzey Afrika'dan Pakistan'a kadar, dar anlamda ise Arapları kapsayan bir coğrafya olduğuna değinilmiştir. Bu coğrafyanın ne kadar büyük ya da küçük olmasından ziyade ele alınan Mısır, Suudi Arabistan, Irak ve Suriye'nin onun sınırları içerisinde kaldığı belirtilmiştir. Ayrıca, Orta Doğu Bölgesi yapısı itibariyle realist, sosyal inşacılık, İngiliz Okulu ya da Kopenhag Okulu gibi güvenlik algısına dayalı teori üzerinden araştırılabilir. Tezde ana soru olan güvenlikle sorunu ve silahlanma realizm ve Kopenhag Okulu üzerinden inşaa edilmeye çalışılmıştır. Orta Doğu bölgesindeki tüm aktörler bağımsız, kaotik ya da silahlanma, bölgede hakim güç olma hedefindedir. Bu doğrultuda gelişen silahlı çatışmaların Mısır, Suudi Arabistan, Irak ve Suriye ülkelerindeki güvenliğe etkilerinin olup olmadığı varsa da bu etkileri nelerin oluşturduğu hipoteziyle yola çıkarak açıklanmıştır.

Orta Doğu'da güvenliğin araştırılması zamanı birçok teori incelense de bölgedeki uluslararası çatışmaların Kopenhag Okulu ve realist teoriler açısından izah edilmesi daha amaca uygun görülmüştür. Kopenhag Okulu'nun belirttiği şekilde güvenlik sorunu sadece devletlerin yarattığı ve hallettiği sorunlar kümesi değildir. Bu yüzden de bölgede oluşan tehditlerin sadece devletler açısından ya da sadece devlet dışı aktörler bağlamında ya da küresel konjonktür açısından oluşmadığı saptanmıştır. Bu etkenlerin hepsinin Orta Doğu'da yaşanan güvenlik tehditlerinde kendi payı mevcuttur. Kopenhag Okulu'nun da bahsettiği üzere ele alınan bu devletlerin hepsinde çevresel olarak tehdit algısı oluşmuş ve bu yaşananlar en az silahlı çatışmalar kadar önemlidir.

Realist teori açısından bakıldığında ise Orta Doğu bölgesinin Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra devletleşme süreci yaşamasına da tezde değinilmiştir. Bu dönemde çok zor süreç atlatan ülkeler zaman zaman Arap milliyetçiliğini kullanarak kendi ordularını oluşturmuş ve bunun sayesinde de ulus-devlet olmayı başarmışlardır. Fakat bu süreç bazı ülkelerde realist teorinin doğrultusunda ilerlemiştir. Örneğin Suudi Arabistan ve Mısır'da devlet kendi varlığını bölünmeden sürdürmeyi başarsa da Irak ve Suriye istikrarsızlaşmak zorunda kalmıştır.

Kopenhag Okulu bağlamında bu dört ülkedeki sorunların çevresel olarak özellikle su sorunundan kaynaklandığı görüşleri de belli bölümlerde yazılmıştır. Bu ülkelerin kendilerinin müdahale ettiği uluslararası çatışmalardan kendilerinin bir uluslararası çatışmaya dönüştüğüne de değinilmiştir. Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme kuramı çerçevesinde ülkelerde olan sorunların onların sadece iç politikasını etkilemediğini ve ülke içinde kalmadığı konusu teyit edilmiştir. Burada örnek olay olarak Suriye ve Irak'ta yaşayan aşiret ve tayfaların nasıl birbirleri için hem sorun hem de işbirliği fırsatları doğura bileceği de vurgulanmıştır. Buna örnek olarak Irak ve Suriye'de yaşayan Tikrit Aşireti'nin Baas Partisi üzerinde etkisiyle iki ülke ordusunun bir dönem birlikte İsrail'e karşı savaştığı ve aynı zamanda Irak'ın istikrarsızlaşmasının Suriye'ye de yine aynı aşiretler ve etnikler üzerinden taşındığı da belirtilmiştir.

Mısır'ın ülke olarak Osmanlı dönemi sonrasında tarihi incelenmiştir. Burada kayda değer olaylar saptanarak Mısır ordusunun, ekonomisinin, iç dinamiklerinin, askeri yapısının onun dış ve iç politikasına nasıl şekil verdiğine değinilmiştir. Burada coğrafyanın verdiği avantajlar dışında dezavantajlar da mevcuttur. Mısır'ın çok komşuyla sınırdış olması onu hangi soruna odaklanacağı konusunda zorlamıştır. Örneğin bir müddet Arap milletçiliğinin de yükseliş dönemi olan 1970'lerde Mısır yüzünü Orta Doğu'ya dönmüş ve İsrail ile çatışmalara odaklanmıştır. Fakat savaşlarda aldığı yenilgi kısa bir süreliğine Mısır'ı kendi dış politikasını yeniden şekillendirmeye zorlamıştır. Bu yüzden de Nasır sonrası Mısır politikasında İsrail ile ilişkiler düzeltilmiştir. Bunun akabinde ülke yüzünü Afrika Bölgesi'ne dönmüş ve burada hibrit tehdit olan Nil Nehri ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Mavi Nil ve Beyaz Nil diye ikiye ayrılan Nil havzası ülkeleri de kendi jeopolitiklerini bu coğrafi konumu kullanarak düzenlemişlerdir. Afrika bölgesinde Etiyopya ile çatışma haline gelen Mısır, Sudan ile yaklaşarak bir denge oluşturmaya çalışmıştır.

Mısır ekonomisi de bu doğrultuda Süveyş Kanalı'ndan gelen gelirlerle şekillenmiştir. Bu yüzden de ekonomik olarak kalkınmasını Süveyş Kanalı'na borçludur. Mısır'da kişi başına düşen GSYİH 2019 yılında 302.335 milyar dolar, 2020 yılında 363.245 milyar dolar ve 2021 yılında ise 396.328 milyardır. Satın alma gücü paritesi ise 2020 verilerine göre 12.282.443 olarak tespit edilmiştir. Bu gelirlerden hareketle orta

gelirli bir ülke olduğu görülmektedir. Ayrıca 2000'lerin başında devlet desteğiyle işsizlik oranlarının düşürülmesi için paketler hazırlanmıştır. Fakat nüfusun %8'lik kısmının işsiz olmasının nedeni de ülkenin gen leşmesidir. Bu da ülke için başka bir hibrit tehdit olan işsizliği doğurmuştur.

Mısır'ın askeri yapısı ve iç dinamikleri ülkenin darbeler yapılmasına ve mezhep ihracına açık bir yapı olmasına müsait olmuştur. Örneğin Müslüman Kardeşler  rg t n n bu ülkenin iç dinamikleriyle oluşup tüm Orta Doğu'ya yayılması buna bir misal olabilir. Bu yayılmacılığın zaman zaman devletin kendi isteğiyle Suriye, Filistin, Suudi Arabistan, Yemen gibi ülkelere doğru genişlemesi oluşsa da bazen de devlet istemeden de bu yapılmıştır. Mısır-Suriye birleşmesinden sonra Suriye'nin ideolojik olarak Müslüman Kardeşler fikrinden etkilenmesi Mısır Devleti'nin kısa vadede istemediği fikir olsa da dış politikasını etkilemiştir. Yine Mısır'ın askeri yapısı da ekonomik yapısına orantılı büyümemiştir. Askeri olarak zayıflığını kapatmak için bölgesel oyuncularla işbirliği yapma yoluna girmiştir. Afrika'da bunu Sudan'la, Orta Doğu'da ise İsrail ile yapma gereksinimi duymuştur. Arap Baharı sonrasında ise; Mısır kendi güvenliğini sağlamak ve Orta Doğu bölgesinin tamamında güvenlik çemberi oluşturabilmenin yolunu Suudi Arabistan ve Körfez  lkeleriyle yaklaşmakta g rm ştir. Mısır, bölgede önemli aktörlerden biri olsa da Suudi Arabistan kadar silahlanmaya para harcamamıştır.

Suudi Arabistan, Orta Doğu bölgesinde hem bölgesel dengeleri hem de küresel dengeleri en iyi biçimde okuyup bunları da kendi dış politikasında harmanlayabilen ülkedir. Suudi Arabistan tarihsel olarak hiçbir stratejik konuma sahip olmayan tamamen   l n ortasında kurulmuş bir ülkeydi. Petrolün bulunmasıyla ülke ekonomisi hızla gelişmeye başladı. Bu ülkenin 1950'lere kadar neredeyse tüm ekonomik gelirleri kutsal toprakların ziyaretinden gelen gelirlere bağlıydı. Fakat 1960'larda OPEC'in kurulmasıyla petrol ihracı üzerinde söz sahibi ülkelerden biri de Suudi Arabistan olmuştur. 1973 Arap-İsrail savaşı sonrasında kaybeden taraf olmaktan bıkmış Suudi Arabistan petrol  bir silah olarak kullanmıştır. Yalnız bundan sonra uluslararası petrol fiyatları artmıştır.

Suudi Arabistan bu artan gelirlerini yine doğru kullanarak silahlanma ve bilime yatırım olarak yapmıştır. Örneğin, Orta Doğu  lkeleri içerisinde Suudi Arabistan'ın

silahlanma harcamalarının GSYİH'deki oranı 2000-2017'de %3.7, 2018'de %-5.9, 2019'da %-4.5 2020'de %-11.3, 2021'de -3.1 ve 2022 yılında ise %-1.8 ile büyük bir paya sahiptir. Silahlanmada özellikle ABD'den alınan yüklü silahlarla kendi dış güvenliğini temin etmeye çalışmıştır. Burada bazen ABD-İsrail çıkarları ters düşse dahi Suudi Arabistan bu dengeyi iyi anlayarak lehine kullanmayı başarmıştır. Bu yüzden de hala dünyada hızla silahlanan ülkeler içerisinde ilk beşte yer almaktadır.

Suudi Arabistan'ın iç dinamikleri mezhepsel olarak çok karmaşaya uğramamıştır. İç dinamiklerinin oluşturabileceği tehditleri dengeleye bilmek için ülke içerisinde Şiiilerin yaşadığı yerlere radikal Vahhabileri göndermiştir. Dıştan oluşan tehditlere karşı ise bir dönem susarak görmezden gelme yolunu izlese de Yemen iç savaşında müdahale etme zorluğu duymuştur. Bu dönemde Mısır-Suriye'nin birleşmesi ve Yemen'in de bu ittifaka katılma çabası Suudi Arabistan'ın çevrenin yol açabilirdi. Bu yüzden bu tehdidi yok etmek için olaya müdahil olmuştur. Diğer bir dış tehdit olarak algıladığı İran'ın Şiiliği yayma politikasına karşı özellikle Körfez ülkeleriyle işbirliği yapmaktadır. Bunun akabinde İsrail ve Türkiye ile son dönemlerde yakınlaşması da belirli bölümlerde anlatılmıştır. Suudi Arabistan'ın askeri yapısı ekonomisine kıyasla çok zayıftır. Ülke her ne kadar çok silah alımı yapsa da askeri personel sayısını buna uygun olarak artırabilmemiştir. Bu yüzden de son uluslararası çatışma ortamlarından kaçınmıştır. Son dönemlerde ülkede askerliğin gönüllülükten zorunluluğa geçişi söz konusu olsa da toplum tarafından sıcak karşılanmamıştır. Suudi Arabistan aynı zamanda su sorunu ile yüzleşen ülkelerden biridir. İç tehdit olarak Müslüman Kardeşler Örgütü'nün de ülkede güçlenmesinin karşısı daha erken dönemde alınmıştır. Irak ise, Orta Doğu bölgesinin kuzeyinde yerleşmesiyle tarihsel olarak birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu ülkenin diğer ülkelerden farklı olarak iç dinamikleri çok karmaşıktır. Ülke her ne kadar petrol ve doğal gaz açısından zengin olsa da bu zenginliği neredeyse kullanamamıştır. İlk dönemlerde manda rejiminin etkisinde olan Irak, kendi rezervlerini kullanamıyor ve ordusunu dahi kurup yönetemiyordu. Manda yönetiminde olduğu dönemde sırf bu yüzden milli ordusunu kuramamış ve tam bağımsız olamamıştır. Fakat Baas yönetiminin ülkede yükselmesiyle Irak bağımsızlığını kazanmış ve kurumsallaşmıştır. Bu dönemde ise ülkede iç sorunlardan ziyade küresel denklemlerden çıkan sorunlar yaşanmıştır. Örneğin İran'la anlaşan Irak, 1979 Devrimi sonrasında dış politikasını

değişmek zorunda kalmıştır. Bunun ana nedeni Irak nüfusunun da %60'lık kısmının Şii mezhebine inanmasıydı. İran Devrimi, Irak için tehdit haline gelmiş ve ülkede her an devrim yaşanacağı havası oluşturmıştır. Bunun üzerine İran'ın 1980'lerde Hizbullah Örgütünü de aktif olarak piyasaya sürmesi İran-Irak Savaşı'nın başlamasının nedenlerinden biridir. Bu savaş zamanı belli kazananın olmamasıyla birlikte Irak, artan ekonomik yükünü telafi edebilmek için Kuveyt'e saldırmıştır. Bu savaş sonrasında Irak'a karşı ABD önderliğinde uluslararası ordu müdahale etmiştir.

Irak'ın istikrarsızlaşması dönemi 1990'da başlamış ve 2003 sonrasında bir daha terör algısı üzerinden devam etmiştir. Irak iç tehdit olarak aşiretlerin, kabilelerin, ayrı ayrı etniklerin ve mezheplerin devletleştiği bir ülkeye dönüşmüştür. Bu süreçte Irak ekonomisi de zayıflamaya başlamıştır. Ülke gelirlerinin merkezi hükümete gittikten sonra Kuzey Kürdistan bölgesine de bölünmesi devlet yapısının federatifleşmesine neden olmuştur. Bu federal yapı da merkezi hükümetin zayıflamasına ve ülkenin devlet dışı aktörler olan DAESH, PKK gibi terör örgütlerinin yapılanmasına müsait hale getirmiştir. Zayıf ekonominin verdiği istikrarsızlıkla ordu kuruculuğu da zayıflamıştır. Irak için başka asimetrik tehditler de bu dönemde oluşmuştur. Örneğin Fırat ve Dicle Nehirlerinin geçtiği Irak topraklarında kuraklığın oluşması ve buna rağmen bu nehirlerin suyuna en fazla talebin de Irak'ta oluşması ülke için başka bir sorundur. Petrol, su, etnik yapı, mezhep, merkezi otoritenin olmayışı gibi olgular ülkeyi istikrarsızlaştırmış ve bölünme tehlikesiyle karşı karşıya koymuştur.

Suriye de Irak gibi iç dinamikleri hemen hemen benzer olan bir diğer Orta Doğu ülkesidir. Bu ülkede siyasi yapı olarak ülke Osmanlı dönemi, Fransız Manda dönemi, bağımsızlık dönemleri olarak üç ayrı tarihi devir geçmiştir. Osmanlı döneminde Suriye'de çatışma pek çok çatışma ortamları yaşanmamıştır. Osmanlı'nın zayıflamasıyla Fransa'nın bölgede güçlenmesi Suriye ahalisini de ayaklandırmıştır. Suriye Devleti'nin de oluşması Fransa'nın stratejisi bağlamında uzun sürmüştür. Örneğin 1930'larda Suriye'nin özgürleşmesi gerekirken Fransa orduda azınlıkların güçlenmesini sağlayarak bu süreci 20 seneye yakın geciktirmiştir.

Suriye gerçek bağımsızlığını 1940'ların sonunda kazansa da bu dönemde de çeşitli darbeler yaşamış ve istikrarlı bir yapı kuramamıştır. Hafız Esad'ın iktidara gelişiyle Baas rejimi her ne kadar muhalifleri ortadan kaldırsa da ülkeyi de güçlendirmeyi

başarmıştır. Suriye bu dönemde kendisinin de hayali olan Büyük Suriye planını gerçekleştirmeye bir adım yaklaşmıştır. Bunun için Mısır'la ittifak kurmuş, Irak'la ordularını birleştirmiş ve Lübnan'a ordu göndermiştir.

İç dinamikleri açısından Irak gibi karmaşık olan Suriye'de de, istikrarsızlık hem Baas hem de aşiretlerin yakınlığı üzerinden yaygınlaşmıştır. Fakat Suriye nüfusunun büyük çoğunluğunun Sünni Araplardan oluşması bu ülkede tersine tepki vermiştir. Esad ailesinin de ülkedeki Sünnileri ya ülkeden kovması ya da öldürmesi ülkede bir iç savaşa neden olmuştur.

Suriye'nin ekonomik olarak var olabilmesini petrole ve tarıma borçludur. İç savaş sonrasında ülke ekonomisi çalışılmaz hale gelmiştir nüfusun büyük bir kısmı da mülteci olarak ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bu yüzden de Suriye'nin kendisi uluslararası çatışmaların yaşandığı ülke konumuna gelmiştir.

Suriye'nin askeri yapısı da yine Hafız Esad döneminde 10 kat artırılmış ve 500 bin personele ulaştırılmıştı. Fakat Beşar Esad döneminde ülkede hem ÖSO, YPG, DAESH, Nusra gibi devlet dışı silahlı aktörler ortaya çıkmış hem de aşiretlerle bu örgütlenmeler arasında savaşlar yaşanmıştır. Bu yüzden de Suriye Krizi çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Aynı zamanda bu krizde de kuraklığın ve su sorunun ana nedenlerden biri olmasına belli bölümlerde değinilmiştir.

Tezde Mısır, Suudi Arabistan, Irak ve Suriye olmak üzere Orta Doğu Bölgesi'nde dört ülkeye odaklanılmıştır. Bu dört ülke Orta Doğu'nun önemli dinamikleri oluşturur. Siyasi yapıları, ekonomik farklılıkları, toplumsal ve mezhepsel çeşitlilikleri ve ideolojik farklılıklarla zaman zaman karşı karşıya, bezen de müttefik konumunda politika izlemişlerdir. Orta Doğu'nun siyasi yapısı temel olarak iki sistemle kategorize edilmektedir: Suudi Arabistan'da olduğu gibi monarşi ve Mısır, Irak ve Suriye'de olduğu gibi başkanlık ve yarı başkanlık sistemidir. Mısır'ı ele aldığımızda; özellikle Nasır döneminde Arap milliyetçiliğinin başını çekmektedir. Bu yüzden de Suudi Arabistan gibi monarşik yönetimlerle rekabet haline girmiştir. Yemen iç savaşına gelindiğinde, cumhuriyet ve monarşik rejimlerin savaşının görülmektedir. Bu ideolojik ve yönetsel karşılaşma tezin ana konusu olan Mısır, Suudi Arabistan, Irak ve Suriye'yi de farklı politikalar izlemeye itmiş ve dengeleri değiştirmiştir. Örneğin,

Mısır, Suudi Arabistan'ı Kuzey Yemen'de çevreleyemediği için Suriye ile birleşip, Irak'ı da yanına almaya çalışmıştır. Suudi Arabistan bu süreçte daha sakin dış politika izlemiş ve Camp David anlaşmasını diplomatik araç olarak kullanarak Nasır'ın Suriye, Irak gibi ülkelerde karizmasını yok etme yoluna girmiştir. Mısır için Arap Baharı dönemi sonrasına gelindiğinde; Mısır kendi güvenliğini sağlamak ve Orta Doğu bölgesinin tamamında güvenlik çemberi oluşturabilmenin yolunu Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleriyle yaklaştırmakta görmektedir ve bu yönde politika izlemektedir. Örneğin, Suudi Arabistan'dan askeri ve ekonomik yardım alarak, yerine İhvan'ı ihraç etmiştir. Arap Baharı sonrasında Yemen'deki olaylarda da Mısır, Suudi Arabistan'dan yana tavır sergilemiştir. Bu çatışmada da hassas dengeler kurulmuştu. Örneğin Suudi Arabistan, Mısır'ın Müslüman Kardeşler vasıtasıyla bir araya gelmesinden ve Yemen'deki İslah Partisi'ne destek vermesinden yana endişeliydi. Suudi Arabistan, ABD ile yakın ilişkiler içerisindeydi. Özellikle silahlanma ve güvenlik bağlamında bakıldığında ABD desteğini sık sık görürüz. Örneğin, 1991'de Irak'a karşı operasyon sırasında Suudi Arabistan'da ABD askerleri bulunmaktaydı. ABD ile olan üst düzey ilişkileri Suudi Arabistan'ı bölgesel aktörler açısından denge kurucu haline getirmektedir. Bu denge çerçevesinde Arap Baharı döneminde Mısır'la ortak bağları olmasına rağmen ona karşı tavır alabilmiştir. Suudi Arabistan'ın Vahabilik ideolojisine sahip olması Şii'liğe karşı politikalarını da beraberinde getirmiştir. Örneğin, Suudi Arabistan'a bölgesel rakip olan Irak'ta iktidarda olan Haşimi ailesini İngiltere desteklediği zaman Suudi Arabistan ABD'den yardım almıştır. Yine Filistin olaylarında ABD'nin desteğini yeteri kadar hissetmediği zaman ise Mısır'la arasını düzeltmiştir. Aynı zamanda da Mısır'da oluşan Hür Subaylar Darbesi zamanında olayların kendi ülkesine de sıçrayacağını düşünerek ABD'ye taraf kaymıştır. Irak; Orta Doğu bölgesinde bünyesinde birçok azınlık ve mezhep barındırdığı için en karmaşık iç dinamiklere sahip ülkelerden biridir. Özellikle aşiretler dinamikleri etkileyerek ön plana çıkmıştır. Özellikle Şammar Aşireti'nin %75'lik kısmı Irak'ta yaşamaktadır ve bu aşiretin Vahabilerle olan sorunları Irak-Suudi Arabistan ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Saddam ve Esad ailelerinin bağlı olduğu ve Baas Parti'sinin güçlenme nedenleri arasında sayılan Al-Tikriti Aşireti, Suriye ve Irak ilişkilerinin ilerlemesinde büyük rol oynamaktadır. Ayrıca, Irak da Suudi Arabistan gibi petrol rezervlerine sahip ülkedir. Suudi Arabistan'dan farklı olarak sadece ekonomik etkiler ve gelişimlerle

sınırlı kalmamış ve güvenlik ve istikrarı sağlama noktasında da sorun yaşamıştır. Irak, son verilere göre kanıtlanmış 145 milyar varil petrol rezervine sahiptir. Bu oran ile Irak, dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %8’lik bir oranını, Orta Doğu bölgesinde bulunan petrol rezervinin ise %17’lik bölümünü içermektedir. Suriye’de Arap Baharı sonrası iç savaş mezhep savaşına dönüşmüştür. Ülke nüfusu 17 milyon olmasına rağmen bunun 5 milyona yakını mülteci durumundadır. İç savaşa bağlı gitgide fakirleşen ülkede, halk günlük ihtiyaçlarını karşılamakta halkın neredeyse %80’i yoksulluk sınırının altında bir hayat sürdürmeye çalışmaktadır. İç savaştan dolayı uygulanan yaptırımlar, Suriye’yi dünya ekonomisinden kopuk hale getirmiştir. Jeopolitik konumu itibarıyla önemli ticari koridoru oluşturan ülke, bu dönemde yaşadığı istikrarsızlıkla silah ve kaçakçılıkta önemli ağırları oluşturmaktadır. Suriye'deki silah ticareti Yemen ve Libya'dakinden daha az yoğun görünse de bu kritik sektörlerden biri de savunmadır. Suriye'deki en kapsamlı yasadışı ticaret operasyonu uyuşturucu kaçakçılığı gibi görülmektedir.

Ülkelerin ekonomik verilerine ulaşıldığında; Mısır’da kişi başına düşen GSYİH 2019 yılında 302.335 milyar dolar, 2020 yılında 363.245 milyar dolar ve 2021 yılında ise 396.328 milyar dolardır. Bu gelirlerden hareketle orta gelirli bir ülke olduğu söylenebilmektedir. Satın alma gücü paritesinin 2020 verilerine göre 12.282.443 olduğu görülmektedir. Suudi Arabistan, 2021 yılı verilerinde 35.459 milyon nüfusa sahiptir. Suudi Arabistan’da kişi başına düşen GSYİH 2019 yılında 792.966 milyar dolar, 2020 yılında 700.118 milyar dolar ve 2021 yılında ise 842.588 milyar dolardır. Satın alma gücü paritesinin 2020 verilerine göre 44.756.147 \$ olduğu görülmektedir. Ülkenin toplam iş gücünün içerisinde çalışmayanların %7,4’lik bir oranı vardır. Irak’ta kişi başına düşen GSYİH 2019 yılında 233.953 milyar dolar, 2020 yılında 169.488 milyar dolar ve 2021 yılında ise 201.472 milyar dolardır. Satın alma gücü paritesinin 2020 verilerine göre 9.531.071 olduğu görülmektedir. Irak genel devlet geliri 2019 yılında 99.268.702 milyar, 2020 yılında 63.166.236 milyar ve 2021 yılında 123.043.930 milyardır. Irak’ın ihracatı 63.28 milyar \$ iken, ithalatı 33.68 milyar dolardır. Dünya Bankası’nın Suriye ile ilgili yayınladığı 2019 verilerine göre; GSYİH’si %3.7’lik bir büyüme göstermektedir, 22.78 milyar dolardır. 2021 yılında alınan verilere göre toplam işgücünün %10.6’lık bir oranı işsiz iken, 2020 yılı verilerine göre, Suriye 17.500.657 nüfusa sahiptir. Son verilere göre askeri

harcamaların GSYH'deki oranı incelendiğinde; Suudi Arabistan %8.0 ile birinci sırada, Irak %3.5 ile ikinci ve Mısır %1.2 ile üçüncü sıradadır. Suriye için bu alanda nesnel rakamlara rastlanamamıştır (IMF, 2021).

Toparlamak gerekirse Kopenhag Okulu bağlamında bu dört Orta Doğu ülkesinin ekonomik, askeri, tarihi, siyasi, sosyal yapılarını iç, bölge ve dış tehditler açısından inceleyerek bu ülkelerde tehditlerin sadece bir sebepten doğmadığını tespit edilmiştir. Burada hem devletlerin hem konjonktürün hem çevrenin hem de devlet dışı aktörlerin rol oynadığı belirtilmiştir. Bu dört ülkenin hepsinde belli dönemlerde uluslararası çatışma ya yaşanmış ya da kendileri uluslararası çatışmalara müdahale eden taraf olmuşlardır. Bunların nedenleri hipotezimiz bağlamında koyduğumuz sorulara cevap olarak aranmış ve incelenmiştir. Sonuç olarak Orta Doğu bölgesinde bulunan bu dört ülkenin iç ve dış dinamiklerinin birbirinden bağımsız olarak şekillenmediği kanısına varıldı. Bu yüzden de ülkelerin birinde yaşanan kriz diğerlerine kısa sürece etki edebilmektedir.

Sonuç olarak, yukarıda belirttiğimiz dört ülkenin birbirlerine kıyasla jeopolitik ve jeo-ekonomik üstünlük ve zayıflıkları mevcut bulunmaktadır. Bu boşlukları doldurmak için de her ülkenin kendi siyasal sisteminin, rejiminin ona tanıdığı fırsatlar mevcuttur. Örneğin Mısır, cumhuriyet olduğu için hep Suudi Arabistan ile çıkar çatışması yaşamaktadır. Bu yüzden de monarşik yapı olan Suudi Arabistan, Mısır'ı hem bölgede hem de küresel çapta engelleyebilmek için Suriye ve Irak'ı ondan koparmaya çalışmıştır. Bölgesel olarak bakıldığında Suudi Arabistan, Suriye'de Esad rejimi döneminde oluşan benzerliklerden dolayı Mısır'ın Suriye üzerindeki etkilerini dengelemiştir. Fakat buna rağmen küresel ölçekte Irak'ın zorunlu demokratikleşmesi de Suudi Arabistan tarafından kontrol edilememiştir. Bu yüzden de Suudi Arabistan ABD'nin bölgeye zorunlu demokrasi getirmesine sıcak bakmamıştır. Nihayetinde Mısır ve Suudi Arabistan, Irak, Suriye, Lübnan, Yemen gibi ülkelerde rejim mücadelesi vererek birbirlerini dengeleme yoluna girmişlerdir. Farklı siyasi rejimlerden dolayı da bölgenin tamamında bir üst birliğin oluşması mümkün olmamıştır.

KAYNAKLAR

- “A Chronology: The House of Saudi” (21 Haziran 2022). Frontline. <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/saud/cron/>
- Aba-Namay, R. (1993). The recent constitutional reforms in Saudi Arabia. *International & Comparative Law Quarterly*, 42(2), 295-331.
- Aba-Namay, R. (1998). The new Saudi representative assembly. *Islamic law and society*, 5(2), 235-265.
- Abdel-Malek, A. (1967). The crisis in Nasser’s Egypt. *New Left Review*, 1(45), 67-81.
- Abdulrazaq, T. (2017). *Ortadoğu’da ordu ve siyaset* (Der.: Veysel Kurt). İstanbul: SETA Yayınları.
- Abed-Kotob, S. (1995). The accommodationists speak: Goals and strategies of the Muslim Brotherhood of Egypt. *International Journal of Middle East Studies*, 27(3), 321-339.
- Abrahamsen, R. (2007). Postcolonialism. In: Martin Griffiths (Ed.). *International relations theory for the twenty-first century* (121-132). New York: Routledge.
- Açıkalın, S., Coşkun, G., & Laçiner, S. (2010). *Yemen Dosyası, Fakirlik ve terör kışkacında bir ülke* (Vol. 41). Ankara: USAK Books.
- Adler, E. (2012). Constructivism in International Relations: Sources, Contributions, and Debates. In: Carlsnaes, Walter, Thomas Risse and Beth A. Simmons (Eds.) *Handbook of International Relations*, 2nd edn. Sage.
- Akoğlu, M. (2013). Irak'ta Şi'i Varlığı. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 391-428.
- Al-Aqıdı, I. M. (1991). *The Iraqi Army And Politics, 1941-1953*.
- Al-Marashi, I., & Salama, S. (2008). *Iraq's armed forces: an analytical history*. New York: Routledge.
- Alnasrawi, A. (1994). *The Economy of Iraq; Oil, Wars, Destruction of Development and Prospects, 1950-2010*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Alnasrawi, A. (2001). Iraq: economic sanctions and consequences, 1990–2000. *Third World Quarterly*, 22(2), 205-218.
- Alrubaie, F. (2008). An Evaluation to Industrial Development in Iraq “During 1975-1990”. *MPRA Paper* No:8331, 19. http://mpa.ub.uni-muenchen.de/8331/1/MPRA_paper_8331.pdf (02.03.2009)

- AlSammawi, F. (2006). *Die UN-Sanktionen gegen Irak und deren Auswirkungen auf die Bevölkerung von 1990 bis 2003* [Unpublished Doctoral dissertation]. Universität zu Köln.
- Altay, H. ve Nugay, U. (2013). Ortadoğu Bölgesi Enerji Kaynaklarının 21. Yüzyıl Dünya Ekonomisi İçin Stratejik Önemi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15.
- Aly, A. M. S. (2007). Understanding the Muslim Brothers in Egypt. *Middle East Brief*, 23(December), 1-8.
- Anderson, L. (1991). Absolutism and the Resilience of Monarchy in the Middle East. *Political Science Quarterly*, 106(1), 1–15. <https://doi.org/10.2307/2152171> s.7
- Angrist, M. P. (Ed.). (2010). *Politics & society in the contemporary Middle East*. Boulder, Colo: Lynne Rienner Publishers.
- Arends, J. F. M. (2009). Homeros' dan hobbes ve ötesine:" Güvenlik" kavramının Avrupa geleneğindeki boyutları. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 6(22), 3-33.
- Arı, C. T., & Koç, E. (2014). Müslüman kardeşler hareketinin Mısır hükümeti ile paradoksal ilişkilerinin analizi: 1 1931-1970. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (42), 225-232.
- Arı, T. (2012). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Arı, T. (2014). *Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. Cilt 2. Bursa: Dora Yayınevi.
- Ari, C. T. (2014). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*. Cilt-1, 6. Baskı. Bursa: Dora Yayınevi.
- Ari, C. T. (2018). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*. 9. Baskı. Bursa: Aktüel Yayınları.
- Aridan, N. (2004). *Britain, Israel and Anglo-Jewry 1949-57*. New York: Routledge.
- Armaoğlu, F. H. (1989). *Filistin meselesi ve Arap-İsrail savaşları, 1948-1988* (No. 299). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arslan, F. (2006). *Orta Doğu'dan Kafkasya'ya Türkistan'a Petrol Satrancı*. <http://www.farukarslan.com/wp-content/uploads/2011/10/petrolsatranc%23U0131.pdf>
- Aslan, S. (2010). Sivil toplum: Kavramsal değişim ve dönüşüm. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(33), 188-212.
- Atacan, F. (2004). *Değişen Toplamlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

- Ataman, M. (2009). Türkiye–Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden ÇokTaraflı Birlikteliğe. *Ortadoğu Analiz*, 1(9), 72-81.
- Aydın, F. (2011). Ortadoğu Ülkelerinin Dinsel Yapısı. *Middle East Yearbook/Ortadoğu Yıllığı*.
- Aydın, İ. S., & Müsteşarlığı, D. T. (2008). *Irak Cumhuriyeti Ülke Raporu*. İstanbul: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, İGEME Yayınları.
- Balcı, A. ve Kardaş, Ş. (2014). Realizm. Ali Balcı ve Şaban Kardaş (Editörler). *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular içinde* (85-96). İstanbul: Küre Yayınları.
- Baram, A. (1993). The Iraqi Invasion of Kuwait: Decision-Making in Baghdad. *Iraq's Road to War*, 5-36.
- Batatu, H. (1978). *The old social classes and the revolutionary movements of Iraq*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Bekaroğlu, E. A., & Veysel, K. (2015). Mısır'da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu: "Arap Baharı" ve Sonrası Sürecin Analizi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 1-36.
- Bellamy, A. J. (2004). *Introduction: International Society and the English School', International Society and its Critics* (Edit by A.J.Belamy). Oxford: Oxford University Press.
- Bellin, E. (2012). Reconsidering the robustness of authoritarianism in the Middle East: Lessons from the Arab Spring. *Comparative Politics*, 44(2), 127-149.
- Bhabha, H. (1994). *The Location of Culture*. London: Routledge.
- Bilgin, P. (2016). What is the point about Sykes–Picot?. *Global Affairs*, 2(3), 355-359.
- Bodur, H. E. (2005). Dini Motifli Terör Fenomeni ve İslam'ın Siyasal İstismarı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (5), 65-88.
- Bostancı, M., & Karaca, E. (2018). Bağdat Paktı'na Etkisi Bakımından 1958 Irak Askeri Darbesi. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14(27), 123-154.
- Boudreau, D. G. (1993). The bombing of the Osirak reactor. *International Journal on World Peace*, 21-37.
- Bou-Nacklie, N. E. (1993). Les Troupes Spéciales: religious and ethnic recruitment, 1916–46. *International Journal of Middle East Studies*, 25(4), 645-660. Bozan, F. (2016). Radikal Örgütlerin Ortaya Çıkmasında Batı Politikalarının Etkisi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 2(Special Issue 1), 1-17.

- Boztemur, R. (2011). Mısır'da Halk Hareketleri, Müslüman Kardeşler ve Demokrasinin Geleceği. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2).
- BP (2021). *Statistical Review of World Energy 2021 | 70th edition*.
<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf>
- Brika, S. K., Adli, B., & Chergui, K. (2021). Key Sectors in the Economy of Saudi Arabia. *Frontiers in Public Health*, 9.
- Brooks, R. (1998). *Political-military relations and the stability of Arab regimes*. Oxford: Oxford University Press.
- Browne, J. G. (1932). *The Iraq Levies, 1915-1932*. MI, USA: Proquest.
- Buzan, B. (1984). Peace, power, and security: contending concepts in the study of International Relations. *Journal of Peace Research*, 21(2), 109-125.
- Buzan, B. (2008). *People, states & fear: an agenda for international security studies in the post-cold war era*. Colchester: ECPR Press.
- Buzan, B., Buzan, B. G., Wæver, O., Wæver, O., & Buzan, O. W. B. (2003). *Regions and powers: the structure of international security (Vol. 91)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buzan, B., Wæver, O., Wæver, O., & De Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- Büyükkara, M.A. (2013). *İhvan'dan Cüheymen'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Castells, M., & Erendil, A. (çevirmen) (1997). *Kent, sınıf, iktidar*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Chakrabarty, D. (2008). *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*. New edn. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Chatterjee, P. (1986). *Nationalist Thought and the Colonial World*. London: Zed Books.
- Childs, P., Williams, P. (1997). *An Introduction to Post-Colonial Theory*. New York: Routledge.
- Clapham, C. (1985). *Third world politics: An introduction*. New York: Routledge.

- Cleveland, L. W. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev.: Mehmet Harmanacı). İstanbul: Agorakitaplığı.
- Cordesman, A. H. (2002). *Saudi Arabia Enters The 21st Century: The Military and Internal Security Dimension IV. The Saudi Army*. Center for Strategic and International Studies.
- Cordesman, A. H., & Obaid, N. E. (2004). *Saudi National Security: Military and Security Services, Challenges & Developments*. Center for Strategic and International Studies.
- Cordesman, A. H., Peacock, M. (2015). Military Spending and Arms Sales in the Gulf. CSIS. P.9.
- Coyne, C. J., & Coyne, R. (2019). The economic reconstruction of Iraq. In *Economic and political institutions and development* (21-40). Springer, Cham.
- Crabbs, J. (1975). Politics, history, and culture in Nasser's Egypt. *International Journal of Middle East Studies*, 6(4), 386-420.
- Cronin, S. (2013). Tribes, coups and princes: Building a modern army in Saudi Arabia. *Middle Eastern Studies*, 49(1), 2-28.
- Çaha, Ö. (1999). "İslam ve Demokrasi". *İslamiyat*, 2(2), 53-76.
- Çetinsaya, G. (1988). *II. Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında İslam Birliği Hareketi (1876-1878)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi].
- Çiçek, M. T. (2007). *Şerif Hüseyin isyanının Türk ve Arap kimlik inşa süreçlerindeki etkisinin analizi*. [Master's thesis]. Sakarya Üniversitesi.
- Daban, E. Z., & Daban, C. (2018). SADDAM HÜSEYİN DÖNEMİ IRAK DIŞ POLİTİKASI: IRAK-İRAN SAVAŞI, KUVEYT'İN İŞGALİ VE ABD'NİN IRAK'A MÜDAHALESİ. *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 83-109.
- Dajani, M., & Mason, M. (2018). Counter-infrastructure as resistance in the hydrosocial territory of the occupied Golan Heights. In: Filippo Menga, Erik Swyngedouw (Eds.). In *Water, technology and the nation-state* (131-146). New York: Routledge.
- Danahar, P. (2013). *The New Middle East: The World After the Arap Spring*. New York: Bloomsbury.
- Darkot, B. (1977). "Mısır Maddesi", M.E.B. İ.A., c. 8, İstanbul, s. 217.
- David A. L. and Patrick M. M. (1997). *Regional Orders: Building Security in a New World*. 1st edition. PA, USA: Penn State University Press.
- Davidson, A. G. J. L., & Goldschmidt, A. (2011). *Kısa Ortadoğu Tarihi*. (Çev.: A. Güler). İstanbul.

- Davison. R.H. (1963). "The Advent of the Principle of Representation in the Government of the Ottoman Empire". In: William R. Polk and Richard L. (Eds.). *Chambers in Beginnings of Modernization in the Middle East*. Chicago: The University of Chicago Press. F1968.
- Dawisha, A. (2003). *Arab nationalism in the twentieth century*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Dekmejian, R. H. (1998). Saudi Arabia's consultative council. *The Middle East Journal*, 204-218.
- Demirtaş, E. (2014). *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar*. İstanbul: Metis Yayınları. Denk, E. (2011). Bir Kitle İmha Silahi Olarak Nükleer Silahların Yasaklanmasına Yönelik Çabalar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(03), 93-136.
- Dictionary, A. L. (1879). Founded on Andrews' edition of Freund's Latin Dictionary. Revised, enlarged, and in great part rewritten by Charlton T. Lewis (Doctoral dissertation, Ph. D. and Charles Short, LL. D. Oxford: Clarendon Press. 1879.(Consultado el 4 de julio de 2015). Disponible en: <http://www.perseus.tufts.edu>.
- Doğan, S. (08.04.2020). *Suudi Arabistan Ordusu ve Yemen Savaşı*. https://www.insamer.com/tr/suudi-arabistan-ordusu-ve-yemenhttps://www.insamer.com/tr/suudi-arabistan-ordusu-ve-yemen-savasi_2862.htmlsavasi_2862.html
- Doğanalp, T. (2016). Uluslararası Hukukta Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanmaya Yönelik Girişimler. *Journal of International Management and Social Researches Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, ISSN:21481415, 18.
- Duman, B. (2007). *Saddam sonrası dönemde Irak, Türkmenler ve Kerkük*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Duman, B. (2021). *Irak'ın Bir Asrından Geriye Ne Kaldı?* ORSAM. <https://orsam.org.tr/tr/irakin-bir-asrindan-geriye-ne-kaldi/>
- Duman, B. (2022). *Irak Petrolü ve Efsane Projeler*. ORSAM. <https://www.orsam.org.tr/tr/irak-petrolu-ve-efsane-projeler/>
- Duman, S. (2010). *Modern Ortadoğu'nun Oluşumu*. İstanbul: Tarih Kütüphanesi.
- Dunne, T. (2008). The English School. In *The Oxford handbook of international relations*.
- Dunne, T. (2013). The English School. In: Tim Dunne, Milja Kurki, and Steve Smith (Eds.). *International Relations Theories Discipline and Diversity* (132-152). Oxford: Oxford University Press.
- Dunne, T. (1995). The Social Construction of International Society. *European Journal of International Relations*, 1, 367–389.

- Dunne, T., & Schmidt, B. C. (2020). Chapter 8: Realism. (Ed. John Baylis, Steve Smith, Petricia Owens), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, (Ed by Eight Edition, Oxford, 130-144
- Duran, M. A. (2021). Baas Partisi'nin Düşünsel Temelleri ve Suriye Siyasetinde Baas Partisi (1940-1966). *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 4(5), 196-218.
- Dursun, D., Duran, B., & Al, H. (2005). Ortadoğu Siyaseti Üzerine Notlar. *Ortadoğu Yıllığı*, 311-332.
- Dünya Bankası (2020).
<https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.MPRT.KD?end=2020&locations=SY&start=2000&type=shaded&view=chart>
- Eden, A., & El-Nahas, M. (1952). Anglo-Egyptian Treaty of Alliance, 1936. *Current History*, 22(128), 231-239.
- Efegil, E. (2013). Mısır ve Ürdün'ün Dış Politikalarını Şekillendiren Unsurlar. *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*, 5(51).
- Efegil, E. (2013). Suudi Arabistan'ın dış politikasını şekillendiren faktörler. *Ortadoğu Analiz*, 5(53), 104-113.
- Ehteshami, A. (1999). Is the Middle East Democratizing? *British Journal of Middle Eastern Studies*, 26(2), 199–217. <http://www.jstor.org/stable/195923> s.203
- Eisenstadt, M. (2007). Iraq: Tribal engagement lessons learned. *Military Review*, 87(5), 16.
- El-Benna, H. (2013). Risaleler (Çev.: Mehmet Akbaş vd.). İstanbul: Nida Yayıncılık.
- Elman, C. (2001). Introduction: History, theory, and the democratic peace. *The International History Review*, 23(4), 757-766. Erkmén, S. (2010). Irak'ta işgal sonrası siyasal yaşam ve 2010 parlamento seçimleri. *Ortadoğu Etütleri*, 2(1), 107-146.
- Esen, M. (2008). Siyasal-Sosyal Görüşleri ve Dini Yönüyle Afgânî. *İslami İlimler Dergisi*, Yıl, 3, 2.
- EU Council Decision 2011/273/CFSP (2011). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62011TO0579content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62011TO0579>
- Fanid, N. A. (2019). Ortadoğu Ülkelerinin Anayasalarında Parlamenter Muafiyetler. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(4), 2452-2487.
- Fırlı, E. R. (1993). Cemel Vak'ası. *DİA*, c.7 içinde (320-321). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Fırlı, E. R. (2001). *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*. İstanbul: Şa-To.

- Fierke, K. M. (2013). Constructivism. In: Dunne, T., Kurki, M., & Smith, S. (Eds.). *International relations theories: Discipline and diversity* (187-204). Oxford: Oxford University Press.
- Freedman, L. (2003). *The evolution of nuclear strategy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Freedman, R. O. (2001). Russian Policy toward the Middle East: The Yeltsin Legacy and the Putin Challenge. *Middle East Journal*, 55(1), 58-90.
- Frye, R. N. (1992). Assyria and Syria: synonyms. *Journal of Near Eastern Studies*, 51(4), 281-285.
- Ganim, İ. E. B. (2012). *Hasan El-Benna'nın Siyasi Düşüncesi*. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Garcia-Alonso, M. D., & Levine, P. (2007). Arms trade and arms races: a strategic analysis. *Handbook of defense economics*, 2, 941-971.
- Gelvin, J. L. (1994). The Social Origins of Popular Nationalism in Syria: Evidence for a New Framework. *International Journal of Middle East Studies*, 26(4), 645-661.
- Gezgin, F. (2013). Yemen 2013. *Ortadoğu Yilligi*, 269.
- Ghareeb, E. A., & Dougherty, B. (2004). *Historical dictionary of Iraq*. Scarecrow Press.
- Gouda, A. (2021, 7 23). *Egypt is declining and Saudi Arabia is at the fore. the ranking of the largest economies of Arab countries for the year 2021*. Egyptian today. <https://www.almasryalyoum.com/news/detailsamp/2383812>
- Göçer, İ., Çınar, S. (2014). Arap Baharının Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri. *KAÜ İİBF Dergisi*, 6, (10), 53-67. Gökçe, E. U. (2016). Suudi Arabistan'da Arap Baharını Engelleyen İç Dinamikler. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 41-73.
- Guzansky, Y. and Shapir, Y. S. (2015). Iran Goes Ballistic. *Middle East Quarterly*, 22(1), 1-12.
- Hamid, S. (2014). *Temptations of power: Islamists and illiberal democracy in a new Middle East*. Oxford University Press.
- Hamsici, M. (2020). *Sezar Yasası: ABD Suriye'ye yeni yaptırımlarla ne hedefliyor, kararın sonuçları ne olabilir?* BBC NEWS Türkçe. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53149797>
- Harris, W. W. (2005). *The Levant: a fractured mosaic*. Princeton, NJ: Markus Wiener Publishers.
- Hartley, K. (2007). The arms industry, procurement and industrial policies. *Handbook of defense economics*, 2, 1139-1176.

- Hassan, H. (07.04.2008). *Iraq: Tribal Structure, Social, and Political Activities*. CRS Report for Congress, <http://www.fas.org/srg/crs/mideast/RS22626.pdf>
- Herodotus II, 28 on the Sources of the Nile. *The Journal of Hellenic Studies*, 73, 104107.
- Heywood, A. (2013). *Küresel Siyaset* (Çev.: Nasuh Uslu, Haluk Özdemir). Bursa: Adres Yayınları.
- Holden, D., Johns, R., & Buchan, J. (1982). *The house of saud: The rise and rule of the most powerful dynasty in the Arab world* (Vol. 64). Holt Rinehart & Winston.
- Hough, P. (2013). *Understanding global security*. New York: Routledge.
- Hourani, A. (2003). *A history of the Arab peoples*. MA, USA: Harvard University Press
- Huntington, S. P. (1984). Will more countries become democratic? *Political Science Quarterly*, 99 (2), 193-218.
- Institute of Defense & Disarmament Studies, 2006. s.5
- International Monetary Fund (October 2021). World Economic Outlook Database. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/October/selecthttps://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/October/select-subjects?c=456subjects?c=456>
- Israel, C. (1998). *Avner. Israel and the Bomb*.
- Jabar, F. A., & Dawod, H. (2013). *Aşiretler ve İktidar: Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik*. (Çev.: Ömer Ögünç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Jackson, N. J. (2014). Trans-regional security organisations and statist multilateralism in Eurasia. *Europe-Asia Studies*, 66(2), 181-203.
- Jamal, A., & Milner, H. V. (2013). Economic and cultural sources of preferences for globalization in Egypt. In *APSA 2013 Annual Meeting Paper, American Political Science Association 2013 Annual Meeting*.
- Jentleson, B. W. (1996). *The Middle East arms control and regional security (ACRS) talks: Progress, problems, and prospects* (No. 26). Institute on Global Conflict and Cooperation, University of California.
- Kahraman, H. (2014). 2. Baskı. Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Karakılçık, Y. (2008). Bölgesel su anlaşmazlıklarının küresel çatışmaya dönüşme riski: Fırat ve Dicle örneği. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, (16), 19-56.
- Karakurt, O., Arı, M. (2021). *Suriye Savaşının 10. Yılı: Ülke Ekonomik Krize Teslim*. TRT Haber, 15 Mart 2021, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/suriyehttps://www.trthaber.com/haber/d>

unya/suriye-savasinin-10-yili-ulke-ekonomik-krize-teslim-564560.html
savasinin-10-yili-ulke-ekonomik-krize-teslim-564560.html

- Karpat, K. H. (2013). *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kassem, M. (2006). "Democratization" Reforms as a Means of Stabilizing Authoritarian Rule in Contemporary Egypt. In *Democratization and Development*, (129-150). New York: Palgrave Macmillan.
- Katz, S. M. (2004). *Jihad: Islamic fundamentalist terrorism*. Twenty-First Century Books.
- Kechichian, J. (Ed.). (2001). *Succession in Saudi Arabia*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kechichian, J. A. (2000). Saudi Arabia's will to power. *Middle East Policy*, 7(2), 4760.
- Kekilli, E. (2018). Irak Genel Seçimleri: Irak'ta Yeni Bir Siyasi Kültür Arayışı. *Seta Analiz*, (239).
- Keohane, R. O. (1989a). *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory*. Boulder, CO: Westview Press.
- Khaddour, K. (2015). Assad's officer ghetto: Why the Syrian army remains loyal. *Carnegie Middle East Center*, 4.
- Khoury, P. S. (2014). *Syria and the French mandate: the politics of Arab nationalism, 1920-1945* (Vol. 487). Princeton, NJ: Princeton University Press. Kırkıcı, D. D. (2014). *Sınır aşan Sular Bağlamında Türkiye, Suriye ve Irak İlişkileri*. [Uzmanlık Tezi]. Orman ve Su İşleri Bakanlığı.
- Kızıltoprak, S. (2010). *Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kıbaroğlu, M. (1998). Can Middle East be Rid of Doomsday Weapons? Nuke Tests by India and Pakistan Highlight a Bigger Danger in the Middle East. *Diplomacy Papers*, 1(1), 33-37.
- Kıbaroğlu, M. (2012). Ortadoğu'da Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge (NSAB) Oluşturulması Çabaları ve Türkiye. *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*, 4(48).
- Kinsella, H. M. (2020). Feminism. In: John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens (Eds.). *The Globalization of world politics: an Introduction to International Relations* (145-159). Oxford.
- Kirmanj, S. (2013). *Identity and nation in Iraq*. USA: Lynne Rienner Publishers.
- Klare, M. T. (1996). Arms Trade in the 1990s: Changing Patterns, Rising Dangers. *Third World Quarterly*, 17(5), 857-874.

- Koca, N. (2021). Yemen’de Çatışmalı Süreç ve Dinamikleri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(2).
- Kouskouvelis, I., & Zarras, K. (2019). Cairo and Riyadh, Vying for Leadership. *Middle East Quarterly*, 26(2). <https://www.meforum.org/middle-east-quarterly/pdfs/57912.pdf>
- Köysüren, S. (2008). *Nükleer silahların Ortadoğu barış sürecine etkisi*. [Master's thesis]. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuduoğlu, A. (2018). Camp david sonrası ABD-Mısır yakınlaşması: askeri Boyut. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 101-137.
- Kuimova, A. (2020). *Understanding Egyptian Military Expenditure*. SIPRI Background Paper. https://www.sipri.org/sites/default/files/2020-10/bp_2010_egyptian_military_spending_2.pdf
- Kurt, S. (2014, Eylül). Soğuk Savaş sonrası ABD’nin Ortadoğu politikası. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 7, Sayı XIX, ss. 167-196.
- Kurt, V. (2015). *'Devrimden'Askeri Müdahaleye Yemen*. İstanbul: SETA Yayınları.
- Lawson, S. (2015). *Theories of international relations: Contending approaches to world politics*. Cambridge: Polity Press.
- League of Arab States Statement (3 December 2011). <https://www.sipri.org/node/2810>
- Lebow, R. N. (2016). IR theory as identity discourses. In: Ken Booth&Toni Erskine (Eds.). *International relations theory today*. New York: John Wiley & Sons.
- Lesch, D. W. (2019). *Syria: A modern history*. New York: John Wiley & Sons.
- Lewis, J. (2014). Strategic stability and regional security. *Adelphi Papers*, 54(446), 127-146.
- Lister, C. (2014). *The 'Real' Jabhat al-Nusra appears to be emerging*. The Huffington Post Brookings.
- Long, D. E. (1997). *The Kingdom of Saudi Arabia (Suudi Arabistan Krallığı)*. Gainesville: Florida Üniversitesi Yayını.
- Longrigg, S. H. (1958). *Syria and Lebanon under French mandate*. London: Oxford University Press.
- Loomba, A. (1996). *Colonialism/Postcolonialism*. London: Routledge.
- Machiavelli, N., & Atkinson, J. B. (2008). *The Prince* (Atkinson Edition). Indianapolis IN: Hackett Publishing.

- MacQueen, B. (2018). *An introduction to Middle East politics*. London: Sage.
- Mann, J. (2013). King without a Kingdom: Deposed King Saud and his intrigues. *Studia Orientalia Electronica*, 1, 26-40.
- Manneh, B. A. (1973). Sultan Abdülhamid II and the Sharifs of Mecca, 1880–1890. *Asian and African Studies*, 9(1), 1-21.
- Mansfield, P. (2012). *Ortadoğu Tarihi*. Birinci Baskı. İstanbul: Say Yayınları.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396. doi:10.1037/h0054346
- McLeod, J. (2000). *Beginning Postcolonialism*. London: Manchester University Press.
- Mısır'ın Genel Görünümü. (03 Haziran 2022). Kolay İhracat. <https://www.kolayihracat.gov.tr/ulkeler/misir>
- Midford, P. (2018). Decentering from the US in regional security multilateralism: Japan's 1991 pivot. *The Pacific Review*, 31(4), 441-459.
- Morgenthau, H. (2019). "A Realist Theory of International Politics" and "Political Power". In: Jack.L. Snyder, Karen A. Mingst (Eds.). *Essential readings in world politics* (49-54). WW Norton & Company.
- Mourad, M. (2020). Pro-Sisi party wins majority in Egypt's parliamentary polls. <https://www.reuters.com/article/egypt-election-int-idUSKBN28O2T0>
- Moussa, M. (2017). Kışla, Ekonomi ve Siyaset Üçgeninde Mısır Ordusu. Veysel Kurt (Ed.). *Ortadoğu'da Ordu ve Siyaset* birinci baskı içinde. İstanbul: Seta kitapları.
- Murphy, C. (2011). *Saudi Arabia's King Abdullah Promises \$36 Billion in Benefits*.
- Murray, W., & Woods, K. M. (2014). *The Iran-Iraq War: A military and strategic history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Niblock, T., Malik, M. (2007). *The Political Economy of Saudi Arabia*. New York: Routledge
- NPT-Non-Proliferation Of Nuclear Weapons. (1967). 6.
- Ochsenwald, W. (1981). Saudi Arabia and the Islamic revival. *International Journal of Middle East Studies*, 13(3), 271-286.
- OECD (2022). *Illicit Trade in Conflict-affected Countries of the Middle East and North Africa: Focus on Yemen*. <https://www.oecd.org/countries/syrianarabrepublic/illicit-trade-in-conflict-affected-countries-of-the-middle-east-and-north-africa-f31fd13a-en.htm>

- Orhan, O. (2011). *Suriye’de Demokrasi Mi İç Savaş Mı?: Toplumsal-Siyasal Yapı, Değişim Senaryoları ve Sürecin Türkiye’ye Etkisi*. Ankara: ORSAM Raporları, Rapor No: 41.
- Orhan, O. (2012). *Suriye’de Şiddetin Gölgesinde Halk Meclisi Seçimleri*. <https://orsam.org.tr/tr/suriye-de-siddetin-golgesinde-halk-meclisi-secimleri/>
- Orhan, O. (2014). Suriye İç Savaşı ve Ortadoğu’da Güvenlik. *Ortadoğu Analiz*, 6(63): 36-39.
- Özdemir, Ö. B. (2015). *Suriye 2015*. Middle East Yearbook/Ortadoğu Yıllığı.
- Özer, Y.Z. (1987). *Mısır Tarihi*. Ankara: T.T.K.
- Özey, R. (1997). *Dünya denkleminde Ortadoğu: ülkeler, insanlar, sorunlar*. Öz Eğitim Yayınları.
- Öztürk, S. (2019). Nedenleri ve Sonuçları Bağlamında Yemen Savaşı. *Avrasya Etüdleri*, 55(1), 83-98.
- Öztürk, S. (2018). Mısır’da İhvan-ı Müslimin’in İktidara Geliş Süreci ve Temmuz Darbesinin Nedenleri Üzerine. *Liberal Düşünce Dergisi*, 23(91-92), 163-179.
- Öztürkci, A. (2017). Soğuk Savaş’ın 1950’li Yıllarda Orta Doğu’da Yaşanan Askeri Darbelere Etkileri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(34), 373394.
- Öztürkler, H. (2009). Orta Doğu Ülkelerinin Enerji Kaynaklarının Öneminin Ekonomik-Politik Bir Değerlendirmesi. *Ortadoğu Analiz Temmuz-Ağustos ’09*, 1(7-8), 75.
- Pehlivanoglu, A. Ö. (2004). *Orta Doğu ve Türkiye*. İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Pfaff, R. H. (1970). The Function of Arab Nationalism. *Comparative Politics*, 2(2), 147-167.
- Piazza, B. A. (2019). The foreign policy of post-Mubarak Egypt and the strengthening of relations with Saudi Arabia: balancing between economic vulnerability and regional and regime security. *The Journal of North African Studies*, 24(3), 401425.
- Pirinççi, F. (2010). *Silahlanma ve savaş*. Bursa: Dora Yayınları.
- Pirinççi, F. (2018). Ortadoğu’da Silahlanmayı Etkileyen Dinamikler: Arap Baharında Alıcılar ve Tedarikçiler. *International Journal of Social Inquiry*, 11(2), 287-309. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijisi/issue/41585/502883>
- Plattner, M. F., & Diamond, L. J. (2002). Democratization in the Arab World?. *Journal of Democracy*, 13(4), 5-5.

- Pollack, K. M., Byman, D. L., Al-Turk, A., Baev, P., Doran, M. S., Elgindy, K., ... & Yerkes, S. E. (2011). *The Arab awakening: America and the transformation of the Middle East*. Washington D.C., USA: Brookings Institution Press.
- Postel, S. (1993). The politics of water. *World watch*, 6(4), 10-18.
- Przegląd Strategiczny, SIPRI Yearbook 2018. Armaments, Disarmament and International Security and Report from the 3rd Meeting of the Consortium of Academic Departments of Strategic (and Security) Studies, 2019, Issue 12.
- Przeworski, A. (1991). *Democracy and the market: Political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rashwan, D. (2015). نتائج المرحلة الأولى للانتخابات في قراءة <https://www.almasryalyoum.com/news/details/833486> 5/27/2022).
- Rasler, K. (1983). Internationalized civil war: A dynamic analysis of the Syrian intervention in Lebanon. *Journal of Conflict Resolution*, 27(3), 421-456.
- Rasler, K., Thompson, W.R. (2001). Malign Autocracies and Major Power Warfare: Evil, Tragedy, and International Relations Theory. *Security Studies*, 10, 46–79.
- Ray, J. L., & Kaarbo, J. (2011). *Global Politics*. Boston, MA, USA: Wadsworth, Cengage Learning.
- Reshetnikova, V. (2008). *1960'lardan Bu Yana Nükleer Silahsızlanma Alanında Yaşanan Gelişmeler*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Rollinger, R. (2006). The terms “Assyria” and “Syria” again. *Journal of Near Eastern Studies*, 65(4), 283-287.
- Rose, G. (1998). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Politics*, 51(01), 144–172. doi:10.1017/s0043887100007814
- Rowan, Abd-oun (2003). *Aşair al Irak*. 2. Cilt. al-Ehliye Yayınları.
- Rubin, B. (1991). Pan-Arab Nationalism: The Ideological Dream as Compelling Force. *Journal of Contemporary History*, 26(3/4), 535-551.
- Ruggie, J. G. (1998). *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization*. London: Routledge.
- Rumley, D., Doyle, T., & Chaturvedi, S. (2012). ‘Securing’the Indian Ocean? Competing regional security constructions. *Journal of the Indian Ocean Region*, 8(1), 1-20.
- Russett, B. (2011). Liberalism. In: Tim Dunne, Milja Kurki, & Steve Smith (Eds.). *International Relations Theories: Discipline and Diversity* (94-113). Oxford University Press.

- Said, A. (2012). The paradox of transition to " democracy" under military rule. *Social Research*, 79(2), 397-434.
- Sakai, K. (2003). Tribalization as a tool of state control in Iraq: Observations on the army, the cabinets and the national assembly. In: F. A. Jabar and H. Dawood (Eds.). *Tribes and Power: Nationalism and Ethnicity in the Middle East* (136161). Saqi.
- Saliba, N. E. (1986). Philip S. Khoury, Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus, 1860–1920 (Cambridge: Cambridge University Press, 1983). 164. *International Journal of Middle East Studies*, 18(4), 523-525.
- Salihi, E. (2011). *Modern devlet ve aşiretler arasında Irak*. [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Savunma Sanayi Başkanlığı (16 Mayıs 2022). Savunma Sanayimiz. <https://www.ssb.gov.tr/website/contentlist.aspx?PageID=47&LangID=1>
- Schweller, R. L. (1994). Bandwagoning for profit: Bringing the revisionist state back in. *International security*, 19(1), 72-107.
- Schweller, R. L. (2004). Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing. In *Realism Reader* (265-271). New York: Routledge.
- Schweller, R. L. (2006). *Unanswered Threats: Political Constraints on the Balance of Power*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Seale, P. (1989). *Asad: the struggle for the Middle East*. Univ of California Press.
- Semin, A. (2015). Suriye Krizindeki İç Dinamikler: ÖSO-IŞİD-PYD Denklemi. *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM) Analiz (elektronik versiyon)*, 1234, 1-8.
- Seyyid, E. F. (1995). Fatimiler. *TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt. 12 içinde* (228-237). <https://islamansiklopedisi.org.tr/fatimiler>
- Sezgin, Ş., & Sezgin, S. (2018). Dünya’da ve Türkiye’de Savunma Sanayi: Genel Bir Bakış. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 1-19.
- Sheikh, N. S. (2003). *The new politics of Islam: Pan-Islamic foreign policy in a world of states*. Routledge.
- SIPRI Arms Transfers Database (20 Şubat 2017). <https://www.sipri.org/databases/armstransfers>
- SIPRI Arms Transfers Database (Mart 2019). <https://www.sipri.org/databases/armstransfers>
- SIPRI Military Expenditure Database (Nisan 2019). <https://www.sipri.org/publications/2019/sipri-fact-sheets/military-spendinghttps://www.sipri.org/publications/2019/sipri-fact-sheets/military->

[spending-and-arms-imports-iran-saudi-arabia-qatar-and-uaeand-arms-imports-iran-saudi-arabia-qatar-and-uae](https://www.sipri.org/research/armament-and-disarmament/arms-and-military-expenditure/military-expenditure)

- SIPRI Military Expenditure Database (1 Nisan 2022). Dünya askeri harcamaları, bölgelere göre, 1988-2021. <https://www.sipri.org/research/armament-andhttps://www.sipri.org/research/armament-and-disarmament/arms-and-military-expenditure/military-expenditure>
- Silverfarb, D. (1995) "Britain And Iraqi Barley During the Second World War". *Middle Eastern Studies*, 31(3): 524-532.
- Singer, J. D. (1958). Threat-perception and the armament-tension dilemma. *Journal of Conflict Resolution*, 2(1), 90-105.
- Singh, N., & MacWhinney, E. (1989). *Nuclear weapons and contemporary international law*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Sinkaya, B. (2016). Ortadoğu siyasetine giriş: temel faktörler, aktörler ve dinamikler, Orsam Kaynak No 1 Nisan 2016, p 1-32 (Ocak 2015 tarihli "Ortadoğu Siyasetine Giriş: Temel Faktörler, Aktörler ve Dinamikler" başlıklı ORSAM Kaynak'ın Nisan 2016 tarihinde güncellenmiş halidir.)
- Sinoue, G. (1997). Kavalalı Mehmet Ali Paşa Son Firavun, (Çev.: Ali Cevat Akkoyunlu). İstanbul, 29–32.
- Smith, S. (2013). Introduction: diversity and disciplinarity in international relations theory. In: Tim Dunne, Milja Kurki, & Steve Smith, (Eds.). *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, (1-12). USA: Oxford University Press.
- Smolansky, O. M., & Smolansky, B. M. (1991). *The USSR and Iraq: The soviet quest for influence*. Durham, NC: Duke University Press.
- Snyder, J. L., Mingst, K. A., & McKibben, H. E. (2019). *Essential readings in world politics*. New York: WW Norton & Company.
- Solomon, C. (2021). *In Search of Greater Syria: The History and Politics of the Syrian Social Nationalist Party*. New York: Bloomsbury Publishing.
- Sorensen, G., Jackson, R. H. (2013). *Introduction to international relations: theories and approaches*. Oxford: Oxford university press.
- Sönmezoğlu, F., Arıboğan, D. Ü., Ayman, S. G., & Dedeoğlu, B. (2000). *Uluslararası ilişkiler sözlüğü*. Der.
- Stenslie, S. (2016). Salman's Succession: Challenges to Stability in Saudi Arabia. *The Washington Quarterly*, 39(2), 117-138.

- Stephan, M. J., & Chenoweth, E. (2008). Why civil resistance works: The strategic logic of nonviolent conflict. *International security*, 33(1), 7-44.
- Stephan, R., & Charrad, M. M. (Eds.). (2020). *Women Rising: In and Beyond the Arab Spring*. New York: NYU Press.
- Süer, B. (2012). Suriye’de değişim çabaları: bir bağlam ve süreç analizi. *Akademik Ortadoğu*, 6(2), 1-20.
- Szmolka, I. (2015). Exclusionary and non-consensual transitions versus inclusive and consensual democratizations: the cases of Egypt and Tunisia. *Arab Studies Quarterly*, 37(1), 73-95.
- Şemsettin, S. (1996). *Kâmûsu ’l-A ’lâm*. Ankara: Kaşgar Neşriyat.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2022). <https://www.mfa.gov.tr/irak-ekonomisi.tr.mfa>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2022). *Türkiye- Suudi Arabistan Ekonomik ve Ticari İlişkileri*. <https://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?6fd5c596-adee-4ee4-ac00https://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?6fd5c596-adee-4ee4-ac00-681a26eeb2e5681a26eeb2e5>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2022). *Mısır’ın Ekonomisi 2022*. <https://www.mfa.gov.tr/https://www.mfa.gov.tr/-misir-ekonomisi.tr.mfamisir-ekonomisi.tr.mfa>
- Tarbush, M. A. (1982). *The role of the military in politics: A case study of Iraq to 1941*. New York: Routledge.
- Tawfik, R. (2016). Changing hydropolitical relations in the Nile basin: a protracted transition. *The International Spectator*, 51(3), 67-81.
- Telci, İ. N., & Rakipoğlu, M. (2018). Suudi Arabistan’ın Müslüman Kardeşler Politikası: 1932-2016. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13(1), 137-168.
- Thabet, H. G. (2006). Egyptian parliamentary elections: between democratisation and autocracy. *Africa development*, 31(3), 11-24.
- The National Archive Of Colonial Office, C.O. 730/40-33280, 20 Haziran 1923
- Tickner, J. A. (2004). Man, the state, and war: gendered perspectives on national security. In *Essential Readings in World Politics* (94-101). New York: WW Norton and Company.
- Tickner, J. A. & Sjoberg, L. (2013). Feminism. In: Dunne, T., Kurki, M., & Smith, S. (Eds.). *International relations theories: Discipline and diversity* (205-222). USA: Oxford University Press.
- Ullman, R. H. (1983). Redefining security. *International security*, 8(1), 129-153.

- Ulutas, U. (2011). The Syrian opposition in the making: capabilities and limits. *Insight Turkey*, 13(3), 87.
- UNFPA (2022). *World Population Dashboard: Egypt, 2022*.
<https://www.unfpa.org/data/world-population/EG>
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*. V. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu. Ülker, N. (1994). XVIII. Yüzyılda Mısır ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Mısır Seferi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9(1), 1-30.
- Van Dam, N. (2000). *Suriye`de İktidar Mücadelesi: Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum*. (Çev.: Aslı Çalkıvık ve Semih İdiz). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vatikiotis, P. J. (1991). *The history of modern Egypt: from Muhammad Ali to Mubarak*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Walsh, B. (2020). Revisiting Regional Security Complex Theory in Africa: Museveni's Uganda and Regional Security in East Africa. *African Security*, 13(4), 300-324.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Boston, MA, USA: AddisonWesley.
- Waltz, K. N. (1990). Nuclear myths and political realities. *American Political Science Review*, 84(3), 730-745.
- WEF (World Economic Forum) (2010). *The Kingdom of Saudi Arabia and the World: Scenarios to 2025*. *World Economic Forum's World Scenarios Series*.
https://www3.weforum.org/docs/WEF_Scenario_SoudiaArabiaWorld2025_Report_2010.pdf
- Wellman, C. (1979). On terrorism itself. *The Journal of Value Inquiry*, 13(4), 250.
- Williams, M. C. (2003). Words, images, enemies: Securitization and international politics. *International studies quarterly*, 47(4), 511-531.
- Williams, P. D. (Ed.). (2008). *Security studies: An introduction*. New York: Routledge.
- Wilts, A. (20.05.2017). "Donald Trump Signs \$ 110bn Arms Deal Hours after Landing in Saudi Arabia", Independent.
- Wolf, E. (1982). *Europe and the People Without History*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Wolfers, A. (1952). "National Security" as an Ambiguous Symbol. *Political Science Quarterly*, 67(4), 481-502.

- World Bank (2022). *Syrian Arab Republic*.
<https://data.worldbank.org/country/syrian-arab-republic>
- World Bank (2022). *Iraq*. <https://data.worldbank.org/country/iraq>
- Yaşar, T. O. (2012). Mısır'daki Geçiş Sürecinin Aktörler Üzerinden Değerlendirilmesi. *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*, 4(44). Yavi, E., & Yavi, N. Y. (2001). *Modern Dünyanın Kaynağı Mısır: Tarih Öncesi Çağlardan Günümüze*. İzmir: Yazıcı yayınevi.
- Yaycı, C. (2019). Irak'ta Yaşanan Savaşlar ve Türkiye'ye Etkileri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 15(30), 331-352.
- Yeşiltaş, M., Öncel, R. (2020). *Ortadoğu'da Güvenlik, Savunma ve Silahlanma*. İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.
- Yetim, M., & Kaşıkçı, T. (2021). Re-adapting to Changing Middle Eastern Politics: The Modification in Turkey's Actor Perception and Turkey-Free Syrian Army (FSA) Relations. *Contemporary Review of the Middle East*, 8(2), 193-209.
- Yıldırım, Y. (2015). Soğuk savaş sonrası dönemde İran'ın silahlanmasının Ortadoğu Bölgesi üzerindeki etkileri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(2), 342-354.
- Yıldız, B., & Yıldız, G. A. (2019). Ortadoğu Ülkelerinde Askeri Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Bootstrap Panel Granger Nedensellik Analizi. *Sayıştay Dergisi*, (112), 53-74. Yıldız, Y. G. (2000). *Global stratejide Ortadoğu: krizler sorunlar ve politikalar*. İstanbul: Der Yayınları.
- Yılmaz, H. İ. (2016). Ortadoğu'nun Jeo-ekonomik Önemi ve ABD'nin Ortadoğu Politikasının Ekonomik Nedenleri. *Tesam Akademi Dergisi - Turkish Journal of TESAM Academy*, 3(1), 99-128. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/138022>
- Young, R. J. (1996). Gayatri Chakravorty Spivak, Outside in the Teaching Machine. *Textual Practice*, 10, 228-238.
- Young, R. J. (2001). *Postcolonialism: An historical introduction*. New York: John Wiley & Sons.
- Young, R. J. (2003). *Postcolonialism: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Zaki, M. (1994). *Civil Society and Democratization in Egypt, 1981-1994*. The Ibn Khaldoun Center, Kahire.
- Zisser, E. (2001). The Syrian army: between the domestic and the external fronts. *Middle East Review of International Affairs*, 5(1), 6-27.
- Ziylan, A. (1999). *Savunma sanayii üzerine*. Ankara: Dünya Kitabevi.

ÖZGEÇMİŞ

İlkokulu ve ortaokulu Bağdat'ta okudu. Liseyi Mısır'ın İsmailia şehrinde okudu. 2014 yılında Yalova Üniversitesi Yalova İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünde başladığı lisans eğitiminden 2019 yılında mezun oldu. Aynı yıl kabul edildiği, Yalova Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda tezli yüksek lisansa programında eğitim aldı.

